

DE NIEUWE LOF DER ZOTHEID

(*Stultitiae Laus*)

*onder inspiratie van de grote Erasmus van Rotterdam
geschreven door*

Erasmus Parvus

Met een voorrede van dr. P.A. Dietz

N.V. Servire, Den Haag [1935]

INHOUD

I. Hoe ik met Erasmus kennis maakte	4
II. Hoe Erasmus de kennismaking voortzette en wat daaruit voor goeds voor mij en, naar ik hoop, ook voor anderen voortvloeide	11
III. Het groot vermakelijk Lunapark	16
IV. Het koninklijk besluit	20
V. Het kostelijk gewas	23
VI. Het Parlement van de Goden	27
VII. Ten Tempel	33
VIII. Bij Koning Staat	38
IX. Het Licht van de Wereld	41
X. Het Debat	47
XI. De Haagse Dierentuin	50
XII. Het mooie kermispuul	55
XIII. De Mens en de Allekoop	64
XIV. De Heksenketel	68
XV. Op bezoek bij de Muzen	72
XVI. Het vrijwillige gekkenhuis	78
XVII. Afscheid	83

Spelling aangepast en deels in moderner Nederlands met behoud van de originele stijl.

Algemene situering: Bij het spiritisme gelooft men dat de mens na zijn dood als geest voortbestaat en in staat is om met de levende mensen te communiceren via de tussenkomst van een 'medium'. In een 'séance', meestal in het donker of in gedempt licht met een groep deelnemers die gewoonlijk een cirkel vormen en elkaars handen vasthouden, probeert een medium contact te krijgen met de geesten van de doden. Deze geest toont zich dan aan de deelnemers via een stem, geluiden, beelden, 'automatisch schrift' of bewegende voorwerpen in de kamer.

Voor verklaringen maakte ik o.a. gebruik van Hans Trapman, 'P.A. Dietz en de uiversele apekool' in *Wijze dwaasheid. Vijfhonderd jaar 'Lof der zottheid' in Nederland* (Amsterdam, Balans 2011, p 127-140). Voor informatie over de auteur, Paul Antoine Dietz, zie: <https://www.democritus.be/>

VOORREDE

Enige maanden geleden had ik het genoeg bezoek te ontvangen van een blijkbaar zeer bescheiden, om niet te zeggen schuchter iemand. Ik taxeerde hem direct als een van die degelijke middenmoot-mensen met een vrij beperkte gezichtskring, die ongetwijfeld tot de ruggegraat van ons goede Nederland mogen worden gerekend, niet alleen in maatschappelijke maar ook in geestelijke zin, zodat, indien ons volk uit geen andere elementen bestond, zowel het denkende hoofd als de roerige staart zouden ontbreken.

Hij vertelde mij, na zich onnodig dringend te hebben verontschuldigd, dat hem uit de krant, die hij zei tweemaal per dag zeer uitvoerig te lezen, bekend was geworden dat ik mij interesseerde voor bovenzinnelijke verschijnselen. Nu waren hem op dit gebied enige merkwaardige ervaringen ten deel gevallen en hij nam de vrijheid mij te verzoeken een weinig aandacht te willen schenken aan een geschrift dat hij voornamelijk met hulp van gene zijde¹ had vervaardigd. Als zijn controlegeest,² de eigenlijke geestelijke schepper van het voornaamste deel van de inhoud, noemde hij niemand minder dan Desiderius Erasmus van Rotterdam.

Mijn verwachtingen waren door deze mededelingen, van dezelfde aard als mij reeds vele malen waren gedaan, niet zeer hoog gespannen.³ Niettemin achtte ik mij verplicht, in het begin meer uit beleefdheid dan door werkelijke belangstelling gedreven, enige nota te nemen van het manuscript.

Ik had er geen spijt van, want ik kreeg weldra de overtuiging hier te doen te hebben met een psychologisch interessant geval. De inhoud van het geschrift is namelijk in de meest denkbaar scherpe tegenstelling tot het dagelijkse gevoels- en gedachteleven van de man, die zich Erasmus Parvus⁴ noemt. Deze is in het gewone leven het type van een brave burger, die in alle opzichten de opinies van zijn omgeving zonder veel kritiek aanvaardt. Daar hij, dank zij een voorzichtige belegging van zijn matig kapitaal, nog weinig van de crisis⁵ geleden heeft, vindt hij de wereld nog zo kwaad niet. Zijn gezichtskring strekt zich niet verder uit dan over de kleine dagelijkse gebeurtenissen van zijn renteniersbestaan; de grote wereld daarbuiten kent hij alleen als min of meer interessante krantenberichten, die zijn geest aangenaam bezig houden. Uit het mij overhandigde geschrift echter spreekt – ofschoon ook nu en dan het ‘burgerheertje’ zijn stem laat horen – een geheel andere, scherp kritisch ingestelde mentaliteit.

Mijn eigen theorie is dat wij hier te doen hebben met een belangrijk geval van bewustzijnssplitsing, het optreden van een zogenaamde secundaire persoonlijkheid. Daar deze gewoonlijk een samenstel is van de verdrongen, dus door het bewustzijn veroordeelde complexen, is het niet verwonderlijk dat zij geheel andere, ja zelfs veelal de tegengestelde opinies voorstaat van de normale ik-heid: hieruit meen ik dan ook de kritische geest van de ‘geest’ te moeten verklaren.⁶

¹ Letterlijk ‘van de overkant’, hier overdrachtelijk: ‘van het hiernamaals’ na de dood.

² Een controlegeest is de geest van een overleden (‘overgegane’) persoon die controle uitoefent over de betrouwbaarheid van de geesten die zich tijdens een spiritistische séance aandienen. Zie verklarend kader bij hoofdstuk I.

³ Dietz stond zeer sceptisch tegenover spiritistische séances en vermoedde meestal bedrog.

⁴ De ‘kleine’ Erasmus.

⁵ In de jaren 1930 was er sprake van een ernstige financiële en economische crisis wereldwijd.

⁶ Dietz verwijst hier naar Freuds psychoanalytische theorie van de ‘verdringing’.

Aan de andere kant moet ik toegeven – en dit vormt juist het belangwekkende van het geval – dat het zelden zal voorkomen dat de tegenstelling zo straf en de tweede persoonlijkheid zo sterk omlijnd is als hier.

Het behoeft wel geen betoog dat mijn zegsman zelf het geenszins eens is met mijn beschouwing. Ofschoon over het algemeen zeer dociel van aard en geneigd zich te schikken naar de meningen van hen die hij als autoriteiten beschouwt, ik meen zelfs te mogen zeggen over het algemeen gedrukt door een uitgesproken minderwaardigheidscomplex,⁷ blijft hij in deze onwrikbaar op zijn stuk staan en verdedigt de echtheid van zijn Erasmus met leeuwenmoed, betogend, zoals ook herhaaldelijk in het geschrift uitkomt, èn dat hij zelf niet in staat is tot de intellectuele prestaties van zijn geestelijke vriend, èn dat vooral in het begin diens meningen en gedachten zó afwijkend van zijn eigen waren dat ze onmogelijk uit hem zelf konden voortkomen. Ik voelde mij niet geroepen een principiële strijd met hem te beginnen. Deze kon tot geen ander resultaat leiden dan tot onderling misverstand en ik wenste hem het blijkaar geluk dat hij gevonden had in de omgang met een door hem hoog vereerde geest niet te ontnemen. Terloops zij medegedeeld dat hij de 'Lof der Zotheid' slechts bij name kende.

Het meest verwondert mij dat de schrijver zelf de ironische geest waarvan het gehele werkje doortrokken is, niet of althans niet ten volle schijnt te beseffen. Hij heeft trouwens de echt Hollandse karaktertrek, alles voor ernst op te vatten en zeer weinig zin voor humor. Zo schijnt hem helemaal te ontgaan dat de opvattingen en onderwijzingen van Erasmus meermalen toch niet anders dan zeer eenzijdig kunnen worden genoemd, ja zelfs nu en dan het groteske en karikaturale benaderen, wat trouwens het goed recht is van de satiricus, aan wie men nimmer de eis van onpartijdig rechter mag stellen. Ik voldoe dus gaarne aan het verzoek van de schrijver een korte voorrede aan dit geschrift te doen voorafgaan. Het moge dan onzeker zijn of wij hier te doen hebben met een raadselachtige manifestatie uit de geestenwereld, dan wel met een niet minder vreemdsoortige uiting van het onderbewustzijn, in elk geval is het een – gelukkig niet al te lang gerekte – bijdrage tot de, in ons vaderland, zo zeldzame humoristisch-satirische litteratuur.

P.A. Dietz

⁷ Dit begrip is typisch voor de psychologische theorie van Alfred Adler, die Dietz verkoos boven die van de psychoanalyse; zie 'Dietz zenuwarts' (<https://www.democritus.be/>).

I. Hoe ik met Erasmus kennis maakte

"Je móet er heen gaan," zei mijn vriend nog eens dringend. "Overwin je materialistische vooroordelen tegen het oeroude geloof van de mensheid. De Assyriërs lieten al tafels dansen en de geheimzinnige Urim en Thumim van de Joden was niets anders dan een ouderwets soort planchette.⁸ Maar dat alles was maar kinderspel vergeleken bij de nieuwe bedeling, om met mevrouw van Calcar⁹ te spreken, de stortvloed van geestenmanifestaties die zich sinds het gedenkwaardige jaar 1848 over de wereld heeft uitgegoten.¹⁰ Je hebt er geen begrip van. Er worden avond aan avond alleen in ons kleine landje zeker duizend séances gehouden, waarop de geesten van de overgeganen – we spreken nooit van doden – verschijnen en ons inlichten omtrent de diepste geheimen van het hiernamaals. Mediums vinden we om het andere huis tegenwoordig en de geesten wennen er hoe langer hoe meer aan met de levenden aan-deze-zijde hun dagelijkse praatje te houden met behulp van de tafel, het ouija-bord¹¹ of de planchette, of ook wel door directe inspiratie. Ik weet van een gezin waar de overleden vader nu al zes jaar lang elke zaterdagavond de kas komt helpen opmaken, omdat moeder-de-vrouw daar zo slecht mee overweg kan. Ja trek maar niet zo'n ongelovig en spottend gezicht. Je zult wel anders leren piepen. Zet je vooroordelen nu maar eens even stop en onderzoek. Je zult moeten erkennen dat je je tot nog toe alleen hebt laten leiden door de publieke opinie, dat is de publieke onwetendheid die het spiritisme belachelijk maakt. Jij met jouw ontwikkeling moest toch weten dat de grootste geleerden, een Wallace, Richet, Lodge, Lombroso, ja zelfs mannen als Stead en Conan Doyle¹² het hebben onderzocht en volbloed spiritisten zijn geworden." En omdat ik mijn vriend eigenlijk gelijk moest geven, besloot ik mij te laten overhalen, weinig vermoedend, hoe 'n grote ommekeer dit besluit in mijn leven zou brengen, zonder hetwelk ik dit boek niet geschreven had.

Wij spraken af dat hij voor mij belet zou vragen en drie dagen later kreeg ik namens een spiritistische cirkel een in vriendelijke termen gestelde uitnodiging tot deelneming aan een séance-avond. Ik vond een eenvoudig, maar harmonieus gezelschap bijeen in het wel wat kleine salonnetje van een net burgerhuis. Ik was er zeer sceptisch gestemd naar toe gegaan, maar het deed mij direct weldadig aan dat nergens een spoor te vinden was van enig mystiek gedoe; nergens pronkte men met opgeschroefde verhevenheid. Geen voorbijganger zou aan enig uitwendig teken hebben kunnen vermoeden, dat enig mysterie zweefde achter deze met vitrage en rolgordijnen versierde vensters, achter deze netjes geverfde huisdeur; dat hier, zoals mij weldra

⁸ Urim en Thumim: een soort orakelstenen ter verklaring van Gods boodschap. Een planchette bij spiritistische seances is een schrijfplankje voor 'automatisch schrift' (geleid door de geest van de overledene via het medium).

⁹ Elise van Calcar-Schiotling (1822-1904) was een Nederlandse publiciste, pedagoge en feministe die einde van de 19de eeuw een leidende rol speelde in de Christelijke spiritistische beweging o.a. via het door haar opgerichte tijdschrift *Op de Grenzen van Twee Werelden*.

¹⁰ Het begin van het moderne spiritisme wordt gesitueerd in 1848 toen een sensationeel verschijnsel zich voordeed in een dorpje in de staat New York: door kloppen 's nachts openbaarde een geest zich aan de meisjes Fox.

¹¹ Een ouijabord was een destijds populair spel: op een plankje met letters en veelgebruikte woorden konden deelnemers antwoorden verkrijgen op vooraf gestelde vragen. Het werd geadverteerd als hulpmiddel om contact met geesten te krijgen.

¹² Alfred Russel Wallace (1823-1913) Brits natuuronderzoeker; Charles Robert Richet (1850-1935) Frans fysioloog en Nobelprijswinnaar; Oliver Lodge (1851-1940) Brits natuurkundige; Cesare Lombroso (1835-1909) Italiaans criminoloog; William Thomas Stead (1849-1912) Brits journalist; Arthur Conan Doyle (1859-1930) Brits arts en literair vader van Sherlock Holmes.

blijken zou, elke donderdagavond na acht, behalve in de zomermaanden, de drempel van de dood overschreden werd. Ook het inwendige van het met mahoniehouten meubeltjes volgepropte vertrek was enkel eenvoud en degelijkheid: zij spraken uit de ouderwetse pendule onder de glazen stolp met 't rood pluchen stofrandje en de Japanse vazen met de Makartboeketten¹³ uit de tweeguldensbazar,¹⁴ uit de roerende houtgravure 'The Orphelins'¹⁵ die aan de wand hing. Ja waarlijk, wie zou vermoed hebben dat in deze schijnbaar banale omgeving... maar laat ik niet op mijn ondervindingen vooruit lopen.

Het medium was de vrouw des huizes; helemaal niet zoals ik had verwacht een hysterisch type met kwijnende ogen en nerveuze bewegingen, maar een gezonde Hollandse huismoeder, die, na de gehele dag voor haar gezin te hebben geploeterd – maar ééns in de week een werkster en alleen de grote was de deur uit, vertelde zij vol trots – van de geesten nog kracht genoeg ontving om tweemaal per week séances te houden, ten einde het materialisme te bestrijden en de wereld het onsterfelijkheidsbewijs te brengen. Haar controlegeest was oom Dolf, die drie jaar geleden was overgegaan en kort daarna zijn aanwezigheid had te kennen gegeven door een hevig gestommel te maken in het kolenhok.

Hij had een onweerlegbaar identiteitsbewijs gegeven door het uitvoeren – door bemiddeling van de handen van het medium – van een kunstje met lucifers, dat hij haar had geleerd toen zij nog een klein meisje was en dat hij alleen kende. Hiermede had hij alle twijfel weggenomen, dat hij inderdaad oom Dolf was en hij had nog steeds de gewoonte zich daarmee aan te kondigen, ten teken dat hij bezit had genomen van het medium. Hij was tijdens zijn leven een echt joviale kerel geweest, een beetje een allemansvriend en deze eigenschap had hij in het hiernamaals behouden, zodat hij al spoedig kennis gemaakt had met een groot aantal geesten, waar hij allerprettigst mee omging. Om zijn connectie met het voortreffelijk medium was hij zeer gezien in de geestenwereld en velen bedienden zich van zijn bemiddeling om hun aardse zaken te regelen en hun familieleden te groeten.

Dikke pakken mededelingen werden mij getoond in zeer gevarieerd schrift geschreven – want ook dikwijls fungeerde de vrouw des huizes als schrijfmedium. Er waren er veel bij van beroemde mannen: ik las een communicatie van Michiel Adriaansz. de Ruyter¹⁶ en vernam dat deze zich bijzonder interesseerde voor de vredesbeweging; aan de tractaatjesstijl herkende men de vrome zeeheld. Voorts een van Jan Steen,¹⁷ waaruit bleek dat deze meester van het penseel ook in de geestenwereld zijn neiging tot de hele dag lanterfant en pret maken – met zo nu en dan een beetje werken aan zijn vijfhonderd schilderijen en duizenden tekeningen – niet had afgelegd, tot groot verdriet van zijn vrouw, die op aarde druk meedeed, maar nu veel ernstiger geworden was.

"U kunt niet begrijpen, wat een geluk dit voor ons is," zei de gastheer, een eerzame sigarenhandelaar, met trots. "Vroeger moesten wij het stellen met de conversatie van de kleine burgerlui uit de buurt, maar sinds wij aan spiritisme doen voeren wij gesprekken met de grootste geesten van alle tijden. Veertien dagen geleden was de beroemde professor Lorentz¹⁸ nog bij ons; hij vertelde dat hij heel gelukkig was in het

¹³ Het exotisch ogende Makartboekje, gemaakt met gedroogd plantenmateriaal en pluimen, was als mode gelanceerd door de Weense schilder Hans Makart (1840-1884).

¹⁴ Een winkel waar de artikelen tegen een uniforme prijs (in dit geval 2 gulden) worden verkocht.

¹⁵ Vermoedelijk wordt bedoeld 'The Orphans' of weeskinderen, een populair thema in de 19de-eeuwse genreschilderkunst.

¹⁶ Michiel Adriaanszoon de Ruyter (1607-1676) bekende Nederlandse admiraal.

¹⁷ Jan Steen (1626-1679) kunstschilder bekend om zijn humoristische taferelen.

¹⁸ Hendrik Antoon Lorentz (1853-1928) Nederlands natuurkundige en Nobelprijswinnaar.

hiernamaals en kennis gemaakt had met Nieuwton,¹⁹ dat veel wat hem op aarde nog duister was hem nu helder was geworden en of wij de groeten wilden doen aan zijn vrouw en kinderen."

"Jammer, dat u verleden week niet bij ons was," nam het medium het woord over; "toen verscheen bij ons Domela Nieuwenhuis.²⁰ Wij waren allemaal heel erg aangegrepen. De man hilde letterlijk als een kind, zó werd hij verteerd van berouw over zijn oproerkraaijerij en al de slechte dingen, die hij tijdens zijn leven gedaan had, de onrust die hij stookte en het ongeloof dat hij predikte. Hij had geen ogenblik rust sinds hij in de geestenwereld kennis had gemaakt met Willem III en tot het besef was gekomen hoezeer hij die edele vorst op aarde miskend had, voor en aler hij hem op de knieën om vergiffenis gesmeekt had. En die had hij ook gekregen op voorwaarde dat hij zich zou aansluiten bij de grote menigte beschermgeesten, die zich om H.M. de koningin en om prinses Juliana scharen.²¹ Nu was zijn vurigste hoop om zijn vroegere kameraden, die hij tot allerlei lelijks had opgehitst, van de waarheid van het spiritisme te mogen overtuigen en hun liefde voor het vorstenhuis in te boezemen en hij voorspelde dan ook dat er binnenkort merkwaardige bekingen in de kringen der socialisten en communisten waren te verwachten. Ja, het zou niet lang meer duren of wij zouden op koninginsverjaardag Lou de Visser²² met een oranjevlaggetje zien zwaaien, terwijl hij uit volle borst het *Wien Neêrland's bloed*²³ zong." Ik moet bekennen dat ik dit alles nog met tamelijk ongeloof aanhoorde. Ik wist toen nog niet wat een geest mij later scherp maar raak zei, dat ongelovige oren net zo lang waren als die van een ezel. Ja, ik heb geleerd sindsdien!

Ondertussen waren de deelnemers aan de séance voltallig geworden en werd ik als de nieuwe gast voorgesteld. Nette eenvoudige mensen, geen bedriegers, zoveel mensenkennis had ik toen ook wel. Allen zijn vol van hun wonderbare resultaten, zij brengen nieuwtjes uit de geestenwereld, groeten van overleden bekenden. Het is onderwijl donker geworden in de kamer, alleen de lantaren voor het raam werpt een weifelend licht naar binnen. "We moeten beginnen," zegt het medium, "ik gevoel dat de geestenvrienden al wachten." Wij scharen ons om een ronde tafel, spreiden de handen op het blad uit. De heer des huizes heeft zich afzonderlijk aan een klein tafeltje gezet, houdt potlood en papier gereed om aan te tekenen. Wij wachten: er gebeurt niets. Toch voel ik vreemde, onverklaarbare spanning; onwillekeurig word ik ernstig. Het is of over mijn op tafel uitgespreide vingers een koude stroom vaart. "Ik geloof, dat Dolf er al is," zegt mijn vriend, die de leiding genomen heeft, dof in de stilte.

Ik begin mij al een beetje te vervelen, als mijn buurman mij met de arm aanstoot en met het hoofd knikt in de richting van het medium. Zij ligt nu met half geloken ogen achterover in haar stoel, handen en mond trekken krampachtig. En plotseling klinkt van haar lippen met een krachtig joviaal mannelijk geluid, heel anders dan haar gewone, wat bedeesde vrouwenstem: "Goeie avond kerels" – Goeie avond, oom Dolf" wordt er in koor geantwoord. Dan volgt er een speech van het medium, die ik met klimmende verbazing aanhoor. Ik zie wie daar spreekt als in levende lijve voor mij: oom

¹⁹ Bedoeld wordt de Engelse geleerde Isaac Newton (1643-1727).

²⁰ Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) politicus, antimilitarist en gangmaker van de socialistische beweging in Nederland. Hij zat een gevangenisstraf uit wegens 'majesteitsschennis', kritiek op koning Willem III.

²¹ Vanaf koningin Sophie medio 19de eeuw tot koningin Juliana medio 20ste eeuw hebben vele vrouwen in de Nederlandse koninklijke familie blij gegeven van 'bijzondere banden met het bovenaardse'. Zie Martin Sommer, 'Oranje Boven' in *De Volkskrant* 2 december 1995.

²² De communistische politicus Louis de Visser (1878-1945) verwekte een schandaal op Prinsjesdag 1934 door voor de aanvang van de troonrede van de koningin "Indië los van Holland" te roepen.

²³ Een tijd lang het officiële volkslied van Nederland.

Dolf moet een goedgehartige, dikke baas geweest zijn die het leven van de vrolijke kant opnam en niet afkerig was van het goede der aarde... maar hoe ter wereld komt het medium, deze zo geheel andere vrouw, aan zijn stem, zijn manier van praten, zijn gebaren, zijn gelaatsuitdrukking zelfs? Zou dan toch... Maar oom Dolf, die op vlotte toon heeft gesproken over 't braaf pret maken dat hij in de geestenwereld doet met een troepje vrolijke jongelui van middelbare leeftijd en betoogt dat braafheid en pretmaken heel goed samen kunnen gaan, eindigt met een: "nou ajuusjes kerels, ik smeer 'm." Een hartelijk antwoord van de aanwezigen... oom Dolf is weg; de vrouw tegenover mij heeft weer haar gewone effen gezicht gekregen, het gezicht van een half slapende. Bevredigd fluistert men elkander toe.

"Zo is oom Dolf nou altijd, hè," lacht iemand stil, "die kan zijn gekheid maken nooit afleren." In mijn hoofd tollen de zatste gedachten rond. Wat is dit alles? Een farce, een komedie, of... ?

"Alleen oom Dolf," licht mij de leider in, "kan door het medium spreken, de anderen manifesteren zich door schrijven of door de tafel." Maar het potlood dat men het medium in de hand geeft werpt zij met een besliste beweging weg.

Weer is het stil, weer wachten wij. "Het gaat niét vlot vanavond," zegt een man met een grijze baard en ziet mij aan of ik het helpen kan.

Dan hoor ik een fijn getik of geknars heel onbestemd ergens in het tafelblad.

"Rappings,"²⁴ zegt de leider, "de geesten werken al." Ik kijk wantrouwend rond; krabt of tikt iemand met zijn nagel? Doet het medium het in haar halfslaap? Maar het geluid klinkt toch eigenlijk heel anders. Dan is het of er werking komt... plotseling een stoot, de tafelpoot heeft zich aan mijn kant opgelicht. Ik bedenk dat het een beweging is, die heel gemakkelijk kan ontstaan, als mijn overbuurman drukt.

"Ha, onze geestenvrienden," zegt iemand. Mijn interesse begint te luwen; is het anders niet? De tafel gaat op één poot staan (heeft er drie) en draait daarop rond, terwijl onze handen haar met enige moeite volgen.

"'t Is Lappie," zegt mijn buurman en verklaart: "dat is mijn ouwe vriend Labberton, die dansmeester was; hij is tien jaar geleden overgegaan en komt hier eens in de maand, uit liefde voor zijn vak, de tafel laten dansen op de muziek van de grammofoon."

Ik geloof mijn oren niet. "Geeft hij ook nog dansles in het hiernamaals?" – de vraag is er uit voor ik 't weet en ik ben bang dat men 't mij kwalijk nemen zal, kijk gek op als men mij in volle ernst antwoordt: "Zeker en hij heeft al heel wat leerlingen; de moderne kunstdans is ontstaan door de inspiratie van de school, die hij daarboven heeft gesticht." Ik zeg niets meer, ik ben perplex. De heer des huizes heeft onderwijl een grammofoonplaat met dansmuziek opgezet en de tafel danst zo'n beetje op de maat onbeholpen heen en weer, zonder dat ik kan ontdekken waar de kracht, die haar beweegt, vandaan komt. Ik vind het van alles tegelijk: curieus, grotesk, raadselachtig, onbenullig.

Dan maakt de hand van het medium plotseling schrijfbewegingen; men haast zich haar papier voor te leggen en een potlood in de hand te geven. Zij schrijft snel, onregelmatig, met koeien van letters, laat dan het potlood vallen. "Pauze," zegt de leider. Wij steken het licht op, bekijken het ruwe, grote schrift. "'t Is de apostel Paulus," zegt een van de aanwezigen.

Mijn gezicht moet een vraag- en uitroepteken geweest zijn.

"Ja Paulus," gaat hij iet of wat geïrriteerd voort, "die komt veel bij ons."

Met enige moeite lezen wij: "Heb vanavond weinig tijd, veel werk in de sferen. Dit ene zeg ik u, hebt liefde onder malkanderen. In haast. Paulus."

²⁴ Geheimzinnige kloptonen op muren of meubelen, zonder naspeurlijke natuurlijke oorzaak, in tegenwoordigheid van een medium.

We drinken nog een kopje thee en ik kan niet laten mijn gastvrouw met weifeling aan te zien: neen, dat is zeker, een bewuste bedriegster is deze hartelijke, goedmoedige burgerjuffrouw niet. Ik kan niet uit mijn verwarde gedachten uitkomen. Het gezelschap is slechts matig tevreden over de resultaten van de avond; het meest is men voldaan over de boodschap van de apostel. De oude man van zoëven neemt mij terzijde en vertrouwt mij toe dat hij jaren geleden geregeld in contact kwam met de geest van de apostel Bartholomeus, die hem de ware aard van het Christendom onthulde. Ik merk dat de anderen hem niet au serieux nemen. "Het was een spotgeest, de geest van een clown, die hem voor de gek hield," fluisterde mij mijn vriend stil in het oor.

De korte tijd van verpozing is voorbij; het medium is weer gereed. Ik denk erover om onder een of ander voorwendsel nu al heen te gaan, maar iets houdt mij terug. Wij gaan weer zitten als tevoren. De koude aanblazingen over de vingers, de onwillekeurige psychische spanning komen weer opzetten. Verder niets; ik ben sceptischer gestemd dan ooit.

Weer begint de tafel te kraken, te schuiven, te draaien, als trachtte een geheimzinnige kracht de moleculen van het tafelblad in een wringende beweging spiraalsgewijze te verplaatsen – toen plotseling een hevige duw, die de rand in een al te innige aanraking bracht met mijn op dat moment gelukkig niet al te gevulde maag. "De intelligentie wil met u spreken," zegt de leider, die 't zeker wel weten zal. Even uit de atmosfeer van verhevenheid, die mij al aardig begon te omhullen, weggerukt onderdruk ik een weinig reverente opmerking aan het adres van de 'intelligentie'. Dan begint de tafel weer te hobbelen en te waggelen en te schommelen, op een poot te draaien en vertoont neiging weg te wandelen. Valt dan met een plomp met de drie poten op den grond.

Stilte die ruist, even verbroken door het snerpen van een claxon buiten.

"Ik geloof dat er geen kracht genoeg meer is," merkt de leider op.

"Die heeft zich dan zeker uitgestompt op mijn maag," denk ik, maar zwijg.

Als een onmiddellijke reactie hierop, zodat ik toch even verrast ben, verheft zich de tafel met een drietal toornige slagen.

"Hebt u geduwd," vraag ik tamelijk onnozel aan mijn overbuurman.

Deze ontkent met een kort driftig hoofd gebaar – is een en al spanning nu en concentreert zijn blik geweldig op het midden van het tafelblad.

"Lieve geest," zegt ineens de leider, naar mijn idee een beetje ongemotiveerd, "wilt ge ons iets mededelen?"

Driemaal verheft zich de tafel met korte klare slagen. "Dan zullen wij het alfabet opzeggen." En hij begint: a, b, c, ... tot z toe. Geen beweging. Nog eens herhaalt de leider, nu uitvoeriger, de aanspraak tot de 'lieve geest'. Begint weer: a – niets. Nog eens a, dan klopt de tafel en klopt nu verder regelmatig mee bij elke letter, b – klop, c – klop, tot zij bij j ophoudt. „J" zegt de leider verlicht en de letter wordt aangetekend.

En dan komt er volgens deze methode, die mij vreselijk langdradig wil lijken, al spellend: j, a, r, r, m, z, d, ... er schijnen bijna geen klinkers in het geesten-Hollands voor te komen. De séancehouders gaan aarzelen, men bestudeert het letteramalgaam. "Nog eens beginnen," adviseert iemand, maar de leider, overstuurd gebracht door het eindeloos rekkend gehaspel, wil liever een revisie.

"Is a goed?" – Neen. "Is j goed?" een krachtige slag: Neen.

Even besluiteloosheid.

"Ik denk dat oom Dolf een nieuwe geest heeft meegebracht," onderstelt een der aanwezigen. Dan plotseling vat de leider weer een hele arm vol moed en opgewekt alsof wij ons pas neerzetten aan de tafel, waaraan onmiskenbaar een atmosfeer van

landerigheid en verveling begint te circuleren, gaat hij voort: "Wilt u zo goed zijn uw naam te spellen?"

Drie slagen: a, b, c.

"Is c goed?" Eén slag.

"Hij heeft ja bedoeld," merkt een der aanzitters scherpzinnig op.

"Nu dan, wij zullen beginnen met het alfabet op te zeggen," legt nog eens de recordgeduldige leider uit, "als wij de letter bereiken die u bedoelt, houdt u op met het bewegen van de tafel. Heeft u het begrepen?" Drie slagen. "Welnu dan a, b ... ," met e houdt het kloppen op.

"Tenminste eens een klinker," zucht ik wat getroost. En dan spelt de tafel tot mijn toenemende verbazing, regelmatig met korte slagen het langzame opzeggen van het a. b. c. begeleidend: e-s-a-s-m-s.

We kijken er nog even tegen aan; 't lijkt tenminste op een uitspreekbaar woord. Dan vliegt me een naam door de gedachte; als bij ingeving roep ik: "Is s goed?" – Neen.

"Moet het een r zijn?" – Ja. "En moet tussen de m en de laatste s een u worden ingelast?" – Drie krachtige, bijna juichende slagen; verlichting onder ons allen.

"Heet u Erasmus?" vraagt de leider. – Drie bevestigende kloppingen.

"Wanneer heeft u geleefd?" val ik voorbarig in. – Onzeker gestommel van het tot een merkwaardig instrument van geestelijke interlocutie²⁵ geworden huismeubel. "In het begin der zestiende eeuw?" vraag ik. Kort en krachtig zegt de tafel ja. "Is u," vraag ik toch wel wat verbaasd nu – "is u Erasmus van Rotterdam?"

Als juichend rijst de tafel aan mijn kant in de hoogte; driemaal met heldere triomfantelijke slagen weer neervallend.

Mijn medeaanzittenden zijn verrukt; mijn overbuurman kijkt mij aan: wat zeg je daar nou wel van? Ik weet nog niet wat ik er van denken moet, pieker wat verward, zoek hoe ik zou kunnen controleren, bedrog en zelfbedrog uitsluiten.

Maar mijn linkerbuurman is mij te vlug af. "Was u niet een beroemd geleerde?" – Ja. En nu ontwikkelt zich een, in aanmerking genomen het moeizame communicatiemiddel, tamelijk vlot gesprek tussen de geest en de deelnemers aan de séance. Ze vragen hem of hij niet geleefd heeft ten tijde van de Hervorming, of hij niet veel boeken geschreven heeft, of hij nog in de wetenschap belang stelt.

Dan gaan de vragen dieper in op zijn leven in het hiernamaals: men onderzoekt of hij in de hemel met Luther omgaat en met Zwingli en Calvijn, of hij gelukkig is en in de hoeveelste sfeer hij verkeert. En op alles geeft hij, nu eens met tikken van ja-neen, dan weer met uitvoeriger mededelingen het verwachte antwoord. Onbekend met de wijze waarop men met geesten om moet gaan, blijf ik innerlijk alsmaar nog naar een identiteitsbewijs verlangen en vraag, even gebruik makende van een pauze of hij zich zijn eigenlijke, Hollandse naam nog herinnert. Ik zie niet-begrijpen op de gezichten der aanwezigen, de tafel blijft even bewegingloos als om zich te bedenken en schuift dan onrustig en als afwijzend heen en weer.

Een van mijn buurlieden merkt ongeduldig op: "Laten wij de geest van onze beroemde vriend niet ergeren met onverdiend wantrouwen, maar hem dankbaar zijn dat hij tot onze bescheiden kring heeft willen afdalen en iets van zijn kennis uit de hogere werelden heeft willen meedelen."

En hij tracht nog nadere bijzonderheden te verkrijgen omtrent de staat van zaligheid van Calvijn, waaraan nog iets te haperen schijnt, gezien de ietwat weifelende uitdrukkingen van Erasmus in deze.

²⁵ Tussenspraak.

Binnen in mij roert nog altijd de twijfel lichtelijk haar staartje, ofschoon ik op geen van de goedge, thans verheugd stralende gezichten bedrog lees... diverse mogelijkheden van zelfsuggestie, van toevalligheden, draaien mij door het ietwat beduusde hoofd. Ofschoon ik duidelijk merk dat mijn vragen in de kring een lichte ontstemming teweegbrengen, doe ik een onverwachte uitval uit de nog niet geheel veroverde vesting van mijn twijfel. Ik vraag Erasmus of hij nog altijd zijn op aarde zo geliefde Latijn en Grieks heeft aangehouden. Hij antwoordt ja – en voegt er aan toe, dat hij in het hiernamaals veel met Latijnen en Grieken omgaat. Nu verzoek ik hem vriendelijk maar dringend, ons enige Latijnse of Griekse volzinnen te dicteren door middel van de tafel. (Ik ben mijn klassieke talen wel grotendeels vergeten maar weet er toch nog iets van.) Een korte, lichtelijk onwillige discussie ontstaat: de leider beweert dat wij de geest van onze lieve vriend Erasmus zeker zullen ontstemmen door zulk een wantrouwige controlemaatregel. Ik beweert dat de geest van Erasmus zeker hoog genoeg staat en kritisch genoeg is aangelegd om mijn verlangen te begrijpen en te billijken.

Het twistgesprek dat ik, als zijnde gast in hun midden, op niet al te dringende wijze wil doorvoeren, zou zeker geen resultaat gehad hebben als niet onverwachts de tafel drie sterke, bijna toornige bewegingen gemaakt had, die ik handig interpreteer als een bijval naar mijn zijde.

"Onze lieve vriend aan gene zijde wil een bewijs geven, dat al uw twijfel zal wegnemen en u zal overtuigen dat u werkelijk met Erasmus te doen hebt en niet slechts met een spotgeest, die zich van zijn naam bedient," zegt het medium met grote overtuiging.

Wij wachten. Ik zorg ervoor dat mijn vingers slechts even met de toppen de tafel aanraken en niet de geringste druk uitoefenen. Wij wachten, ik nu werkelijk zeer in spanning.

Dan begint de tafel te tikken, regelmatig mee met het gesproken alfabet en er verschijnt letter voor letter, zonder aarzeling gespeld: T-e-d-e-u-m-l-a-u-d-a-n-u-m-n-u-u-i-t-s-c-h-e-i-d-e-n.²⁶

Ik waag niets meer te zeggen. Ik begrijp dat hier iedere kritiek misplaatst zou wezen. Alle aanzittenden stralen. De leider neemt de hem even ontglijpte teugels weer in handen en dankt de geest van Erasmus voor de goede en schone leringen en het prachtige bewijs dat wij deze avond hebben mogen ontvangen. Ik gevoel een lichte bestraffing aan mijn adres in zijn woorden als hij mij gelukkig prijst dat ik reeds de eerste avond met zulk een hoge geest in contact heb mogen komen. Dan zeggen allen "goede avond Erasmus, goede avond oom Dolf," het medium wordt gedemagnetiseerd en de séance wordt opgeheven.

²⁶ Trapman (2011) p 130: "Dietz wist uiteraard dat het had moeten zijn 'Te Deum laudamus' ('U O God loven wij') en dat laudanum een eeuwenoud medicijn is dat opium bevat. Maar hij blijft na zijn voorrede onzichtbaar en laat het aan de lezer over om zich een oordeel te vormen over het niveau van het spiritistische gezelschap."

II. Hoe Erasmus de kennismaking voortzette en wat daaruit voor goeds voor mij en, naar ik hoop, ook voor anderen voortvloeide

Ooit had ik kunnen denken, toen ik op die gedenkwaardige donderdagavond mijn schreden richtte naar de séancekamer waar Erasmus zich zou manifesteren, dat dit bezoek op mijn hele leven zó'n beslissende invloed zou hebben, dat ik zo te zeggen een geheel ander mens zou worden, zodat ik er zelfs van ben gaan... schrijven. Zeker zou iemand als ik, die vroeger hoogstens de pen opnam voor een ingezonden stuk in de krant over de last die ik van de honden van mijn buurman ondervond – dat is tussen twee haakjes een groot schandaal – nooit de moed hebben gehad om... maar laat ik niet op de gebeurtenissen vooruitlopen.

Nauwelijks thuis gekomen en op het punt naar bed te gaan – want het was vrij laat geworden en ik ben er altijd op gesteld bijtijd in de veren te liggen – bespeurde ik een onweerstaanbare drang om aan de tafel te gaan zitten en te schrijven. Ik nam, zoals ik dat van het medium in de v.B.-straat²⁷ had gezien, een vel papier voor mij, een potlood in de rechterhand en wachtte. Al spoedig voelde ik een eigenaardig gekruiwel in de schouder en de arm, met verbazing zag ik toe hoe mijn hand geheel buiten mijn wil om zich begon te bewegen. Eerst kwamen er niet anders dan wat krullen en krassen; klaarblijkelijk was de geest bezig zich te oefenen in het gebruik van mijn hersenen; maar niet lang duurde het of er kwamen letters en na enige tijd in zeer duidelijk, ofschoon nog wat onbeholpen schrift deze zin: "Daar heb ik je met moeite van de dood gered, pas voortaan beter op. Erasmus."

Ik vrees dat ik geen al te snugger gezicht gezet heb toen ik deze woorden, met mijn hand en toch niet door mij geschreven, zag ontstaan want onmiddellijk voelde ik weer dezelfde aandrang en mijn hand krabbelde driftig: "snap je dat nou niet? denk aan die auto op de hoek van de G.-straat. E."

Daar ging me opeens een licht op: ja zo moest het zijn! De goede trouwe Erasmus had me op de weg naar huis gevolgd, hij was het die, toen ik nadenkend over de merkwaardige ondervindingen van deze avond, bijna tegen een auto opgefietst was, door een vlugge wending van het stuur een ongeluk voorkomen had! En ik, die nog wel dacht dat ik door mijn eigen tegenwoordigheid van geest er zo goed was afgekomen! Nu wist ik meteen wat ik denken moest van al wat ze instinctieve bewegingen, onderbewustzijn en al die gekheid meer plegen te noemen: het is alles niets anders dan de werkzaamheid van die echt lieve, zorgzame, altijd op onze hoede zijnde geesten, die voortdurend om ons heen zweven! Hoe schandelijk ondankbaar zijn we eigenlijk tegen hen! Ik was diep ontroerd en zei uit de grond van mijn hart: "dank je Erasmus".

Ik zal niet verder in bijzonderheden de ontwikkeling van mijn mediumieke gaven beschrijven. In 't kort zij gezegd dat Erasmus zich van zins verklaarde, mij voortaan als mijn controlegeest door het leven te vergezellen, tot hij bij tijd en wijle in een hogere sfeer moest overstappen, van waaruit hij deze aarde niet zo gemakkelijk meer bereiken kon.

Mijn gehele leven droeg voortaan een ander karakter. Ik bespeurde de welwillende tussenkomst van mijn hoge geleidegeest in duizend kleinigheden van het dagelijks leven. Als ik 's avonds alleen zat – mijn lezers moeten weten dat ik een vrijgezel van zowat vijftig jaar ben en bij juffrouw Annet, een best mens, al jaren op kamers woon als alleen inwonende – hoorde ik de blauwe kopjes op het rekje naast de schoorsteen

²⁷ Maakt Dietz hier een allusie op het adres van zijn dokterspraktijk in de Van Boetzelaerlaan?

– ze zijn echt Delfts en nog van de grootvader van de juffrouw – zachtjes rinkelen en ik wist dat dit een groet van Erasmus was, die mij aldus overtuigde dat hij, telkens als zijn vele bezigheden in het hiernamaals hem een ogenblik tijd lieten, mij een bezoek kwam brengen.

Ik verzuimde dan ook nooit hem met een: "Goede avond Erasmus" te begroeten. Ook uit talloze roerende zorgen bleek zijn aanwezigheid. Bijvoorbeeld: ik weet dat roken slecht voor mij is, maar ik doe het toch. En nu merkte ik dat mijn voortreffelijke sigaren – het is eigenlijk het enige artikel waarin ik, eenvoudig mens, rondweg gezegd luxueus ben – niet meer trekken wilden en uitgingen. Eerst dacht ik dat het lag aan het vocht, want mijn kast is daar niet helemaal vrij van, maar later vernam ik dat het Erasmus was die de sigaren slecht deed branden, om mij mijn hebbelijkheid af te leren en die op die manier beter voor mij zorgde dan ik zelf.

En toen ik eens mijn portemonnaie had laten vallen en het geld naar overal was weggerold en ik een kwartje onmogelijk kon terugvinden, hoorde ik duidelijk Erasmus' stem die tegen me zei: "Zoek bij de linkertafelpoot onder het kleed." En zo ging het maar steeds door. Er verging geen dag of Erasmus kwam meermalen bij me.

Mevrouw X., onze beste clairvoyante, zag hem bij elke bijeenkomst die wij hielden, de gehele avond als een lakei achter mij staan en beschreef hem zo duidelijk dat ik hem direct herkende van de portretten die Holbein²⁸ van hem geschilderd heeft. Alleen beweerde zij steeds dat hij een lange zware baard droeg, wat me in het begin erg bevreesde want Holbein heeft hem steeds baardloos afgebeeld.

Maar op een volgende séance heeft Erasmus mij bij monde van het medium uitgelegd hoe dat in elkaar zat. In de geestenwereld, die overigens ongeveer is ingericht als de aardse maatschappij, doet men niets voor geld, maar alles uit liefde voor elkander. Daar de overgegangene jongedames de laatste jaren ook in de sferen de mode hadden ingevoerd het haar gebobd te dragen, waarin al de vrouwen uit vroegere eeuwen hen hebben nagevolgd (zelfs koningin Marie Antoinette²⁹ heeft zich onlangs een jongenskopje aangeschaft, hoorde ik) kregen de kappers, die uit liefde tot het vrouwelijk geslacht zich direct in de nieuwe methode bekwaamden, het overmatig druk en er schoot niet genoeg tijd over voor de evolutie van hun ziel. Daarom besloten de mannen op hun beurt, uit liefde voor de barbiers, hun baard te laten staan.

Zo ziet men alweer hoe dom het is met allerlei tegenwerpingen aan te komen als een helderziende iets beweert dat op het eerste gezicht wat onwaarschijnlijk lijkt; bij nader inzien worden alle bezwaren opgelost.

De voortdurende omgang met een hoge geest als Erasmus heeft, dat spreekt wel vanzelf, een buitengewoon gunstige invloed gehad op mijn ontwikkeling, vooral omdat Erasmus er steeds op uit was mij allerlei wetenswaardigheden te leren. Alvorens hij echter met mijn geestelijk onderricht aanving, werd ik flink gekapitteld over mijn storend ongeloof op de eerste séance-avond, dat hem, Erasmus, het bijna onmogelijk gemaakt had zich te manifesteren.

Mijn geleidegeest beval mij, voortaan steeds onvoorwaardelijk geloof te hechten aan alles wat de geesten door de mond van de mediums openbaarden en eigenwijze kritiek thuis te houden. Immers zij alleen hebben inzicht in de mogelijkheden van het verkeer tussen de aardse en de geestelijke wereld, de mensen weten daar niets van.

Maar overtuigd dat ik in dit opzicht grondig bekeerd was, ging hij verder en wees mij er op hoe onredelijk de uit domheid en onverstand voortspuitende eisen van de

²⁸ De Duitse schilder Hans Holbein de jongere (1497-1543) maakte verschillende portretten van Erasmus die vaak gekopieerd werden.

²⁹ In werkelijkheid waren de hoge kapsels van de Franse koningin Marie-Antoinette (1755-1793) de modetrend in haar tijd.

zogenaamde wetenschappelijke parapsychologen zijn, die altijd willen dat een medium volledig onderzocht en gecontroleerd wordt, alvorens zij geloof slaan aan de echtheid van de apporten³⁰, beweging van voorwerpen zonder aanraking, materialisaties³¹ enz. Zij scheppen aldus een atmosfeer van wantrouwen en maken de geesten, die op dit punt heel preuts zijn, erg boos. Het is hun eigen schuld als zij na zulk een hinderlijke en vernederende controle zo goed als nooit verschijnselen te zien krijgen; het zenuwstelsel van een medium is teerder dan dat van een aristocratische jonkvrouw en tegen zulk een behandeling niet bestand.

"Heb onvoorwaardelijk vertrouwen in alle mediums die je tegenkomt," drukte Erasmus mij op het hart, "vereer ze als uiterst teergevoelige middelaars tussen u en de geestelijke wereld, kijk ze nimmer hinderlijk op de vingers, en gij zult zien hoe tot beloning een regen van wonderen op u zal neerdalen. Laat u ook niet bedriegen door zogenaamde ontmaskeringen van mediums, die grote roem genieten in de echte spiritistenkringen. Wij hogere geesten weten hoe moeilijk het is de mediums te beschermen tegen de kwaadaardige aanslagen van onze lagere broeders, die op aarde niet zulke nette familie hebben als wij en daarom niets liever willen dan séances in de war sturen. Ik heb het eens bijgewoond," ging Erasmus voort, "dat geesten van onverbeterlijke kwajongens zich tussen ons en het medium schoven, ons de bloemen die wij wilden materialiseren, uit de hand rukten, ze vervolgens zelf apporteerden en wel... tussen de kleren van het medium. Waren nu alle aanwezigen maar goedgezinde spiritisten geweest dan was er niets gebeurd, maar er bevond zich zo'n eigenwijze onderzoeker onder het gezelschap, die zich verbeeldde bijzonder kritisch te zijn. Hij ontdekte de te vroeg gematerialiseerde bloemen op het lichaam van het medium en de ongelukkige man, die zich van geen kwaad bewust was, werd voor een bedrieger uitgekreten. Hij droeg deze laster met waardigheid, als een christen. Maar de lagere geesten gierden het uit van pret."

Toen ik nu een echt gelovig spiritist geworden was, werd mijn geest rijp voor diepere onderwijzing. Erasmus begon me uit te leggen hoe het in het hiernamaals toeging. 't Viel mij niet altijd even gemakkelijk de heerlijke waarheden die hij mij openbaarde te aanvaarden; ik had de vooroordelen zo te zeggen – alléén maar zo te zeggen want ik ben met de fles groot gebracht – met de moedermelk ingezogen.

Vóór deze had ik in de – ik moet tot mijn schaamte erkennen te weinig talrijke – ogenblikken dat ik mij met de diepere waarheden van het leven bezig hield, getracht mijn licht op te steken bij grote geleerden, bij erg moeilijke wijsgeren. Zij hadden mij alleen een dik hoofd bezorgd en mij niet veel verder gebracht. Maar zie, het zou mij blijken dat de eenvoudigen van geest het grote Geheim van de Dood zo doodnatuurlijk hadden opgelost, het Geheim: "Worüber schon manche Häupter gegrübelt, Häupter in Hieroglyphenmützen, Häupter im Turban und schwarzem Barett, Perrückenhäupter und tausend andere, arme, schwitzende Mensenhäupter."³²

³⁰ Het aanbrennen van voorwerpen uit een andere kamer doorheen een muur of gesloten deur of raam.

³¹ Het via een medium zichtbaar maken van een geest in de vorm van een stofflichaam.

³² Uit het gedicht 'Die Nordsee' in *Buch der Lieder* (1850) van Heinrich Heine, hier wat vollediger (vertaling Peter Verstegen) omdat er verderop in de tekst nog naar verwezen wordt: "Aan zee, de onstuimige, nachtelijke zee Staat een jongen, bijna een man, Met het hoofd vol twijfel, met weemoed in het hart, En met sombere lippen vraagt hij de golven: O verklaar mij het levensraadsel, Het kwellende oeroude raadsel, Waar zovelen zich het hoofd over braken, Hoofden met magiërs mutsen, Hoofden met tulband en zwarte baret, Bepruikte hoofden en duizenden andere, Arme, zwetende mensenhoofden".

De grote dichter had nooit kunnen denken dat het de simpele, rondgedopte³³ en bepette hoofden van Protestantse middenstandsmensen uit de negentiende eeuw zouden zijn, die werkelijk een op feitenmateriaal gesteund afdoende antwoord zouden geven op vragen als: "Sagt mir was bedeutet der Mensch? Woher ist er kommen? Wo gehet er hin? Wer wohnt dort oben auf goldenen Sternen?"³⁴ Maar daarvoor moet je dan ook niet in je eentje aan de woeste, nachtelijke zee gaan staan, met de borst vol weemoed en het hoofd vol twijfel en met sombere lippen 't aan de golven – nota bene áán dé gólven – gaan vragen, maar je zoekt een medium en gaat na een kopje thee aanzitten aan een dansende tafel en je vraagt het de geesten van ooms en tantes en je zult gauw te weten komen dat die diverselijk gedekte hoofden van vroeger 't allemaal mis hadden en dat het helemaal geen "qualvolle uralte Rätsel"³⁵ zijn, maar dat alles zo simpel en doodgemoedereerd is in het hiernamaals en eigenlijk net als hier – eenvoud is het kenmerk van het ware. Wel als je eenmaal als Pietje van Buren door God bent geschapen, dan blijf je Pietje van Buren, ook als je dood gaat en wanneer je je tijdens je leven binnen de perken van het burgerlijk fatsoen hebt gehouden, dan stijgt je langzamerhand hoger en hoger op in de sferen, tot je een volmaakte Piet van Buren geworden bent, en dat blijf je dan tot in eeuwigheid. Simple comme bonjour, zouden ze in Frankrijk zeggen.

Zelfs voor de diepst verdorven zondaars is nog troost te vinden, want hel of duivel bestaan helemaal niet en zulk soort lui krijgen in het hiernamaals al heel gauw berouw als ze zien hoe goed wij anderen het hebben, en dan zijn er zo'n boel lieve humane geesten van dames direct bij de hand die er hun werk van maken alle gevallen ten goede te leiden.

Wie die dit alles weet zou niet met hupse passen door het leven gaan en zijn betrekking – als hij er een heeft; ik hoef er gelukkig geen waar te nemen, ik kan eenvoudig maar goed bestaan – met blijdschap vervullen?

Toen ik eenmaal achter al deze verheven waarheden gekomen was, ben ik zelf natuurlijk heel anders over de dood gaan denken. Ik moet eerlijk bekennen dat voordien "het tijdelijk met het eeuwige te verwisselen" mij geen bijster goede ruil had toegeschenen. Ronduit gezegd: ik was bang voor doodgaan en dacht er maar liever niet aan. Het Geheim van de Dood had ik mij altijd voorgesteld zwijgend, ontzaglijk, indrukwekkend! Nu weet ik, want Erasmus heeft het mij verteld, dat dat allemaal lariafarie is. De dood is zo doodgewoon dat een heleboel mensen niet eens merken dat ze dood zijn en gewoon hun betrekking blijven waarnemen. En het zwijgende geheim kakelt gelukkig, avond aan avond, honderd uit op talloze séances. Ik ben dan ook ineens alle vrees voor doodgaan kwijt geraakt. Hoera! Fijn! Er is geen dood! roep ik soms opeens en wrijf van pret in de handen. (Ik moet altijd oppassen dat juffrouw Annet het niet ziet, want het goeie mens weet daar nog niet van en zou het heel gek vinden). Ik weet nu hoe goed je het aan gene zijde hebt en ben er wat blij mee dat ik daar hetzelfde lieve leventje van ouwe jongeheer, dat me op aarde zo goed bevalt, nog een hele tijd knusjes in de sferen kan voortzetten. Zelfs mijn bittertje³⁶ voor 't eten, waar ik nogal erg op gesteld ben, hoef ik in 't eerst niet te missen heeft Erasmus me beloofd. Dat is een heel wat prettiger vooruitzicht dan altijd verheven te moeten zijn en God te bejubelen, zou ik zo zeggen. Op de duur zal het wel niet anders kunnen, of ook ik moet mij vergeestelijken en tot hoger sferen opstijgen, maar alles gaat in dit

³³ Vermoedelijk verwijst dit naar het dragen van een bolhoed (als een 'ronde dop' op het hoofd).

³⁴ Vervolg van Heines gedicht (noot 32): "Zeg mij wat de mens betekent? Waar komt hij vandaan? Waar gaat hij heen? Wie woont er daarboven, op sterren van goud?"

³⁵ Begin van Heines gedicht: "O löst mir das Rätsel des Lebens, Das qualvoll uralte Rätsel" (noot 32).

³⁶ Kruidenbitter: jenever of brandewijn waarin een mengsel van kruiden heeft getrokken.

zomerland zo geleidelijk, zo echt plezierig toe dat ik daar zo te zeggen geen last van zal hebben.

Misschien heeft deze of gene van de lezers, die mij tot nu toe heeft willen volgen, zich al eens verwonderd afgevraagd waaraan ik toch die bijzondere belangstelling van de geest van zulk een beroemd man, die niet eens familie van mij is, vierhonderd jaren na zijn overgang te danken heb? Ik zelf wist daar in het begin ook geen reden voor te bedenken, maar later werd mij alles duidelijk. Erasmus deelde mij namelijk mede dat het zijn bedoeling was een soort vervolg op zijn beroemd boek *De Lof der Zotheid* te schrijven, waarin hij de daden en denkwijzen van zijn medemensen geprezen heeft en meende dat de structuur van mijn hersenen, die ze nogal geschikt maakte tot het aannemen van een passieve toestand, het mogelijk maakte mij daarvoor als medium te benutten.

Daarvoor was het echter nodig dat hij zich eerst op de hoogte stelde van de toestanden die thans heersten, opdat hij zich kon overtuigen van de enorme vooruitgang van de wereld in de laatste vierhonderd jaar. Hij vroeg of hij daarvoor mijn ogen en oren mocht gebruiken, wat ik direct goed vond. Maar meteen beloofde hij mij dat hij daarbij tegelijk mijn geestelijke opvoeding zou ter hand nemen, zodat ik er ook nut uit trekken kon.

En zo ben ik dan de wereld gaan bekijken onder het onmiddellijke geleide van Erasmus. Nu eens geschiedde dit alles terwijl ik gewoon in het grofstoffelijk lichaam rondliep, dan weer ben ik in trance of ook wel eens in de slaap uitgetreden, heb talrijke plaatsen bezocht en gebeurtenissen bijgewoond, een enkele maal zelfs wel eens op dat gedeelte van het astraal gebied waarop zich afspeelt wat in de materiële wereld nog toekomst is. Jammer genoeg is het zo gelopen dat ik er meer nut van heb gehad dan Erasmus. Want toen hij nu zijn boek wilde gaan schrijven, bleek al heel gauw dat ik mijn hersens niet stil genoeg kon houden en overal hinderlijk tussendoor dacht waardoor de inspiratie van mijn grote vriend bedorven werd. Zodoende is dit werkje lang niet gelijkwaardig geworden aan het beroemde boekje dat Erasmus schreef toen hij nog op aarde was en waarvoor hij zijn eigen pientere hoofd en zijn eigen fijne handen kon gebruiken die Holbein zo meesterlijk heeft afgebeeld, terwijl hij zich nu met de mijne moest behelpen. Daardoor zit het vol fouten en tekortkomingen. Wat er goeds in is, lieve lezer, is van Erasmus, wees daar verzekerd van; al het verkeerde is van mij die maar een, helaas al te vaak onvolkomen, werktuig ben geweest.

Erasmus heeft het dan ook niet voor zijn rekening willen nemen en vond het dan maar beter dat ik de onder zijn geleide opgedane ondervindingen op mijn eigen manier beschreef waarbij hij mij wel zoveel mogelijk wilde helpen. Wel stond hij mij, maar meer uit vriendschap, toe het *De nieuwe Lof der Zotheid* te noemen.

Maar omdat het beste in dit boekje van hem afkomstig is en ik mij geen verdienste wil aanmatigen die mij niet toekomt, noem ik mijzelf alleen met de naam die wel aan mijn grote vriend herinnert, maar meteen blijkt geeft hoezeer ik besef bij hem achter te staan, nl.

ERASMUS PARVUS
(d.w.z de kleine Erasmus)

III. Het groot vermakelijk Lunapark

"Gaat dat zien!! Gaat dat zien!!" schreef mijn vriend Erasmus en ik kon uit de grote enthousiaste letters en de dubbele uitroeptekens achter elk zinnetje opmaken, dat hij over iets zwaar verrukt moest wezen. "Verheffend! Leerzaam! Interessant! En het mooiste is, er is telkens wat anders te kijk!"

Mijn geestenvriend was klaarblijkelijk zo enthousiast, dat hij min of meer de kluts kwijt raakte; tenminste hij antwoordde op mijn nuchtere vraag: "Maar wat moet ik dan gaan zien, Erasmus?" niets anders dan: "Ga dat toch vooral zien! vooral zien!" Pas op mijn herhaald verzoek werd er met grote kalme letters geschreven: "Het Groot Vermakelijk Lunapark. Vrij entree. Overal en te allen tijde toegankelijk."

Ik begon te begrijpen. Ik had er al meer van gehoord en ofschoon ik anders zelden naar gelegenheden ga waar het druk is en waar je je geld kunt verteren, meende ik toch na deze aanbeveling van mijn geestenvriend niet thuis te mogen blijven. Ik heb mij opgemaakt naar het Groot Vermakelijk Lunapark en ik heb er waarachtig geen spijt van. Want ik heb er veel gezien en geleerd en ik ben er een heleboel wijzer vandaan gekomen. Maar ik ben toch maar blij dat ik 't achter de rug heb, want mijn hoofd is nog draaiërig van al de herrie en van al de curieuze nieuwigheden, waar ik vroeger in mijn rustig bestaantje van ouwe jongeheer, die rustig leven kan, geen notie van had. Als ik er alleen naar toe was gegaan, zou ik het zeker een bonte kermistroep en een enorm gekkenschap gevonden hebben, niks voor een ernstig, een net mens als ik. Maar Erasmus was met mij en heeft mij alles uitgelegd; ik heb alles ten slotte met heel andere ogen leren aankijken en hij heeft mij overal lering uit laten trekken.

Nauwelijks toegelaten ging ik maar direct de eerste de beste pretgelegenheid binnen en kwam terecht in een zaal, daar was een geweldig gedrang om de 'grabbelton van het leven'. Iedereen werkte zich naar voren om een greep te doen uit een reusachtig vat. Ik vond alleen niet aardig dat wie 'r meest betaalde altijd 't eerst mocht toetasten, maar ze haalden er lang niet altijd het mooiste uit. Na lang turen kreeg ik nog wat anders in de gaten: wie diep poogde te grijpen, haalde zeker een 'niet'³⁷ te voorschijn. De kostbaarste prijzen vielen 't meest ten deel aan de oppervlakkige snaaiers.

In een klein vertrek daarnaast trad, naar een kleurig affiche vermeldde, de nieuwsoortigste pedagoogchelaar Prof. Dr. X.³⁸ op, die demonstreerde de resultaten van zijn driedubbel verbeterde opvoedingsmethode aan een zowat twaalfjarige jongen, in wie ik ons welbekend vriendje Pietje Bel³⁹ herkende. Hij legde de hand plechtig de bengel op het hoofd, en zei: "Ziet u mijne dames en heeren, alles wat deze brave jonk verbroken heeft, is gans allenig de sjoeld van zijnen papa en zijne mama. Geeft u acht, mijne dames en heren, iek doe gaar nieks daarien, en iek haal doch alle mogelieke toegenden⁴⁰ daaruit. Alle de sootsialen en kristlike deukden," voegde hij er verklarend aan toe. En daarbij trokken zijn handen een rose substantie, waarin zilveren lovertjes⁴¹ schitterden, uit mond, neus en oren van Pietje Bel, die zelf verstomd stond van al het moois dat uit zijn bol te voorschijn kwam en een ogenblik vergat zijn ene oog slim dicht te knijpen.

³⁷ Een lotje zonder prijs.

³⁸ Niet duidelijk welke Duitstalige (en in Nederland actieve) pedagoog hier gehekeld wordt.

³⁹ Pietje Bell is de hoofdpersoon uit een reeks populaire kinderboeken van Chris van Abkoude (1880-1960).

⁴⁰ Bedoelt 'deugden' (van het Duitse Tugenden).

⁴¹ Een lovertje of paillette is een schijfvormige versiering op kledingstukken.

"Alle diese Tugenden werden von meiner neuen Erziehung heraus erzogen," ging de professor voort en van enthousiasme vergat hij Hollands te praten.

Onderwijl wisten zijn handen met onnavolgbare vaardigheid de rose substantie als wolkjes en kransen te schikken om het hoofd van zijn élève, die er werkelijk als een engeltje begon uit te zien; je zag langzamerhand helemaal niets meer van zijn schelmgezicht.

Ik kreeg dezelfde sensatie als toen ik als kind zijn minder geleerde maar even handige voorganger bewonderde, die uit een hoge hoed allerlei heerlijkheden als pannekoeken en gebakken eieren wist te tooveren. Gek hè, hoe zo'n kleinigheid je ineens te binnen kan schieten: ik weet nog hoe ik dat pannekoekje, waar ik eerst zo verrukt over was, toen ik het op een bordje voor mij kreeg, achterdochtig bekeek en niet heb willen opeten!

Een eind verder was weer ander moois te zien. Daar stond het stalletje van de "overgeduikelde suffragette",⁴² die riep maar gestadig zo onafgebroken als het kleppen van de wereldhistorische molen van Sans-souci⁴³ "no votes for men", en een heel mooi meisje riep daar tussendoor dat ze zich desnoods ervoor zou laten doodhongerem om dit beginsel te doen zegevierem. Ik was zo geroerd door het lieve gezichtje en het vreselijk lot dat haar, mede door mijn schuld, bedreigde, dat ik mij voornam morgen direct naar het stadhuis te lopen om afstand te doen van mijn kiesrecht, waar ik trouwens, om de waarheid te zeggen, nooit zo heel veel om gegeven heb.

En vlak daarnaast stond de tent met de vrouwelijke fakir, die zat dag en nacht te mediteren, met de vinger op de neus geperst. Zij peilde de afgronden van haar ziel om op te diepen welk onduldbaar onrecht haar geslacht nu weer door 't manvolk werd aangedaan.

Ik hou niet erg van grappenmakerij en daarom heb ik maar heel even een kijkje genomen bij de twee onmuzikale clowns Lou en David,⁴⁴ die een parodie op het Wolgalied ten beste gaven en verder komische evoluties uitvoerden op het strak gespannen koord Moskou-Amsterdam. Ik had er gauw genoeg van: 't kwam toch eigenlijk altijd weer neer op dezelfde flauwe mop, 't spelletje van wie-zet-de-grootste-bek-op, en dan proberen mekaar van 't koord af te wippen. 't Zou helemaal een saaie vertoning geweest zijn, als niet, als slotscène, clown David er af gegooid werd en nu op zo onnavolgbare wijze het opzitten en pootjes-geven van een afgeranseld hondje imiteerde en zo natuurlijk jankte en jengelde om er weer op te mogen komen, dat ik toch nog hartelijk heb gelachen.

In een belendend vertrekje, een soort van celachtig hokje, was de bewuste arbeider te kijk, oftewel ARBEIDER, zoals de naam eigenlijk alleen geschreven mocht worden. Niettegenstaande enige oppervlakkige gelijkenis, demonstreerde mij de man die hem zien liet, behoorde hij toch tot een heel ander soort dan wat men gewoonlijk onder een werkman verstaat; hij was daar zeer hoog boven verheven. Hij voerde dan ook een heel andere leefwijze; werken deed hij principieel niet in deze vuile maatschappij, maar hij zwoegde zich bijna dood met demonstreren, protesteren en koeieneren. Aan de

⁴² Suffragettes waren vrouwen die opkwamen voor het vrouwenkiesrecht, met name in Engeland vaak op militante wijze; kwamen ze hierdoor in de gevangenis terecht dan gingen ze vaak in hongerstaking.

⁴³ Verwijst naar het verhaal van het slot Sans Souci van de Pruisische koning Frederik de Grote die een molen wou laten verwijderen op zijn domein maar ondanks al zijn invloed er niet in slaagde het verzet van de molenaar te breken.

⁴⁴ Volgens Trapman (2011) waarschijnlijk een zinspeling op de communistische leiders Louis de Visser (zie noot 22) en David Wijnkoop (1876-1941).

ingang van het hokje stond zijn in felle politieke kleuren geschilderd portret; daar zag men hem met opgestroopte mouwen om zijn toekomstige werklust aan te tonen en met een professoraal voorhoofd vol denkingslijnen. Bij nader bezien viel de man zelf wel wat tegen en ik vond er in 't eerst niet veel bijzonders aan. Hij draaide zijn programma wild af: begon met een bewijs te leveren van zijn onweerstaanbare kracht door een paar open deuren in te trappen, zette geweldig spierfors zijn armen op, nam extatische standen aan, bralde met gebalde vuisten een massa frasen en evolueerde met rode vlaggen dat ik er draaierig van werd. Dat was, zei hij, de grote wereldtoekomst gedemonstreerd, het komen van de Int-Wer-Prol-Kul. "Wat?" vroeg ik met een stom gezicht, maar gelukkig fluisterde Erasmus me nog net in: Internationale Wereld Proletariaat Cultuur; zo kon ik nog net bijtijds mijn figuur redden en ik hoop dat niemand gemerkt heeft dat ik geen neo-Hottentots verstond.

Eerst leek het me allemaal opgesmeerde geestdrift, maar al gauw vielen mij de bourgeoïschellen van de ogen en ik zag in wat 'n verblijdend teken van vooruitgang het was dat de harde werkers van vroeger, in wier bekrompen geest alleen plaats was voor gedachten aan hun plicht en hun gezin, meer en meer werden vervangen door zulke met hoge idealen opgevulde individuen. Ik kwam zo onder de indruk dat ik een rare aanvechting kreeg alles stuk te trappen wat stuktrapbaar was en maar vast met dit standje te beginnen, maar ik werd gelukkig nog net bijtijds tegengehouden, alweer door m'n goeie Erasmus, die me zei dat ik natuurlijk het particulier eigendom van deze brave wèl ontzien moest. Ik denk dat het nog de nawerking van deze overdosis idealisme was die maakte dat ik de vertoning aan de overkant wat flauw vond. Het stuk "Alles haar schuld" was een mengsel van blijspel en melodrama; het had ontegenzeggelijk de verdienste het gegeven ad absurdum te voeren: van de uitbarsting van de Merapi⁴⁵ af tot de vliegen in de suikerpot toe kreeg de arme juffrouw Bourgeoisie de schuld, maar daardoor werd het weer eentonig en wist me niet te boeien, trots het onmiskenbaar talent van de medespelenden voor het pathetische.

Ik spoedde mij daarom naar een etablissement waarvan de verlokkelijke geuren het paradijsachtig sentiment van mijn kindsheid deden herleven als we op de kermis poffertjes gingen eten. Daar zetelde de edele humanist met een echte golvende blonde baard en nobele kinderogen, die aan veel gretige kleine meisjes roomsoezen met een bloemetje uitdeelde en daarbij een briefje in de hand drukte waarin klaar uiteengezet was hoe gemakkelijk alle binnenlandse sociale en alle buitenlandsche politieke moeilijkheden opgelost konden worden, als alle mensen elkaar maar op roomsoezen met een bloemetje wilden trakteren.

En toen kwam ik terecht in het 'doolhof van de partijspiegels'. Eigenlijk tegen mijn zin, maar ik werd er door een aantal zwetende en schreeuwende propagandisten letterlijk binnen getrokken. Het was toch wel grappig om te zien hoe zo'n spiegel iemand veranderen kon. Dezelfde man die in de ene zich vertoonde met de kroon van de deugd en de edelaardigheid drie duim dik op zijn gezicht, verscheen in de andere met horens en een duivelse grijns. In de ene spiegel leek een kromme dwerg, wie in de andere mij als een welgemaakte reus voorkwam. Toen ik er wat langer in gekeken had raakte ik in de war en wist helemaal niet meer hoe ik het had. 't Zal wel aan mij gelegen hebben, want Erasmus vertelde me dat alle mensen, die met hun tijd meegingen, het er over eens waren dat dit het prachtigste middel tot volksoopvoeding was dat je bedenken kon. Ik wou er uit maar dat ging niet zo gemakkelijk; telkens raakte ik vast en zag in de spiegels van alle partijen alles verkromd, verdraaid, uitgerekt, scheef geschoven... goddank, ineens vond ik de uitgang en stond buiten voor ik 't wist.

⁴⁵ De actiefste vulkaan in Indonesië.

Ik verlangde naar huis, naar mijn bittertje, mijn rustig haardvuur en mijn poes, maar dicht bij de uitgang liep ik nog tegen een meneer aan, die wou me met alle geweld een schilderij laten zien dat heette 'de niwe mens' en dat was het werk van het grootste moderne genie dat ooit bestaan had en wie het niet mooi vond die had meteen een briefje verdiend dat hij een achterlijke stommeling was. Nou, dat wou ik me niet laten aanleunen en ik ging direct met hem mee met het vaste voornemen het mooi te vinden al was 't ook nog zo lelijk. Maar ik moet toch wel erg beteuterd gekeken hebben. Och ja als je zo gewend bent aan burgerlijke schilderijtjes van weitjes met koetjes of liever koetjes in weitjes en aan nette portretten van nette mensen, dan weet je niet direct raad met het meesterstuk van zo'n razend genie. Ik kon er eerst helemaal geen mens uit maken, al was hij ook nog zo nieuw: pas langzamerhand zag ik in de wirwar een oog bengelen uit een neusgat, het andere oog – er waren er werkelijk maar twee – was terecht gekomen aan een omhoog flakkerende baard, de mond liep diagonaal door het schilderij van een bovenhoek naar een benedenhoek, van de tanden ontdekte ik de ene helft opgeborgen in een reuzengroot, hoog en eenzaam zwevend oor, de andere helft vormde een keten om de enkel van een voet die dwars door de buik stak. Ik weet dat ik ook nog naar armen zocht, maar de bijstaande meneer keek me toch al zo achterdochtig en minachtend aan dat ik daar geen ernst mee durfde te maken.

Alleen was ik er nooit goed uit gekomen, maar geen nood! Erasmus stond me bij: hij schold me flink uit om mijn bête gezicht en toen begon ik zo'n beetje te snappen dat de geniale kunstenaar hier niet naar de uiterlijke, pietluttige gelijkenis gestreefd had, maar naar de uitbeelding van de ziel, de innerlijke ziel, ziet u! En toen ik maar lang genoeg naar het meesterstuk had gestaard, tot ik er helemaal draaiërig van was geworden en de uitleggerige meneer me helemaal ondersteboven had gepraat, werd eindelijk in mij geboren het hogere begrip en ik stamelde: "frappant, frappant, 't is of je 'm zó uit de lijst ziet stappen."

Maar ik moest er toch van naar huis. Ik kwam vlak langs de tent van de grote Europese trommelaar. Het verwonderde mij dat hij, ondanks zijn enorm meesterschap op zijn instrument, zo weinig mensen naar binnen lokte. Onafgebroken hoorde men zijn suggestief-ritmische slag: Pan-Europa-plan; pan-Europa-plan, pan-Europa-plan-plan-plan; pan-Europa, pan-Europa, pan-Europa-plan-plan-plan; plan-Europa-pan-pan; dat naarmate ik mij verwijderde uitstierf tot een somberen roffel van Europa-pan, Europa-pan-ro-pa-pan, ropapan, ... 'n pan, 'n pan...⁴⁶

Dit zijn zowat, lezer, de indrukken van mijn eerste bezoek, maar ik kom er zeker nog eens terug.

⁴⁶ De Paneuropese Unie met als doel de Europese staten politiek en economisch te verenigen was opgericht in 1923. Met de opkomst van het fascisme na 1930 viel het project stil.

IV. Het koninklijk besluit

Ik zat doodgemoedelijk, heel erg op mijn gemak – ik houd van mijn gemak – in mijn luierstool en las de krant, zoals ik elke avond uitvoerig doe. (Als goed Hagenaar houd ik mijn hand voor de mond als ik hoest en lees *Het Vaderland*, dat spreekt wel vanzelf). Ik was er in het geheel niet op verdacht dat Erasmus weer met me bezig was. Ik merkte dat pas toen ik constateerde dat ik mijn aandacht niet bij het feuilleton kon houden, dat ik anders altijd met de grootste belangstelling lees, en dat mijn ogen voortdurend afdwaalden schuin-links-omhoog naar een hoek van de pagina, waar de officiële berichten stonden, die me anders geen snars kunnen schelen. Ja hoor, Erasmus was weer aan de gang en draaide mijn ogen in de door hem gewenste richting en ik was zo goed niet of ik moest mijn feuilleton juist op het spannendste moment loslaten. Ik zag staan 'Koninklijk Besluit' en wou net min of meer gemelijk aan mijn geestenvriend vragen wat ik daar nou mee nodig had en waarom hij mij stoorde, toen Erasmus binnen in mij begon te praten. Hij hield een hele speech, verweet mij dat ik te kleinburgerlijk-egoïstisch was en mij veel te weinig bemoeide met dingen die mij niet aangingen en waar ik geen verstand van had. In onze democratische tijd, zei hij, moest een ieder zich met alles bemoeien en zich doodjakkeren om het algemeen belang te dienen. Vooral besluiten, die de naam van niet minder dan koninklijk verdienden, waren toch zeker belangrijk genoeg om ze aandachtig te lezen, vond hij, en ging daarna ongeveer in deze trant voort: "Ik heb de eer met H.M.⁴⁷ in de geest wel bekend te zijn. Vele malen is het geschied dat ik Haar wijze raad in het oor mocht fluisteren onder zeer verschillende omstandigheden en in niet minder wisselende bewegingen van het gemoed... ontzet maar kalm in 1914, verontwaardigd maar vreesloos in 1918. Ik ken en eer Haar karakter, Haar helderheid van geest en oprechtheid van hart. Als Zij een besluit neemt, heeft Zij dit zorgvuldig overwogen en men kan er van op aan dat Zij tot het inzicht gekomen is dat de daarin vervatte maatregel tot heil van het gehele volk zal strekken. Het is daarom ook zo prachtig gezien van onze regeringsmannen, bepalingen als de onderhavige, die een waarlijk vorstelijke geest ademen, die slechts schijnbaar uit de door bureaucratie vergiftigde ziel van een obscure pennenlikker zijn geboren, niet maar eenvoudigweg departementale beschikkingen of zo iets te noemen, maar ze te sieren met de echte naam, die hun toekomst: die van Koninklijke Besluiten."

En door deze mij al veel te lange inleiding doodnieuwsgierig geworden, las ik nu gretig:

Bij Koninklijk besluit zijn wijzigingen gebracht in het besluit tot uitvoering van de kieswet betreffende de vorm van de stembus.

In artikel 12a wordt het eerste lid aldus gelezen:

Met afwijking in zover van de artikelen 10, 11 en 12, kan een stembus gebezigd worden in tonvorm, vervaardigd van gekuipt eikenhout, ter dikte van tenminste 0,015 m en gedekt met een rond eikenhouten deksel van dezelfde dikte, een en ander met inachtneming van de afmetingen voor zover betreft de gehele hoogte en doorsnee van de bus, als voorgeschreven in artikel 11. Het deksel, vastgehecht met een scharnier dat bevestigd wordt door kolomschroeven aan de binnenzijde van het hout, vastgehouden met moeren, heeft twee ijzeren ogen, die passen op twee aan de bus aangebrachte ijzeren ogen en door welke twee hangsloten gehangen kunnen worden.

Het vijfde lid wordt gelezen:

⁴⁷ Koningin Wilhelmina.

De sleuf wordt gedekt, hetzij met inachtneming, voor zover nodig, van de desbetreffende voorschriften van artikelen 10, 11, 12 en 18, hetzij met een, om een scharnier draaiend plankje, ter dikte van tenminste 0,015 m waaraan aan weerszijden een ijzeren oog bevestigd is, dat past tegen een ijzeren oog in het deksel aangebracht en waardoor twee hangsloten kunnen gestoken worden. Het scharnier en de ogen worden bevestigd met kolomschroeven, vastgehouden door moeren aan de binnenzijde van het hout. De hangsloten, worden gesloten met sleutels, waarop artikel 66 van de Kieswet van toepassing is.

Het achtste lid wordt gelezen:

In plaats van gekuipt eikenhout kan ander hout gebezigd worden; ook kan de bus van hout vervaardigd worden in vierkanten vorm terwijl zo nodig in de plaats van hangsloten gewone sloten kunnen aangebracht worden. Een en ander met de vereiste technische voorzieningen, die in afwijking van voorstaande voorschriften noodzakelijk blijken.

Ik was eenvoudig enthousiast. Mijn hart – om een lang-gebruikelijke en dus verkeerde beeldspraak toe te passen – sprong op van vreugde over de voortreffelijkheid van een landszorg, zo groot in 't kleine. Ik was mijzelf niet meer de baas en hield een lange tirade tegen mijn geleider: "Het nieuwe artikel 12a en het vijfde lid, die beide, naar het schijnt, worden gelezen, zijn toonbeelden van diepzichtige wijsheid. Met welk een tact wordt hier met de aanwezigheid van twee stromingen in de boezem van onze natie rekening gehouden, de ene die de sleuf wil dekken, met inachtneming voor zover nodig van de desbetreffende voorschriften van de artikelen 10, 11, 12 en 18, en de andere, die daarvoor een 'om een scharnier draaiend plankje, ter dikte van tenminste 0,015 m, waaraan aan weerszijden een ijzeren oog bevestigd is, dat past tegen een ijzeren oog in het deksel aangebracht en waardoor twee hangsloten kunnen worden gehangen' voldoende acht." Zo ongeveer moet ik gesproken hebben maar plotseling stopte ik, want ik zag in de geestige ogen van Erasmus het lichtje van de spot opflikkeren en om de fijne lippen de mij wel bekende ironische krul verschijnen. Hij antwoordde met een Latijnse spreuk, die hij welwillend voor mij vertaalde en waarvan de inhoud hierop neerkwam, dat de dwaas die zich aan een dwaling heeft ontworsteld in de regel niets beters weet te doen dan de tegenovergestelde binnen te hollen. "Vroeger te gauw met je kritiek, nu te spoedig enthousiast," verweet hij mij zachtzinnig. "Er zijn verschillende punten in het besluit die van zekere innerlijke zwakheid getuigen. Let bv. eens op de uitdrukking: 'voor zover nodig' in verband met de desbetreffende bepalingen. Ik heb nog genoeg vertrouwen in het Nederlandse volk, dat vierhonderd jaren na mijn overgang leeft, om overtuigd te zijn dat er een kleine kern van stoere mannen gevormd zal worden, mannen met geuzenkoppen die hun breedgewelfd voorhoofd zullen verheffen en onbeschroomd spreken: "Neen Majesteit, krachtens onze beginselen, laat de desbetreffende voorschriften van de artikelen 10, 11, 12 en 18 worden in acht genomen, *ook voor zover niet nodig*. Hier staan wij, wij kunnen niet anders, God helpe ons".

"Ook het achtste lid, indien dit inderdaad wordt gelezen, doet mij sidderen," ging Erasmus voort. "Is het niet een te ver gaande tegemoetkoming aan tomeloze nieuwzucht die vorm noch norm ontziet? Een stembus, niet van gekuipt, maar desnoods van ongekuipt eikenhout, zelfs van helemaal ander hout? Weliswaar weet de mens in deze democratische tijd opperbest, in tegenstelling met de ingezouten wijsheid der voorvaderen, dat alle hout timmerhout is, althans dat men uit alle hout kiezers kan snijden, maar toch... Zou bij het toelaten van ongekuipt eiken- of ander hout er geen gevaar bestaan dat de ook hier te lande sinds de invoering van de evenredige vertegenwoordiging, meer en meer in bloei toenemende industrie van de stembuskuiperijen in haar hartader wordt getroffen?"

Een wijze uit de tijd en de landen van de barbaarsheid, dus l ng geleden en v r weg, schreef: "Als de volkeren ten onder gaan hebben zij vele wetten." Hij had het natuurlijk mis. Ons volk verheft zich steeds krachtiger en bloeiender te midden van, onder, op, de meer en meer om, boven, onder hem zich opstapelende wetten; waarlijk onze volkskracht wordt groot in de fleurige landouwen van de paperasserie! Moge het daarom de wijsheid van onze regeringspersonen behagen ons volksbestaan te verrijken met steeds nieuwe parlementaire wetten, koninklijke en onkoninklijke besluiten, ministeriële verordeningen, gemeentelijke bepalingen en politievoorschriften, benevens wijzigingen van die wetten en besluiten en verordeningen en bepalingen en voorschriften en herziening of herroeping van die wijzigingen en wijziging van die herzieningen of herroepingen. Het zal in ons land zo veilig worden als in een kinderkamer met een strenge juf, waar geen kind een hand uit durft te steken. Onze nakomelingen zullen worden gezegend met zoveel wettelijke bepalingen, die de ijver van de autoriteiten tot stand zal brengen, dat dicht gedrongen paal aan paal zich verheft langs al onze levenswegen, zodat zij niet meer ongegeneerd door dik en dun kunnen rennen als cowboys op een wild-west film, maar zich langs zorgvuldig afgebakende paden bewegen van de wieg tot het graf, of beter, van het hygiënische ledikantje tot de urn van het crematorium met de kalme zekerheid: Goddank, voor alles, maar dan ook *voor alles* is van hogerhand gezorgd. Dat daarbij de slanke lijn nodig is, en mode is en mode blijven zal, zodat zij zich zonder moeite tussen al die palen kunnen door wringen en zich recht op hun gemak voelen terwijl zij lopen in een soort van levenslang tourniquet⁴⁸, is een van die vele merkwaardige samentreffingen in de lijnen van de historie, die wij niet aan het toeval kunnen toeschrijven.

Ik weet niet of deze laatste bespiegelingen het geestelijk eigendom zijn van mij of van Erasmus. Zij werden in mijn hoofd gedacht, maar zij lijken mij eerlijk gezegd een te juiste en te scherpzinnige kijk te geven op de toekomst om werkelijk uit mijn eigen brein te zijn voortgekomen.

⁴⁸ Draaihekken.

V. Het kostelijk gewas

Nee maar, daar heb ik nou paf van gestaan! Dat is verheffend, dat overtreft, om een originele verslaggeversuitdrukking te gebruiken, mijn hoogst gespannen verwachtingen! En met Erasmus gaat 't al net zo, wat ik daaraan merk dat hij telkens mijn hand gebruikt om er mijn hoofd mee te krabben. Maar 't is dan ook kolossaal!

Ja, ik heb wel altijd geweten dat ons Nederland een goede naam en daad heeft op landbouwgebied. Maar dat het zo aan de spits van de beschaving zou staan, zo Amerikaans, dus voortreffelijk georganiseerd was in een van de belangrijkste onderafdelingen... neen daar had ik mij nog geen rekenschap van gegeven. Ik ben er nog een beetje beduusd van. Nou dan, ik heb de grote kwekerij annex conservenfabriek van apekool gezien! Ik heb anders niet zo veel interesse voor landbouwkundige instellingen en fabrieken, maar ik erken wat ik hier zag is zó groots dat ik mij mijn oud-burgerlijke benepenheid, die zogenaamde degelijkheid, maar al te zeer bewust werd en mij piepklein voelde.

Natuurlijk mocht ik de cultuurgronden en de fabriek, die ik onder het onzichtbaar geleide van Erasmus bezocht, niet binnentreden zonder eerst de nodige theoretische voorbereiding te hebben genoten. Dat zou niet passen in een tijd, waarin zelfs de kindermisjes een zwaar examen in de embryologie moeten afleggen alvorens tot hun verantwoordelijke taak te worden toegelaten.

Ik kreeg dus omstandig te weten dat de apekool de eer geniet van een Latijnse naam te hebben, dat zij *Brassica pithecorum* L.⁴⁹ heet en tot de familie der Cruciferen oftewel kruisbloemigen behoort. Zij is van onbekende herkomst, wordt niet in het wild aangetroffen en is dus uitsluitend een product van menselijke cultuur. Pas in de laatste tijd, voornamelijk na de oorlog, wordt zij op deze reusachtige schaal en in die talloze variëteiten gekweekt, die ik weldra in ogenschouw zou mogen nemen. Grote kapitalen waren in de teelt vastgelegd: een slechte of ook – wat me erg gek leek – een heel goede oogst dreigde tot een beurscatastrofe te leiden. Het economische leven dreef voor een belangrijk gedeelte op dit bedrijf. Curieus leken mij de resultaten van het chemisch onderzoek, zoals het stelselmatig in laboratoria, voorzien van de nieuwste instrumenten en op de hoogte van de meest uitgewerkte wetenschappelijke methoden, werd uitgevoerd. Men was er tot nu toe niet in geslaagd stoffen van enige voedingswaarde in de plant te ontdekken. Dierproeven konden niet worden genomen; alle dieren weigerden constant enig deel van het gewas tot zich te nemen en werden zij hiertoe gedwongen, dan werd het onverteerd uit het organisme verwijderd. Zelfs apen, trots hun gelijkenis met de homo sapiens, vertoonden niet de geringste belangstelling en waren er niet toe te brengen de bladeren of wortels te eten; vele exemplaren waren reeds gevallen als slachtoffers van deze tot het uiterste doorgevoerde proeven; de dieren beschouwden het aangeboden klaarblijkelijk niet als voedsel en lieten zich eenvoudig doodhongereren.

Niemand begrijpt dan ook waarom de oude Linnaeus deze koolsoort *pithecorum* (van de apen) heeft genoemd, *humana* leek me een betere naam toe, want alleen de mens en speciaal de moderne cultuurmens, bleek er niet buiten te kunnen. Een algehele onthouding leidde tot een geestelijke degeneratie, een soort apathie, waardoor zelfs de hoog gecultiveerde stedeling tot het peil van een stompzinnige dorps- of heidebewoner afdaalde.

⁴⁹ Kool (*Brassica*) is een geslacht uit de kruisbloemenfamilie (*Cruciferae* of *Brassicaceae*). *Pithecorum* betekent 'van de apen'. 'L' verwijst naar classificatie volgens de Zweedse geleerde Carolus Linnaeus.

Verschillende vooral Duitse geleerden hadden getracht hierin licht te brengen, zij waren er nog niet in geslaagd alle tegenstrijdigheden op te lossen. De theoriën waren niet bepaald grauw, eerder kakelbont. Een klein aantal onderzoekers was zelfs geneigd elke waarde aan de consumptie van *Br. pithecorum* te ontzeggen en alles terug te brengen tot suggestie, maar ze maakten weinig school. De uiterst subtiele onderzoeken van de vele aan het laboratorium van de onderneming verbonden chemici, fysiologen en psychologen hadden met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid uitgemaakt dat zich in alle delen van de apekool, maar vooral in de bladeren, een stof bevond en wel in zulke geringe hoeveelheden dat zij chemisch niet was aan te tonen. De feiten dwongen tot de onderstelling dat deze hypothetische stof, het *pithecogeen*, zich onder bepaalde nog niet geheel bekende voorwaarden verbond met een andere eveneens niet aan te tonen stof, die uitsluitend in het zenuwstelsel van de mens voorkwam en *pithecase* werd genoemd. De verbinding zou tot stand komen onder de invloed van een derde hypothetische substantie, die volgens sommigen geen eenheid was, maar in twee of drie bestanddelen diende te worden gesplitst en...

Maar hier laat Erasmus mij in de steek en de hand die de aantekeningen neerschrijft, weigert moedeloos verder te gaan... Mij was trouwens allang te voren het hoofd gaan draaien en je moet wel een geleerde bol zijn als hij om het zo lang uit te houden. Zoveel heb ik alleen nog maar begrepen als de uitkomst van dit alles, dat het eigenlijk nut van het toedienen van apekool hierin bestond dat het alle andere voedingsmiddelen deed slikken en gedijen tot zelfs de meest onverteerbare toe. Ik weet nog hoe blij ik was toen de theorie was afgelopen en niemand minder dan de vriendelijke directrice zelf, die toevallig – maar er is geen toeval, zegt Multatuli, dus zal 't wel net andersom zijn – A.P. Cool heette, zich bereid verklaarde mij over de terreinen rond te leiden. Ze vertelde mij onder het gaan dat de vele variëteiten, waar steeds nieuwe bij werden gewonnen, elk zeer bijzondere zorg vereisten, wat hun teelt betreft. Het eerst bracht zij mij op een veld, dat ik al flink groot vond.

"Hier nemen wij proeven met wetenschappelijke apekool," zei zij, "als ik u zeg dat wij in dit artikel verreweg de minste omzet hebben en tot nog toe maar weinig succes, dan kunt u zich een denkbeeld maken van de uitgestrektheden die voor de andere variëteiten nodig zijn." Inderdaad werden mij een ogenblik later zulke onafzienbare velden getoond dat ik verbaasd vroeg waar ter wereld al dit product afzet vond. Maar de directrice lachte mij nu toch eens hartelijk uit: dit was alleen nog maar een tamelijk onbelangrijk onderdeel: de *var. medica*. Zij vormde het hoofdbestanddeel van vele nauwkeurig gedoseerde, getitreerde, prijzige *spécialité's* en maakte, in gepulveriseerde vorm, daarvan het meest werkzame ingrediënt uit.

Toen ik nu in de velden van de eigenlijke grote cultuur werd rond geleid, werd ik overstelpt door de indruk van iets zo kolossaals dat ik er geen woorden voor weet te vinden. Het was onmogelijk de terreinen te overzien, zij strekten zich naar alle zijden uit tot aan de horizon. Uit de wirwar van mijn indrukken kan ik slechts hier en daar wat opdiepen. Ik zag de kleurig-bonte velden van de zakelijke apekool, *vulgo reclame* genoemd, waarnaar zoveel vraag is dat de voortdurend zich uitbreidende teelt er ternauwernood aan kan voldoen; ik herinner mij de *var. humanitaria* met haar simpele witte bloempjes met weeïg-zoete geur, en de soms grillig gevormde *var. religiosa*.

De laatste jaren nam vooral de consumptie van een nieuwe verscheidenheid, de *var. paedagogica*, snel toe ofschoon speciaal hiervan de binnenlandse cultuur sterk leed door de grote invoer uit Duitsland.

De *var. mystica* verviel weer in twee soorten: een plomp gebouwde met grove stengels en dikke bladnerven, die veel particulier aan mediums, somnambules⁵⁰ en waarzegsters werd verkocht, en een luchtige, ragfijne soort, te leveren aan diverse kampen en loges van geheime wetenschap uitdelende genootschappen. De chemie had hierin het ontbreken van alle schadelijke bestanddelen positief vastgesteld, vertelde mij de directrice, wat met verschillende andere variëteiten nog niet het geval was. Maar helemaal overdonderd en stom van bewondering voor de resultaten van de moderne tuinbouw stond ik voor de *var. gigantea* oftewel *politica*. Het leek eerder een tropisch gewas dan een koolplant; de soort was heel grof, alles was er blijkbaar op gezet om de bladeren zich zo volumineus mogelijk te doen ontwikkelen, zodat ze reusachtige, vormloze lappen leken; de aan alle variëteiten eigen, nooit bijzonder aangename lucht, was hier in verhoogde mate aanwezig, en daar de slappe bladeren al heel gauw in rotting overgingen, kan ik gerust zeggen dat het hier, een bijna onafzienbaar woud, stonk als een mestvaalt. De vraag was zo kolossaal dat niet de geringste zorg kon worden besteed aan uitzoeken of schoonmaken; ik zag onbegrijpelijke hoeveelheden, waarvan een weë lucht uitging, opgestapeld, bestemd om in de fabriek te worden verwerkt tot conserven. De aan de teeltvelden aangebouwde fabrieken heb ik ook nog mogen zien. Dag en nacht werkten hier de machines door; ik zag magazijnen volgeladen met blikken en blikjes van alle afmetingen. Nochtans was de directrice, ofschoon de productie onlangs was opgevoerd tot meer dan een miljoen kilo's per dag, niet tevreden en vreesde een ernstig tekort tegen de tijd van de komende verkiezingen, als wanneer de consumptie nagenoeg onbeperkt kon worden genoemd. Ik hoorde daar curieuze bijzonderheden, die mij hevig doordrongen van het besef van de grote volksopvoedende kracht die van het politieke leven uitgaat. Alle partijen, vanaf de meest rechtse tot de ultra-linkse, distribueerden dan gratis onnoemelijke hoeveelheden. Ofschoon, naar mij in vertrouwen werd medegedeeld, de inhoud altijd dezelfde is, wordt er nochtans streng gelet op het handelsmerk: de democratisch gemerkte blikken zijn tegenwoordig de meest, haast de enig gevraagde. Om de enorme omzet bij te werken, stopt men daar allerlei rommel in. Lachend vertelde mij de directrice dat het eens gebeurd was dat de steeds zwellende aanvraag van de politieke partijen het onmogelijk maakte aan de bestellingen te voldoen; toen een grote opdracht moest worden geweigerd, werd er getelegrafeerd: "Zend dan maar lege blikken, mits je er goed mee kunt rammelen". En niemand had daar ooit iets van gemerkt!

"Mogen al sommige conservatieve, degelijk-aftandse heren," zo zei de directrice met nadruk, "het oubollige hoofd schudden en met angstige oumannetjes-ogen vragen waar dat heen moet – frisse jonge krachten weten dat heel goed. Zij voorspellen met vreugde de tijd dat men er in geslaagd zal zijn de gehele mensheid te spijzigen met de democratisch-politieke apekool, zo uitnemend geschikt voor aanplanting, conservatie en consumptie in geweldige massa's. En daar het massa-artikel de toekomst heeft, zijn deze geestdriftige jongeren ervan overtuigd dat de tijd niet meer onafzienbaar ver is dat de menselijke maag zich zodanig zal hebben aangepast aan moderne toestanden, dat de apekool *var. politica*, *ondervar. democratica*, hèt volksvoedsel wordt dat in alle behoeften zal kunnen voorzien. Waarom zij dan ook voortdurend zich inspannen deze teelt te bevorderen en in elke zorg voor het produceren van ander, hetzij lichamelijk of geestelijk voedsel, minderwaardig bestede werkkracht zien, hoogstens nog van voorbijgaand belang, zolang hun heilig ideaal in deze nog niet is bereikt."

⁵⁰ Helderzienden.

"Wat dunkt u daarvan?" vroeg ik, op aansporing van Erasmus aan de directrice. "Niemand kan in de toekomst zien," was het antwoord, "maar de wetenschap kent nog niet de grenzen van haar mogelijkheden. Ik maak mij daarover niet druk, wij leven hier voor onze wetenschappelijke arbeid. Wij werken hard maar wij werken met voldoening, in het blijde besef dat wij, naar ons dagelijks blijkt, in een van de dringendste behoeften van het mensdom voorzien, wanneer wij ons bevljigten zijn honger naar apekool te bevredigen."

VI. Het Parlement van de Goden

Er was een tijd dat Nederland, volgens Tollens,⁵¹ een God had en die sprak, ook volgens Tollens, "Ik" toen het weerloos volk, na de dood van de grote Zwijger⁵² vroeg wie het zou behoeden en, wat meer zegt, deed het ook. Dat is lang geleden en we zijn vooruitgegaan. Er zijn nu, welgeteld, honderd-en-elf goden in Nederland. Welgeteld, volgens de officiële statistieken van de volkstelling; niemand kan dus óf schrijver van dit óf Erasmus voor dat wat verdachte 'elf' verantwoordelijk stellen. Misschien zijn er ook nog enige niet officieel erkende, maar die bestaan natuurlijk zo goed als niet.

Dat is zeer geruststellend, want mocht ons vaderland weer eens in bittere nood komen dan zou een koor van honderd-en-elf stemmen "ik" roepen en dan was de misère so-wie-so verdwenen. Ofschoon mij dit alles bekend was, was ik toch hogelijk verbaasd toen Erasmus mij aankondigde dat er in de hogere sferen een congres van alle Nederlandse goden gehouden zou worden. Ik kon eerst mijn oren niet geloven en Erasmus moest het mij een paar keer bevestigen. Ik had altijd geleerd dat goden zeer naijverig of, zoals de bijbel het uitdrukt, 'ijverig' van aard zijn en uit principe zelfs elkaars bestaan weigeren te erkennen – tenminste voor zover het de 'ware' goden betreft; de valse goden, door blinde heidenen vereerd, schijnen in dit opzicht verdraagzamer gestemd geweest te zijn. De historie van de mensheid is immers vervuld van de nameloze ellende die uit deze godenijver is voortgekomen.

Maar Erasmus bracht mij aan het verstand dat ik alweer geen rekening had gehouden met de belangrijke vooruitgang van de laatste decenniën, zowel in goddelijke als in menselijke sferen. In zijn tijd, legde hij mij uit, waren de goden kleiner in aantal maar ze hadden kracht en karakter. Erasmus zelf had nog met ontzetting in het hart aangezien hoe ze elkander bestreden met brandstapels en folterwerktuigen.

Sinds hun aantal zich zichtbaar vermeerderde, taande de oude macht; hun strijdmiddelen werden minder wreed; maar zelden werd nog naar 'vuur en zwaard' gegrepen, zij trachtten elkaar met pamfletten en kleingeestige plagerijen het leven zuur te maken.

Maar toen de goddeloosheid onder de mensen begon toe te nemen en deze hen niet meer zo onvoorwaardelijk aanbaden als vroeger, werden zij minder exclusief. Eerst hadden zij opgehouden met de onderlinge verdelgingsoorlog, daarna elkander leren dulden en later, toen zij elkander beter leerden kennen, enig wederzijds respect betoond. Ten slotte hadden zij de gemeenschappelijkheid van hun belangen begrepen, begrepen dat hun aller tronen uit het hout van dezelfde wortel van het geloofs gesneden waren en daarom de handen ineengeslagen en geregeld samenkomsten gehouden. Proclameerde op aarde nog een al te fanatiek priester het enig en allenig recht van zijn speciale god, dan werd het zelfs als min of meer unfair beschouwd openlijk blijken van voldoening of bijval te geven; bij stilzwijgende afspraak beperkte men zich tot een geheime beloning. Ofschoon deze onthullingen van een zo hogen en hooggeleerden geest als Erasmus afkomstig waren, moet ik tot mijn schande erkennen dat ik ze eerst niet wilde aanvaarden. Ik gaf mijn twijfel onbeschroomd te kennen en dat was mijn geluk. Want Erasmus was reeds zulk een reine geest geworden die alle menselijke zwakheden van zich had afgedaan, was zo sterk gelouterd dat hij zelfs tegenspraak kon verdragen; hij antwoordde dus dat hij nimmer blind geloof zou eisen en mij daarom in de gelegenheid wilde stellen mij met eigen ogen te overtuigen. Hij zou mij de eerstvolgende zitting van het godenparlement laten

⁵¹ Hendrik Tollens (1780-1856), Nederlandse dichter en toneelschrijver.

⁵² Willem de Zwijger was de bijnaam van prins Willem van Oranje (1533-1584).

bijwonen. Daar het echter in de allerhoogste sferen plaats vond, was het onmogelijk dat ik het in wakende toestand of zelfs in trance zou kunnen aanschouwen; mijn grof stoffelijk lichaam was daartoe een beletsel, maar hij zou het mij laten zien in de droom. Zoals een ieder die van spiritistische geestelijke waarheden op de hoogte is, bekend voorkomt, bevindt zich boven Nederland, in de astrale sfeer, een land dat daarvan de volkomen afspiegeling is. Maar alles is veel groter en mooier en het heeft alleen de prettige dingen van het aardse origineel: er zijn natuurlijk geen gevangenissen, bordelen en dergelijke narigheden en de fabrieken, H.B.S.sen⁵³ en hospitalen zijn de charmantste inrichtingen die men zich kan voorstellen. Het is de hemel van alle goede vaderlanders. De 111 goden hadden besloten hun samenkomsten te houden op de meest waardige plaats van dit bovenaardse Holland: in het verticaal boven het gebouw van de Tweede Kamer gelegen vergaderpaleis van de tiende sfeer. Overeenkomstig de aanwijzingen van Erasmus begaf ik mij in de aangegeven nacht, terwijl mijn lichaam rustig sliep, in mijn astraal naar het Binnenhof⁵⁴, stapte de in lege majesteitelijkheid gapende vergaderzaal van 's lands regeerders binnen en schroefde mij met inspanning van alle krachten verticaal omhoog. Ik merkte spoedig hoe energiek Erasmus mij daarbij hielp; zonder dat zou het mij zeker niet gelukt zijn mij door het gedrang van kijkende, scheldende en plukharende gedachtenschimmen heen te werken, die onbegrijpelijkerwijze de lagere sferen op deze plaatsen bevolkten. Maar alles is best gegaan en de dromen van die nacht, die ik mij de volgende dag nog volledig kon herinneren, bewijzen hoe goed Erasmus zijn belofte gestand had gedaan. Het congres van de goden bood een waarlijk interessante, hier en daar zelfs een grootse aanblik. Ik zag een weidse zaal, een sterk vergeestelijkte reproductie van 's lands vergaderzaal op aarde, waar de honderd en elf goden op hun respectieve tronen gezeten waren of zich plechtig heen en weer schrijdend met elkaar onderhielden. Op de achtergrond bemerkte ik een zwaar gordijn dat een gedeelte van de zaal afsloot. Het eerste wat mij trof was de enorme verscheidenheid die er heerste in het wezen van de honderd en elf. Er waren grote en kleine goden, oeroude en ook erg nieuwbakken, zeer eerwaardige en uiterst simpele. Er waren verduveld ongemakkelijke oude heren bij – dat waren de ouderwetse met een drupje semitisch bloed in de aderen – en andere, zeer zoetsappige, die van liefde en vergevingsgezindheid glommen.

Toevallig – of was het de bijzondere zorgzaamheid van mijn voortreffelijke Erasmus? – kwam ik terecht in een gezelschap waar ik mij direct op mijn gemak kon voelen: onder de partij van de uiterst vrijzinnige protestantse goden. Daar was geen schittering of verhevenheid of grootsheid, maar integendeel een huiselijk aandoende welwillendheid en gemoedelijkheid. Allen waren in de eerste plaats ethisch aangelegd en deden direct amicaal. Een zeer vrijzinnige god, van wiens gehele wezen de meest gemoedereerde menselijkheid en geprononceerde verlichting afstraalde – ofschoon gemengd met een tikje pedanterie – achtte het niet beneden zich mij dadelijk met alle mogelijke inlichtingen van dienst te zijn. Hij zei mij dat godsdienst alleen een zaak van ware mensenliefde was en dan niet minder van gezond verstand, waarbij alle dweepzucht vermeden moest worden, vooral in Nederland waar immers volgens zijn geestige maar niet geheel originele opmerking gold: "Tout Hollandais a deux métiers, le sien et puis celui d'épicier".⁵⁵

Ik kwam door hem veel te weten, want hij was praatgraag en zei alle geheimzinnigheid te verfoeien als zeer ongoddelijk. Onder anderen vertrouwde hij mij toe hoeveel moeite

⁵³ Hogere burgerscholen

⁵⁴ Gebouwencomplex in Den Haag dat het centrum is van de Nederlandse politiek.

⁵⁵ "Elke Hollander heeft twee beroepen: het zijne en vervolgens dat van kruidenier".

het gekost had dit congres in elkaar te zetten, voornamelijk door het exclusivisme van de oudere goden, die meenden dat zij al een grote concessie hadden gedaan met elkanders bestaansrecht tot op zekere hoogte te erkennen, maar nu elk voor zich het voorzitterschap van de vergadering als iets vanzelfsprekends opeisten met onbeperkt gezag over de debatten. De gehele opzet dreigde te mislukken; eindelijk na veel ploeteren werd overeengekomen de presidentszetel op te dragen aan de god van de pantheïsten. Want aangezien deze immers alles-en-nog-wat in alles en allen was, kon men de strengste onpartijdigheid van hem verwachten; eigenlijk zou niemand van deze bleke godenschim iets merken, veel minder enige last van hem hebben, daar hij eenieder gelijkkelijk moest laten gelden en op alles ja-en-amen zeggen, wilde hij zich niet in zijn absoluutheid laten beperken en riskeren dat hem 'eigenschappen' zouden worden toegedicht, iets waar hij doodsbang voor was.

Ik vroeg mijn goedgecicerone⁵⁶ nog waarvoor toch dat zware zwarte gordijn diende, dat een hoek van de zaal afsloot; maar zie toen deed hij opeens geheimzinnig, raakte even in de war en begon toen gauw over wat anders te praten. Hij had het over de plichten van een moderne god. Hij vond dat die goed en eenvoudig moest wezen en niet te veel offers moest eisen van zijn gelovigen in deze benarde tijden. Hij keurde het streng af dat eenmaal Jahveh van Abraham het offer geëist had van zijn zoon "uw enige, die gij liefhebt". Hij vond dat niets minder dan barbaars ook al bleek later dat het niet zo erg gemeend was; hij zelf zou nooit zo iets willen en was ervan overtuigd dat geen zijner gelovigen ooit zo iets zou doen, ook al zou hij 't willen. Trouwens het bleek mij al spoedig dat Jahveh zijn bête noire was; hij loochende – mijns inziens toch wel een beetje ondankbaar – elke verwantschap met deze god die hij niet beter dan een heidense afgod noemde. Hij was sterk tegen alle geheimdoenerij en mystiek en betreurde dat die weer begonnen veld te winnen op aarde en achtte het hoofdzaak goed te zijn voor anderen, zonder in het overdrevene te vervallen. Toen hij mij de hand ten afscheid drukte, betuigde hij mij zijn voldoening dat hij mij van dienst had kunnen zijn, want – kwam er opeens zuchtend uit – je macht was toch al zo beperkt, je wist je als god haast niet meer te keren of te wenden van al die natuurwetten en ze ontdekten er nog dagelijks nieuwe; hij voorzag dat er over enige tijd helemaal niets meer te doen voor hem zou overblijven en hij met pensioen zou moeten gaan. Toen was ik in mijn droom ineens in een heel ander gedeelte van 's hemels weidse zaal. Op eerbiedige afstand zag ik, in middeleeuws prachtgewaad gehuld, nog geheel zoals hij in een groots visioen aan de beide van Eycks⁵⁷ verschenen was, een machtige wereldgod voortschrijden.

Hij had, althans naar het uiterlijk, nog niets verloren van zijn indrukwekkende macht en pauselijke pose. Hij onderhield zich, o wonder, zeer beminlijk, een fijne diplomatieke glimlach om de lippen, met zijn oude aartsvijand, een speciaal vaderlandse god, een bar uitzierend heer die echter, naar ik meende op te merken, tegenover zijn, hem al te vorstelijk overstralende nevenman soms een eigenaardige serviliteit vertoonde, die hij trachtte te verbergen door van tijd tot tijd vertoornde blikken te werpen op een schaar kleine protesterende godjes, die allemaal min of meer op hem leken. Het was of hij zich tegenover zijn majesteitelijke medegod, met wie hij de heerschappij over Nederland grotendeels moest delen, een beetje schaamde over die uitgebreide familie, waarvan sommigen zich tamelijk aстранt gedroegen en tegenover de ander een min of meer opzettelijk gebrek aan respect vertoonden.

⁵⁶ Gids.

⁵⁷ Verwijst naar het schilderij 'De aanbidding van het Lam Gods' van de gebroeders Van Eyck.

Ik bemerkte spoedig dat hij zich met een zekere gène voortbewoog; met een onrustig-aandoend gebaar trachtte hij de slip van zijn mantel telkens in een bepaalde plooi te werpen; toen deze toevallig vlak uitwaaide, begreep ik ten volle de moeilijkheid van zijn positie: Daar stond in de rand van het opperkleed, geschreven met het bloed van de martelaren: "Liever Turks dan Paaps".⁵⁸ Haastig verborg hij het compromitterende opschrift voor zijn grote vriend en verontschuldigde zich dat het hard nodig was dat hij weer ging regeren, waarbij een paar van de kleine godjes uit zijn familie boosaardig grijnsden.

Onderwijl had een andere zwaar orthodoxe god dit voor hem waargenomen. Hij deed dit voortdurend hevig toornende en zond in zijn rechtvaardigheid scheepslandingens mensenzielen, die hij pas uit het niet had geschapen, voor eeuwig naar de hel. Bovendien had hij het verschrikkelijk druk vijftienhonderd miljoen op aarde levende mensen op de vijftienduizend miljoen vingers te tikken. Hij deed dit voortdurend met aardbevingen, pest en allerlei andere natuurrampen, maar ze hadden hem als-maar-door nog niet genoeg lief en bleven maar kwaaddoen.

Hij geraakte in hevige woede om een tram die reed terwijl het op dat stukje van de wereld zondag was, om een sigaar die verkocht en een voetbalwedstrijd die gespeeld werd onder kerktijd; niet minder om blote armen en halzen van kleine en grote meisjes, maar nam zich voor dit alles voorlopig te dulden en de overtreders pas extra te pakken te nemen als ze dood waren. Er was nog een heel stelletje veel kleinere goden van dat soort die meestal maar door een of door een paar dominees vereerd werden; hoe kleiner hoe kwaadaardiger. In het bijzonder viel mij op de god van dominee X.; het was een klein oud heertje met zware aderverkalking, dat geweldig stoelvast op zijn troontje zat en zich door geen duivel er af zou laten wippen, o heer nee, zelfs door geen rooie. Hij was spinnijdig wanneer een verdienstelijk katholiek in Nederland minister of professor werd, verweet dan zijn grote broer dat hij 't heiligste verraden had en jammerde almaar door over de ergerlijke toeneming van heiligschennis en onzedelijkheid. Hij leek mij niet erg in tel bij de andere goden en men lachte wat om de zonderlinge bewering dat hij eigenlijk was de geweldige Jahveh, die zich in daverende donder aan Mozes had geopenbaard en met vuur en rookzuilen zijn volk geleid had langs de bloedige banen van de wereldgeschiedenis. Ook zijn beweerd vaderschap van de milde Christus werd door deze met fijne tact genegeerd.

O wat een verschil tussen deze en het humanitaire godje dat ik een ogenblik later ontmoette. Die zag er uit als een goedge kinderloze oudoom; hij was zo gewend alles door de vingers te zien dat hij geregeld met zijn uitgespreide handen voor de ogen liep. Zijn beginsel, dat hij aan iedereen voordroeg, was: "alles begrijpen is alles vergeven", en ik moet tot zijn eer zeggen dat hij het consequent doorvoerde. 'n Paar kwajongens van engeltjes, pas overgegaan en waarvan ik niet begrijp hoe ze in deze hoge sfeer verzeild raakten, maakten daarvan op de schandelijkste wijze misbruik; ze klommen letterlijk in zijn haren en in zijn kleren, maar hij schudde geduldig, zo goed en zo kwaad als het ging, zijn hoofd en zei dat hij ook dit begrijpen en dus volledig vergeven kon, waarop de bengels een jubelend hoeratje aanhieven en met zijn baardslippen zweefmolentje gingen spelen. Niet het minste interessant was het kleine goedje onder de goden, waar ik pas later tussen raakte. Meestal was het nieuw import, soms uit verre landen. Er waren een paar fondant-godjes, door mystiek-aangelegde suikerbakkers gegoten in de vorm van boeddhabeeldjes, zeer in trek bij diverse boudoir-godsdienstjes. Zij zagen eruit of zij schrikkelijk belikt en bezoend werden door

⁵⁸ Bekende antikatholieke leuze ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648).

hun gelovigen die klein in aantal maar uiterst chic waren en zich niet gaarne plebejiseerden.⁵⁹

Een hypermoderne salongod liep rond met zes flessen wijn, producten van christelijke, mahomedaanse, joodse, boeddhistische, brahmaanse en oud-heidense cultuur, die schonk hij alle door elkaar in een keteltje, deed daarbij tien pond suiker, roerde dat met een lepeltje, riep hoofd-schommelend: "o! wat zal dat lekker zijn!" en prees zijn mixtuur aan als de enige medicijn die onze zieke beschaving gezond kon maken.

En dan was er nog een uit Amerika ingevoerde god, die wist van niks, helemaal niks af van de stof. Hij zat diep in zijn troonfauteuil gedoken en toen de wereld een brullende golf van leed aan zijn voeten wierp, stak hij z'n vinger op tegen zijn buurman en vroeg: "Heeft U toevallig ook iets van narigheid vernomen?"

Ik weet niet welk antwoord hij ontving, maar hij schudde zijn bolletje: "Chut, ik weet van niks, ik weet heus van niks," en schurkte zich nog eens lekker in zijn zaligheidsfauteuiltje. Zijn gelovigen, merendeels ongehuwde of gescheiden jonge en niet-meer-jonge dames, streken met de vingers langs hem heen en smeerden iets van zijn goddelijke substantie op hun eksterogen, steenpuisten of zere ogen of betten er de rimpels mee, die bij het merendeel van hun zeer onwelkom begonnen te verschijnen. Daardoor genas alles, zeiden ze, ook al merkte je 't niet, 't was toch zo. En ze likten met een verheerlijkt gezicht hun vingers af en zeiden tegen elkander: "awfully nice".

En dan was er nog de god van de Wijzen uit het Oosten, die sprak om het andere woord Sanskriet en had een zo samengesteld heelal geschapen, dat hij er zelf geen weg meer in wist. En die van de Wijze uit het Westen die leek op zijn aardse profeet als de ene waterdrup op de andere. Hij sprak alleen Duits en was omgeven door een kring van oude ezelingen en als hij riep: "ezeltje strek je!" dan begonnen ze allemaal luidkeels te balken en prakkizeerden hopen goudstukken in zijn handen.

Ik kwam nog even langs de god van het Leger des Heils; die liep met een grote trompet onder de ene en een zondaarsbankje onder de andere arm; die stooft direct op mij af en wou me verlossen, maar toen hij bemerkte dat ik netjes in de kleren stak – juffrouw Annet houdt mijn garderobe keurig in orde – en niet naar jenever rook – ik neem nooit meer dan één, hoogstens twee bittertjes vóór 't eten – interesseerde hij zich verder niet voor mij.

'n Bijzonder rare snuiter van een god zocht bij voorkeur donkere hoekjes op en liep daar rond met een zoeklicht, terwijl hij aldoor met spookachtige stem riep: "boeh! vijf minuten voor twaalf! boeh! vijf minuten voor twaalf!" Hij had er veel pret in het schijnsel van zijn zoeklicht plotseling op aarde te laten vallen en jonge dienstmeisjes en oude vrome juffrouwen de doodschrik op het lijf te jagen, maar als de schepsels het wat al te erg op hun zenuwen kregen, kietelde hij ze onder de kin en zei met geruststellende grijns: "nou koest maar kindertjes, 't is pas vijf minuten over half twaalf, je kunt je nog nèt bekeren."

En dan zag ik... raad eens! de god van de atheïsten. 'n Leuke olijkert. 'n Goocheme⁶⁰ rakker, die zich van den domme hield en net deed of hij niet bestond. Zo was hij van alle verantwoordelijkheid af en hij hield zijn gelovigen net zo goed aan 't lijntje; dat hij niet aangebeden werd, had hij er graag voor over. Hij zag er plomp en tegelijk pienter uit en zette een gezicht van ik-ben-er-wel-achter; ik verdenk hem er van 'n echte materialist en patertje-goedleven te zijn. 't Meeste plezier had hij als z'n gelovigen moppen taptten op de andere goden, dan glunderde hij helemaal.

Ongemerkt was ik in een afgelegen en eenzaam gedeelte van de grote hemelzaal geraakt en bevond mij ineens vlak voor het zware zwarte gordijn, waarover de god van

⁵⁹ Zich volks/vulgair gedragen.

⁶⁰ Pienter, gewiekst.

de vrijzinnigen zo geheimzinnig had gedaan. Zonder mij goed rekenschap te geven van wat ik deed, lichtte ik een slip op en zag, met stevige koorden zwaar geboeid... de arme Waarheid! onverbiddelijk buitengesloten bij gemeen overleg.

Maar nog was niet goed tot mij doorgedrongen wat ik eigenlijk had gezien of ik voelde mij van achter door een sterke vuist aangegrepen en weggesleurd, terwijl ik de ontzette stem van Erasmus hoorde: "Maar man wil je de hemel in een hel veranderen!"

Bevend over al mijn leden ontwaakte ik in mijn bed en moest op de koop toe van Erasmus een preek aanhoren, zoals hij nog nooit tegen mij had gehouden, over mijn eigengerechtigheid. Wat ik dan ook wèl had verdiend!

VII. Ten Tempel

Erasmus bracht mij voor een reusachtig complex van gebouwen, die mij al op het eerste oppervlakkige gezicht aan gevangenissen of ouderwetse scholen deden denken door de talloze vensters in lange rijen aangebracht. Uit het opschrift boven de ingang vernam ik echter, dat het de *Tempel der Wetenschap* was. Het Latijnse opschrift *Templum Scientiarum* was juist weggebeiteld en door de Hollandse vertaling vervangen. Ik zag aan het gezicht van Erasmus dat hij daarmee niet ingenomen was en moest in mijn binnenste de opmerking maken dat zelfs een grote en goede geest als hij niet vrij was van vooroordelen en stokpaardjes.

Aan het uitwendige van het gebouw was een zekere grootsheid niet te ontzeggen, ofschoon het geheel een tamelijk stijlloze indruk maakte; het was meer in de breedte dan in de hoogte gebouwd en zonder veel innerlijke samenhang. Sommige gedeelten echter troffen door hun rijzige en sober-schone bouw, vooral de vleugel, die, naar ik later van Erasmus vernam, de *scientiarum genetrix*, de wiskunde, herbergde; in sterke tegenstelling met de rommelige bouwstijl van vele anderen, als bijv. de medische, biologische en psychologische afdeling. Toen we binnen waren gegaan kwam ik eerst langs een onafzienbaar aantal reusachtige magazijnen; daar waren talloze arbeiders zwoegend bezig materiaal binnen te slepen. Een van die ijverige werkers die ik ondervroeg, wiste zich het zweet van het voorhoofd en verklaarde mij dat er in de wetenschap niets zo gewichtig was als het verzamelen van materiaal, als-en-als-maar-door. Dat ze daar nu al generaties lang mee bezig waren en dat het heel verkeerd was geweest met bouwen te beginnen voor al het bestaande materiaal bij elkaar was gesleept.

Ik wilde de man die, na het ogenblik van verpozen dat hem mijn gesprek verschaft had, direct weer met ijver begon te sjouwen, niet tegenspreken ofschoon Erasmus mij in het oor fluisterde dat er nu al stapels, ja hele bergen van materiaal in die onafzienbare pakhuizen waren opgehoopt, waar niemand meer naar omkeek en waar niemand meer iets mee wist te beginnen.

Toen naderden wij de eigenlijke hoofdgebouwen; de inrichting daarvan was uiterst curieus: zij bestonden uit een planloze samenstelling van allemaal kleine hokjes, daar zaten mannen in en mijn geleidegeest vertelde mij dat het allemaal grote mannen waren, grote geleerden; hoe kleiner het hokje, hoe groter de geleerdheid. Die hokjes waren naar alle zijden afgesloten; door een gaatje in de deur, iets als een sleutelgat, loerden dan de grote geleerden en bekeken de wereld. In het gaatje zat een soort vergrootglas dat zij 'theorie' noemden; het bestreek een klein stukje van de wereld en gaf dit sterk vergroot weer; wilde men ook de overige delen van de wereld zien, dan was dit praktisch onmogelijk en men verkreeg helemaal verkromde beelden. Elke geleerde hield zich stijf in zijn hokje opgesloten en hield zich bezig met de wereld te verklaren. Zij waren allen, toen Erasmus – ditmaal volkomen gematerialiseerd, anders zouden ze niet geloven dat hij er was – zichzelf en mij voorstelde, blijkbaar onder de indruk van zijn grote roem, direct bereid ons overal toe te laten. Ik moet erkennen dat ik in mijn ongeleerde onnozelheid nooit had kunnen denken dat zulke zonderlinge doorkijkjes in de wereld mogelijk waren, die de zuivere beelden zo verwrongen. Maar elke man van de wetenschap verklaarde met de meest positieve overtuiging dat alleen door zijn gaatje de wereld juist werd gezien; dat wij onze normale lekenogen vooral niet moesten vertrouwen, zij bedrogen ons schandalig.

En daar er zeer beroemde namen bij waren, had ik wel tot de conclusie moeten komen dat hij gelijk en ik het mis had als nu maar niet die in het hokje ernaast, die even

beroemd was, met weer een heel ander kijkglas, mij even stellig precies hetzelfde, dus eigenlijk het tegengestelde verklaarde. Zo bleef mijn zelfrespect tamelijk overeind staan, omdat het niet wist naar welke kant het zich moest laten omgooien door de duwkrachtige autoriteit van zo eminente wetenschappelijke coryfeeën. Ik hoorde dat het wel eens gebeurde dat een geleerde die nog erg jong en enthousiast was, zich verstoutte in een ander hokje dan het zijne door te dringen, maar dat bezorgde hem de grootste minachting van de collega's en hij werd met kwaadaardige kleine kneepjes daaruit weggewerkt. Was er iemand die het waagde de deur wijd open te smijten of zelfs naar buiten te stappen in het vrije veld om de wereld met frisse ogen aan te zien, dan had hij het helemaal verkorven.

"Het is jammer van hem, hij beloofde veel, had hij zich maar aan ons hokjes-systeem gehouden, dan had hij het ver kunnen brengen. Maar nu behoort hij niet meer tot de wetenschappelijke wereld, hij is een dilettant en een fantast geworden," zeiden ze. Een ogenblik nog namen zij hem scherp waar door hun kijkgaatjes, om hem dan vol verachting te vergeten, als hij buiten hun gezichtskring geraakt was.

Daar het gebouw ontzaglijk groot was en de tijd van Erasmus zeer beperkt – hij was die avond op verscheidene séances ontboden – begreep ik dat ik maar een gedeelte zou kunnen zien. Daar Erasmus met zijn gewone welwillendheid mij de keus liet, verklaarde ik mij bijzonder te interesseren voor de afdeling die zich bezig hield met de studie van de mens, wat mij een goedkeurend knikje van mijn geleidegeest bezorgde. "Zeker geen kwade keus," zei hij, en zijn lippen plooiden zich tot het mij bekende fijn-ironische lachje –: "juist op dit gebied heeft men de laatste tijd de allergrootste en allervermakelijkste ontdekkingen gedaan." Lichtelijk verbaasd over deze combinatie van adjectieven, liet ik mij naar een afdeling geleiden, waar mij al dadelijk de bijzonder grote verwardheid en afwezigheid van alle plan en eenheid in het bouwsel in het oog sprong: de verschillende hokjes grensden hier niet eens aan elkaar, maar waren zonder enige regelmaat kris en kras door elkaar gezet. Ik had er al genoeg van gezien om op te merken dat deze kamertjes van bijzonder sterke theorieglazen voorzien waren; het oog van de er achter glurende geleerde, dat nu en dan zichtbaar werd, maakte soms op de voorbijganger een monsterachtige en lugubere indruk.

Wij werden bijna overal zeer vriendelijk ontvangen. Het was merkwaardig hoe gemoedelijk de ogen van de geleerden, die achter hun theorieglas zo'n monsterlijke indruk gemaakt hadden, je aankeken als je gewoon met hen praatte; alleen had ik spoedig in de gaten dat het merendeel van hun door het voortdurend werken met zulke sterke vergrootglazen erg kortzichtig geworden was.

Met de grootste welwillendheid – misschien nu dan een beetje neerbuigend – stonden allen mij toe om een blik te slaan door hun theorieglas om daarmee hun studieobject, de mens, in zijn wezen te doorgronden,

Toen ik het oog had gebracht voor het eerste kijkgaatje, keek ik weer direct verwonderd op en zei met een onzeker lachje: "Pardon professor, maar ik geloof dat er een kleine vergissing met de instelling van het apparaat heeft plaats gehad: ik zie zo iets als een chemische fabriek". Want ik had niets anders in het zicht gekregen dan een onnoemelijk aantal potjes en bekertjes, heveltjes en pompjes en buisjes en filttertjes en elektrische batterijtjes, maar niets dat op een mens geleek.

De geleerde echter – en ditmaal was er een onmiskenbare toon van medelijdende minachting in zijn welwillende uiteenzetting – verklaarde mij dat dit nu juist volgens zijn nieuwste ontdekkingen het diepste wezen van de mens was.

De fysische en chemische krachten waren het enige eigenlijk bestaande in de wereld en dat kon hij met zijn theorieglas nu aan iedereen demonstreren. Wat de onwetenden de ziel of de geest van de mensen noemden, was slechts een product van

bijkomstigheden van chemische reacties die ik aan het werk had gezien: de walm die uit de potjes opsteeg, was zijn gevoel, het gesis vormde zijn spraak; aan de uiteinden van de heveltjes, die aan de destilleerkolven waren bevestigd, vormden zich de denkdruppeltjes, waaruit dan de zogenaamde geest van de mens bestond.

Hij had er, zo verklaarde hij met trots, veertig jaar over gewerkt, om zijn glas zo te slijpen tot hij deze structuur aan het licht had kunnen brengen en in al die tijd nauwelijks zijn kamertje verlaten. Zijn gehele leven was een sobere harde dienst geweest, maar hij kon daarop met bevrediging terugzien. De kijker van zijn buurman vertoonde mij een nog wonderlijker tafereel. Wanneer de hooggeleerde, ditmaal een neuroloog, mij niet van tevoren verklaard had dat hij mij de mens zou laten zien tot in zijn diepste wezen ontraadseld, zou die gedachte nooit in mij zijn opgekomen.

Ik zag niets dan een massa kris en kras door elkaar lopende, zilverachtige draadjes, die hier bundels en stromen, daar een dicht vervlochten net vormden. Dit, verklaarde mij de professor met een eerbiedige fluistering, is het associatiesysteem van de neuronen, en toen ik hem verbaasd vroeg wat deze wirwar moest beduiden, gaf hij hooghartig de toelichting: de zwakke elektrische stromen in dit net van geleiders vormen de geest van de mensen; komt er hier of daar kortsluiting dan is de mens krankzinnig. Het zal wel aan mijn ingewortelde vooroordelen en mijn gebrek aan wetenschappelijke vorming gelegen hebben – reeds in mijn vroege jeugd had het lezen van gedichten en van de bijbel, benevens enige gemoedsaandoeningen mijn associatiesysteem erg in de war geschopt, werd mij aan het verstand gebracht – dat ik mij nog maar steeds weinig bevredigd voelde. Ik was blij dat er nog meer strikt-wetenschappelijke oplossingen van het mensenraadsel bleken te bestaan en ik begaf mij vol hoop naar nieuwe stulpjes, waarvan de bewoners, toen ik van mijn bevindingen van zoëven verslag deed, glimlachten en zeiden: "Ik zal van collega's geen kwaad zeggen, het zijn uitstekende geleerden maar hun opvattingen zijn uit de tijd geraakt. Pas de nieuwere onderzoekingen, waarmee u (elk voor zich herhaalde dit) hier kunt kennis maken, hebben voldoende licht geworpen op het wezen van de mens."

De derde vertoonde mij in zijn glas dat de eigenlijke mens niets anders was dan een afgietsel; de omstandigheden, demonstreerde hij mij, zijn als een holle vorm, zij laten bepaalde ruimten tussen zich open; wordt nu in deze ruimten het plastische wezen van de menselijke ziel geplaatst, dan vult, al groeiende, deze weldra alle hoekjes en gaatjes; zo resulteert, geheel uit aanpassing aan deze omstandigheden, de mens als domkop of genie, als schurk of heilige, als avonturier of als burgerman. Zijn ogen stonden ontroerd toen hij mij zijn grootse plannen meedeelde: de gietvormen van de omstandigheden zodanig te standarisieren, dat men zou kunnen geraken tot het vervaardigen van een aantal typen van strikt-gelijkwaardige, volledig sociabele menselijke individuen. Zo zou hij het toeval het werk uit de handen nemen en een volmaakt gelukkige maatschappij weten te fabriceren.

Weer een ander zei mij: "Ik zal u de mens laten zien naar innigste aard en wezen" en hij toonde mij hem als een gewriemel van allemaal kleine kopjes en lijfjes en armpjes en beentjes. Het was erg grimassig en leek op een mozaïek waarvan de steentjes verschoven en hier en daar los geraakt waren. Dat waren de voorvaderlijke erfelijkheidsbestanddelen, verklaarde mijn zegsman triomfantelijk, waaruit, naar zijn theorie bewezen had, de mens geheel was opgebouwd en waarin reeds bij zijn geboorte zijn gehele wezen was vastgelegd, zowel lichamelijk als geestelijk.

Nog een ander zeide mij: "Zeker ik zal u de mens laten zien," en in zijn kijkgat verscheen mij het ternauwernood bijgepleisterde gezicht van een aapachtig monster. "De schmink komt er op door de strijd om het bestaan," lichtte hij toe. En weer een ander vertoonde mij het gelaat van de mens – en speciaal van de kultuurmens – als

niets anders dan de tronie van een misdadiger met een dun maskertje van beschavingsvernis bedekt.

Het was trouwens merkwaardig welk een bevrediging de woorden: "niets anders dan" bij al deze onderzoekers bleken op te wekken. Waren zij er in geslaagd deze formule toe te passen, dan kwam het hun voor alsof de eindpaal van hun bemoeiingen bereikt was. Het was een soort toverformule: konden zij "o niets anders dan" mompelen, dan maakte hun zenuwachtige onderzoekingsdrift plaats voor beslagen kalmte.

"Ik zal u de ware mens laten zien," zei eindelijk de laatste met zo bijzondere nadruk op "ik", als ik nog niet tevoren had gehoord. En ik werd direct weer blij, ontmoedigd als ik was geworden door al die teleurstellende openbaringen. De geleerde die mij dit zei zat in een pathologisch klein hokje opgesloten en moest dus wel een heel groot man zijn. Hij had zijn toestel zo opgesteld dat het draaibaar was en hij er een groot gedeelte van de horizon mee kon afzoeken, wat mij hoopvol stemde.

Maar wat een schrik toen ik door zijn glaasje mocht kijken! In het centrum van het gezichtsveld vertoonde zich een reusachtig, sterk gespannen geslachtsdeel; daarnaast was alleen nog maar de anus duidelijk zichtbaar;⁶¹ verder was er niets anders te zien dan enige wazige plekken en lijnen, die in de verte deden denken aan een mens die op zijn kop stond.

Mijn ontsteltenis wekte op het gelaat van de meester een wijze glimlach: "Ik had niet anders verwacht," zei hij sussend, "niet iedereen is maar zo dadelijk in staat hier smaak in te vinden. Ik raad dan ook een ieder," vervolgde hij "die zich aan de psychologie wijden wil, zich eerst aan een kleine operatie te onderwerpen, die hierin bestaat dat hij zich de natuurlijke – ik spreek het liefst van "wilde" – lens uit het oog laat verwijderen en die van mijn apparaat daarin plaatsnemen. Wanneer zij eenmaal goed in het gezichtsorgaan is vastgegroeid, heeft men er niet de minste moeite mee, alles juist zo te zien als ik."

Hij draaide vervolgens zijn kijker in alle richtingen: overal en in alles verscheen weer hetzelfde geslachtsdeel, door alle beelden die opdoemden heen. Totdat ik, onnozelaar, de onderstelling opperde of het ook aan den kijker kon liggen! Daarmee had ik het voorgoed bij hem verkorven, hij bleef met moeite beleefd en het scheelde niet veel, of de overgeleerde grijsaard wees mij verontwaardigd de deur.

Toen ik door mijn goede geest, die gedurende dit gehele bezoek een milde glimlach op het gelaat had geschemerd, weer naar buiten geleid werd, ademde ik vrijer, het werd mij opeens bewust dat daarbinnen een drukkende atmosfeer heerste die al het levende dood maakte.

"Het lijkt wel een gekkenhuis," zei ik. De ondervonden emoties stelden mij niet in staat andere dan deze banale woorden te vinden.

"Je moet het niet zo tragisch opnemen," glimlachte Erasmus. "Zij hebben ten slotte zichzelf vrijwillig in die celletjes opgesloten. Daarbinnen doen zij vele nuttige en nodige dingen en zij gevoelen zich gewichtig en gelukkig. Wie zich niet met hen bemoeit, doet ze nooit kwaad, wat wil je nog meer?"

Ik wierp nog een laatste blik op de tempel voor wij heen gingen. Toen zag ik dat hier en daar een toren uitstak boven het over het algemeen lage en platte bouwsel.

"Ik kon je daarheen niet meenemen," zei Erasmus, die mijn blikken omhoog had gevolgd. "Ik moet bij een séance aanwezig zijn en een tafel met een ongecontroleerd medium in 't donker laten schommelen. Dat is gewichtiger dan alles. Maar ik wil je wel

⁶¹ Duidelijk verwijzend naar de psychoanalyse van Freud die sterk op het seksuele gefixeerd was; zie 'Dietz zenuwarts' (<https://www.democritus.be/>).

zeggen dat daar enkele uitverkorenen wonen, die niet door dooie glaasjes kijken, maar die met vrije, wijde blikken over de aarde en de dingen uitzien; hun vensters staan open – hoewel meestal ook slechts in één richting, bieden zij toch een schoon uitzicht.”
"En – de anderen?" vroeg ik.

"Die vergeven het hun wel," zei mijn grote en goede geleider, "omdat ze toch ook in hun eigen vertrek vele nuttige kleine dingen hebben zitten maken."

VIII. Bij Koning Staat

De geest greep mij, naar bijbelse trant, bij de haren en voerde mij weg. Dat vind ik altijd buitengewoon onaangenaam want omdat, om het poëtisch uit te drukken, de tand des tijds aan mijn haardos heeft geknaagd, heeft Erasmus daaraan geen houvast en ik ben altijd bang dat hij mij laat vallen, ofschoon het nog nooit gebeurd is. Ik had hem dan ook herhaaldelijk verzocht dit niet te doen en mij liever bij de kraag van mijn jas te pakken. .

Maar de toch anders zo welwillende Erasmus schijnt dit verzoek liefst te vergeten en eigenlijk heeft het een diepere grond: ik weet dat hij mij stevig aan wil pakken als hij mij expedieert naar een omgeving die mij niet sympathiek is.

Ditmaal wilde hij mij, zoals hij mij vooraf waarschuwde, brengen in de hoge tegenwoordigheid van Koning Staat, de modern-geweldige. Sinds de koningen hun macht verloren, groeide hij tot een overmachtige, altijd het goede willende bemoeial.

Toen ik mij voelde neergezet en losgelaten uit de greep van de geest, zag ik hoog voor mij een wezen dat de indruk maakte van een zo afgrijselijk monster dat ik in de eerste schrik achteruit sprong en mij aan mijn geleider vastklemde. Het wezen had niets koninklijks, niets menselijks zelfs; mijn onwennige ogen zagen bij de eerste aanblik alleen een reusachtige machine. Een heel logge machine, die traag en omslachtig werkte maar met onweerstaanbare gestadigheid. Talloze malen hokte nu het ene, dan het andere gedeelte van de grote levende constructie, maar de andere delen werkten onverstoorbaar voort en altijd kwam het achtergebleven deel weer op gang. Het was geen natuurlijk organisme en toch ook weer niet helemaal een industrieel product; het was levend, maar gebannen in de starre vormen van het technische – een onbeschrijfelijk griezelig hybride van levend wezen en machinerie.

Er was slot noch zin aan de gedaante, vorm noch lijn; het overbodige en het doelmatige leken in dit monstrueus geheel op de meest curieuze wijze dooreengehaspeld. Talloze staken bewogen zich in de lucht en deden dingen die ik niet begreep, heel gewichtig.

"Het doet alles," sprak mijn geleider dof, "het is een ingenieuze oplossing van het vraagstuk, de meest eenvoudige handeling op de meest omslachtige wijze te verrichten." Slechts vaag hoorde ik zijn stem boven het rusteloos geknars van de stroeve raderen die blijkbaar slecht gesmeerd waren. Maar men went aan alles en geleidelijk kon mijn geest zich oriënteren aan deze zonderlinge verschijning: reusachtig zonder grootsheid, verbazend maar niet indrukwekkend, schroomwekkend, maar geen eerbied, vol kracht en nochtans niet machtig.

En ik zag nu toch wel heel goed dat het geen machine was, maar wel degelijk een bezielde wezen. Ik kon me zelfs voorstellen, als ik heel veraf ging staan, zodat het mechanisch detail verloren ging, dat het geheel min of meer zou herinneren aan een menselijke gedaante. Er was met de nodige fantasie duidelijk iets als een hoofd te zien en bij goed toekijken zag ik tot mijn verbazing zelfs twee zeer krachtige en overmatig lange armen met... ik weet zeker, dat ik goed zag: twee linkerhanden.

Het wezen was gedeeltelijk omhuld door een wijde papieren mantel; daarop stond op de linkerschouder geschreven met grote duidelijke letters: MAG NIET, en op de rechter: BETAAL, maar het was het enige begrijpelijke schrift dat een gewoon mens lezen kon. Overigens was het gehele gewaad van onder tot boven bedekt met een kriebelig gekrabbel waar, naar het scheen, niemand uit wijs kon worden.

Want ik zag honderdtallen van mannen, geleerde, gestudeerde mannen, met baretten op en in zwarte toga's, heel aandachtig door vergrootglazen dit gekriebel bestuderen: dan hielden ze lange vertogen tegen elkander en waren het niet met elkander eens,

en, zo vertelde mij Erasmus, ze maakten er hun levenswerk van om dat schrift te ontcijferen en het nooit met elkander eens te wezen en dat heette dan het *nobile officium*⁶² en als je daaraan deed dan was je zo hoog, dat je niet tegelijk kleren mocht verkopen of ander nuttig werk doen.

En de allerknappsten krabbelden nieuwe onleesbare tekens over de oude met het edele doel hun nageslacht altijd werk te bezorgen en gelegenheid het niet met elkander eens te zijn.

Hoe langer hoe meer maakte het curieuze gedrocht mijn belangstelling gaande. En het is zeker te danken aan de astrale medewerking van Erasmus, dat ik er werkelijk in slaagde, zij het ook zeer onvolledig, kijk te krijgen in zijn binnenste. Ook hier die raadselachtige combinatie van leven en werktuig. Een eigenlijk hart bezat het wezen niet; toch vloede het bloed traag door talloze kanalen die zeker aderen moesten voorstellen; het leek mij vreemdsoortig blauwzwartig bloed, ik vond dat het er ziekelijk uitzag, tot mij inviel, dat het natuurlijk... inkt was.

En ineens kreeg ik de ware kijk – het hele beeld metamorfoseerde zich zo te zeggen voor mijn ogen... ik ontdekte – en gaf een schreeuw van verbazing en half van ontsteltenis – hoe de hele machinerus toch eigenlijk geen machine was, maar opgebouwd uit allemaal heel kleine mensjes, talloze mannetjes zowel als vrouwtjes, die allerijverigst rondscharrelden binnen de starre grenslijnen van het geheel. Ze zaten allemaal ingemetseld in kleine kamertjes, de heel kleine met velen bij elkander, de iets minder kleine apart. Er was erg druk en bedrijvig gedoe in de grootste kamertjes met de allerkleinste mensjes, die zweetten er soms van; in de kleine kamertjes met iets grotere mannetjes ging het soms lijziger toe, ja ze dutten wel eens in.

Ik ben blij dat ik de pientere opmerking gemaakt heb – ja pienter, dat mag ik gerust zeggen want Erasmus stemde er volkomen mee in – dat ook dutten en knikkebollen als delen in het grootse geheel behoorden en bijwijken zeer nuttig effect konden hebben.

Toen mijn blik zich verhelderde, kon ik ook waarnemen dat de meeste van die mensjes aan het schrijven waren; ze schreven als maar door en ik zag hoe uit hun pennen de eindeloze stroom van inkt vloede, die als levenssap door alle delen van het volumineuze lichaam stroomde, traag als het water in een polder zonder bemaling. En meer nog: uit al die schrijf-handbeweginkjes van al die mensjes resulteerde de levende kracht van het gehele monstrum; het nuttig effect was wel heel wat minder dan het had kunnen zijn, want in de regel liep 't zo dat een deel van al die schrijfbeweginkjes het resultaat van het doen van een andere groep ophief en dan hokte ergens wat in de machine en een van de tentakels bleef trillend in de lucht staan; maar in de regel lukte het toch op den duur wel er weer beweging in te krijgen als de ene van de tegen elkaar optornende krachten het tegen de andere moest afleggen.

En het krassen van alle pennen en het tikken van alle machines en het snurken van alle slapers mengden zich tot een harmonieus geluid, de ademtocht van het grote wezen, aan wiens harde boezem wij ons hoofd allen vol vertrouwen kunnen laten rusten.

Naarmate mijn inzicht bij het aanschouwen van deze geweldige puzzle toenam, groeide mijn bewondering en met diepe eerbied in mijn stem sprak ik tot Erasmus: "Bij het zien van dit verbijsterend gewriemel en gedoe heb ik slechts één woord, één woord: "Hoe is het mogelijk! Hoe is het mogelijk, dat er nog zoveel van terecht komt!" Erasmus antwoordde mij met een zo enthousiaste speech als ik nog nooit van hem hoorde – of was het wellicht Koning Staat zelf, die hier een hymne zong, geurend van

⁶² Het 'nobeke beroep' van advocaten of rechtsgeleerden.

eigen lof? In elk geval hoorde ik boven en in mij een gemurmel waaruit weldra deze woorden loswiekten:

"Mijn kind, offer uw leven aan Mij en Ik zal Mij aan u offeren. Ik kan zwart op wit bewijzen dat gij geboren zijt en wanneer en waar. Ik zal u duidelijk maken wie uw moeder is en wie uw vader behoort te wezen, zelfs als hij het toevallig niet wezen mocht en waar uw wiegje stond en uw box en uw ledikantje. Ik wijs u aan welke schooldeuren gij zijt binnengegaan en tot welke ouderlijke huisdeuren gij zijt teruggekeerd. Ik zal het u altijd voorhouden met wie, waar en wanneer gij gehuwd zijt en mocht gij er ooit spijt van hebben, dan zeg Ik: daar helpt geen lieve moedertje meer aan. Ik tel het geld, dat gij verdient tot de laatste cent. Ik tel uw kinderen en uw dienstknechten en uw vee en uw honden en uw kippen en uw effecten en uw rijwielen en motoren en uw vensters en uw kachels en uw petroleumstellen, en Ik weet beter dan gij hoeveel gij betalen moet, want Ik ken van alles de officiële waarde. Groot ben Ik en goed, erken dit en gij zult het minste last van Mij hebben. Ik bemoeilijk u in al uw bewegingen, maar doe het anderen evenzeer en als Mij iets ontgaat, dan is het alleen omdat Ik nu en dan een oog toedruk. Ik behoed u wel eens voor onrecht te lijden en belet u onrecht te doen en even vaak om recht te doen of te krijgen. Aan Mij hebt gij het te danken dat het geregistreerd wordt wanneer gij sterft en als uw schreiende weduwe niet weet hoe zij verder door de wereld moet komen met het kleine spaarduitje dat gij haar overliet, dan tik Ik haar op de schouder en bewijs haar dat zij een erfenis gekregen heeft en bereken hoeveel zij Mij schuldig is voor dat buitenkansje. In één woord, Ik begeleid u als een goede engel van de wieg tot het graf, nauwlettend toeziend dat gij moogt worden geboren, leeft en sterft als een ordentelijk staatsburger en Ik vraag niet eens dankbaarheid voor de vervulling van deze moeilijke taak."

Ik stond ontroerd, maar mijn ontroering steeg nog en ik stortte tranen van gevoel toen Erasmus hier nog bijvoegde:

"En vergeet ook vooral hen niet, de kleinen, de werkers van Al dit Goede, het onverdelgbaar wriemelende geslacht van de ambtenaren, dat gij hebt aanschouwd in hun bescheiden-grootse werkzaamheid. Zij, die als duizenden duplicaat-Maagden van Orléans⁶³ manmoedig uitroepen: "Al zou ik mijn vingers afschrijven tot de elleboog, ik zal u nochtans administreren."

"Maar eens," zo vervolgde mijn geleider met glanzend aangezicht – waarlijk zijn gelaat straalde als dat van een profeet – "eens, en niet verre meer is de tijd, zal het geschieden dat de staat is de maatschappij en de maatschappij de staat, dat de mens ambtenaar wordt en zelfs de ambtenaar mens. Dan wordt de dis van het leven één grote staatsruif en allen zullen aanzitten in vrede. En zij zullen hun lepels naar de mond brengen volgens de kalme door niets te schokken tiktak van de bureaucratie. En niemand zal hongeren, tenzij dan de dwazen die zulke kostjes niet zouden lusten. Amen!"

Zo sprak Erasmus de Grote en stapte kalm af van het stokpaardje dat hij altijd onder de arm bij zich draagt en waarop hij even was gaan zitten.

⁶³ 'Maagd van Orléans' is de bijnaam van Jeanne d'Arc.

IX. Het Licht van de Wereld

"Jij bent me een rare snuiter." Dat schreef Erasmus op zekere dag en nog wel met mijn eigen hand die op de planchette lag, zo maar vlak in mijn gezicht. Want in de geestenwereld moet men niets hebben van complimenten en eenieder geeft zich daar net zoals hij is, al was 't alleen maar omdat elke andere iedereen dwars door hem heen kan kijken, zodat er van zijn binnengedachten niets verborgen blijft, net als bij sommige grote dichters.

Hij schreef mij dit, terwijl ik juist het evangelie gelezen had en de wondere woorden van Jezus overdenkend mij voorstelde hoe verheffend het geweest moest zijn die uit zijn eigen mond te hooren, levend geworden door het aanschouwen van zijn gelaat.

"Jij bent me een rare snuiter," kwam er nog eens. "Nou droom je je terug tweeduizend jaar geleden aan het meer van Galilea onder mensen waar je niet thuis hoort; je schwärmt⁶⁴ voor het verleden, en dat alles terwijl je zulke woorden minstens even zo goed en voor jouw tijd en voor jou pasklaar gemaakt, kunt horen uit de eigen mond van de allernieuwste wereldleraar.

En je hoeft er niet eens je schoenzolen voor te verslijten met een moeilijke pelgrimstocht; je hebt maar een spoorkaartje te nemen, dan stap je nog even in een auto en je bent er zo.

Maar natuurlijk, juist omdat hij het tegenwoordig zo gemakkelijk maakt, kom je er niet toe en je laat de stormwind van de geest langs je kouwe kleren waaien of 't een labberkoeltje⁶⁵ was. Je leest de verouderde evangeliën, maar je blijft in Den Haag plakken, jij heilsbegerige van de kouwe grond, en het Licht dat in het Oosten rijst en nog wel in het oosten van je eigen kleine landje, daar..."

Maar ik heb ditmaal, voor 't eerst, Erasmus niet uit laten schrijven, ik deed beter: fluks nam ik een kaartje en snelde, werkelijk heilsbegerig naar het Woord van het Leven, naar het kamp, waar de nieuwe Leraar aan een schare dames en heren, uit alle oorden van de wereld samengestroomd, het Heil zou verkondigen. Ik betaalde een kleinigheid entrée, zo weinig dat het werkelijk voor geen enkel beschaafd mens een bezwaar kon zijn en werd binnen de prikkeldraadomheining die Hem omringde toegelaten. Al dadelijk trof me welk een gemoedelijke, echt gezellige geest er in dit kamp heerste; ik had de neiging al die lui met "beste mensen" aan te spreken. Alles was even netjes, ordelijk, praktisch ingericht, men hielp elkander, zoveel men kon, het leek een ideale picnic. Niemand zou het hier in zijn hersens krijgen het oud-bijbels beeld van een schaapstal toe te passen, veel meer dat van een hygiënische modelboerderij waar het "Water van het Leven", dat hier zo rijkelijk gependeed werd, ook al de dagelijkse gebruiksvoorwerpen in de perfectie schoon waste.

Erasmus was ditmaal niet met mij meegegaan en ik bemerkte zijn afwezigheid aan een pijnlijk gevoel van onzekerheid dat mij beving, aan een ik-weet-niet-recht-hoe-ik-het-heb-gevoel. Maar hij had voor een voortreffelijke plaatsvervangster gezorgd in de persoon van een allerliefst jong meisje, een echt verstandig kind – ik denk, dat ze onderwijzeres was – die mijn onwennig rondkijken opmerkte, zich direct bij mij aansloot en zich als mijn cicerone⁶⁶ opwierp. Zij was vervuld van het heerlijkste jeugd-enthousiasme dat men zich denken kan en het was een geestelijke verfrissing haar blij gesnap aan te horen over de grote levensopenbaringen die haar hier deelachtig waren geworden.

⁶⁴ Dwepen met

⁶⁵ Zwakke wind

⁶⁶ Gids

"U moet helemaal niet denken dat Hij (ze sprak hij altijd met een hoofdletter uit) hooghartig is of plechtig doet," vertelde ze mij, "ook al is Hij een der Groten! Hij is de eenvoud, de simpele eenvoud zelf. Hij is niet anders dan mèn's of beter gezegd jóngmens en wil niet anders zijn ook. Hij heeft ook gestudeerd te Cambridge, want in onze tijd heeft ook een wereldleraar een hogere ontwikkeling nodig dan die van een timmerman. Hij is net zo hoog als Christus of eigenlijk is Hij de Christus, op een mysterieuze manier die aan de mensen van ons evolutiepeil nog niet precies kan worden uitgelegd. Zo heeft Hij weliswaar geen moeder die Maria heet, maar Hij heeft een grootmoeder gehad die Annie heette, net als toen.⁶⁷

Toen was het de smartenrijke moeder die over Hem waakte, maar nu behoefde er niet zo'n treurige figuur als de mater dolorosa naast Hem te staan: het was nu de genoegelijke grootmoeder, die Hem zolang Hij nog kind was... "

"Zowat tot even over de dertig, geloof ik," viel ik haar in de rede.

"Zo ongeveer – U moet bedenken dat een Grote als Hij een lange evolutie moet doormaken, voor Hij tot Zijn hoogte kan komen. Hij is dan ook erg geëvolueerd in die tweeduizend jaar. Hij is in dit leven nooit brutaal geweest tegen Zijn grootmama, zoals Hij vroeger wel degelijk tegen Zijn moeder was. U weet wel toen Hij tegen haar zei: 'Vrouw, wat heb ik met u te doen; weet gij niet dat ik moet spreken van de dingen van Mijn Vader?' U had eens moeten zien hoe lief Hij zich aan haar rokken vasthield als Hij opkwam om te getuigen en hoe netjes Hij 's morgens altijd vroeg: 'Grootma, welke dingen van Mijn Vader moet ik vandaag weer zeggen?' En denkt u dat Hij nu nog zo gauw driftig zou worden tegen de Farizeeërs en zo onhebbelijk om zo maar al die wisselaars hardhandig uit hun eigen tempel te drijven?"

"Naar wat ik van hem hoor, zou ik hem daartoe geen ogenblik in staat achten," nam ik de gelegenheid waar, dat zij even buiten adem raakte, om ook wat te zeggen.

"Niet waar?" zei ze, "nooit. Alle lagere neigingen, die toen nog aan Hem kleefden heeft Hij overwonnen. Hij zal nu ook nooit meer water in wijn veranderen of vis of lamsvlees eten. Hij is nu geheelonthouder en leeft streng vegetarisch. En Hij is toch zo bescheiden en zo zonder enig egoïsme! Ze hebben hem aangeboden voor de film op te treden voor een heel hoge gage."

"En zei hij: Ga achter mij Satan, of zo iets?" vroeg ik, nog altijd hangend aan het verouderde beeld dat ik mij van de Verlosser gemaakt had. "O gut nee," zei mijn aardige zegsvrouw. "Aan Satan gelooft hij natuurlijk niet meer. Hij heeft heel netjes en beleefd teruggeschreven dat Hij het aanbod tot Zijn spijt voorlopig niet kon aanvaarden."

"Welk een opoffering!" riep ik uit.

"O helemaal niet," zei ze. "Hij heeft eerlijk gezegd dat het helemaal geen opoffering voor Hem was. Hij is boven al het materiële verheven. Hij zou alles kunnen krijgen wat Hij hebben wilde – er zijn gelukkig honderden rijke dames die hem alles zouden willen geven waar Hij om vroeg – maar Hij vraagt om niets. Dit mooie kasteel hier – ze wees op een fraai gebouw dat even zichtbaar was aan het eind van een laan van statige bomen – heeft Hij vroeger present gekregen, maar Hij wist eigenlijk niet wat Hij er mee doen moest en heeft het toen zomaar teruggegeven. Hoevelen zouden Hem dat nadoen?"

"Zeker niet velen in onze tijd, waarin zoveel nood geleden wordt," was mijn antwoord.

⁶⁷ Trapman (2011 p 137-138): "Het is inmiddels wel duidelijk dat het moet gaan over Krishnamurti (1895-1986), die door de theosofo Annie Besant als wereldleraar gelanceerd was. Als hij Nederland aandeed trad hij voor een grotendeels vrouwelijk publiek op in een kamp in Ommen. Een Nederlandse bewonderaar had hem in 1924 het kasteel Eerde geschonken."

"Hij leeft uiterst eenvoudig; als Hij niet de wereld doorreist, woont Hij hier in een bescheiden hut, zolang het mooi weer is en niet koud. En als enige ontspanning van zijn intense meditatie en Zijn prediking gaat Hij elke dag wat tennissen. En dan helpen en beschermen wij Hem allemaal met onze goede gedachten.

"Heerlijk voor hem zo temidden van zijn gelovigen."

"O, we behoeven Hem niet meer te geloven, zegt Hij. Dat moest Petrus nog doen, maar wij vervangen geloven door weten."

Hier werd zij geheimzinnig en haalde mij even apart naar een stil plekje – en ik oude dwaas vond het werkelijk prettig dat zij zo vertrouwelijk deed – toen zei ze vlug en half fluisterend: "Hij wil daar nu niet meer van weten, Hij wil niets boven anderen voor hebben, maar ik moet het u toch even vertellen: Zijn hele reeks incarnaties van af het ontstaan van het vierde ras is wetenschappelijk onderzocht en ze hebben uitgemaakt, dat Hij in 7356 jaar, gedurende 53 incarnaties aldoor 'n snoes geweest is. Maar daarvoor mag Hij dan ook nu algemeen bemind worden en een wereldleraar zijn. Karma is strikt rechtvaardig. En hoe heerlijk dat Hij nu niet weer gekruisigd behoeft te worden! Dit is niet meer nodig, omdat de wereld zo is vooruitgegaan. Eigenlijk had het 2000 jaar geleden ook niet gehoeft, als wij er maar geweest waren. Maar nu zijn we er en we zullen wel oppasse, dat ze Hem niet kruisigen. Stel je eens voor... Hij... zo'n snoes!" haar hele gezichtje betrok. "Verschrikkelijk," rilde ik mee.

"O, alles is nu toch zo heerlijk vooruitgegaan en het gaat nog beter ook," snapte ze verder. En toen ik zonder het te willen een beetje grote ogen opzette, omdat je tegenwoordig zo iets zelden hoort, ging ze voort: "Ik mag het u eigenlijk niet zeggen, want het is nog een streng geheim van de esoterische onder ons, maar het is zo heerlijk dat ik het waarlijk niet voor mij kan houden. Stel u voor, verleden week is er een conferentie geweest van de Wereldgroten, Christus (neen, dat is toch eigenlijk nog iemand anders dan Hij, we kunnen dat niet zo begrijpen, maar Hij heeft hier part noch deel aan – Hij wil blijven buiten alles wat het Verenigingsleven is) – maar Christus en Mozes en Boeddha en Lao-tse hebben een conferentie gehouden in de Himalaya en de wereldarbeid onder elkander verdeeld. Christus heeft speciaal de bevordering van het vliegwezen en de padvinderij en de volkenbond op zich genomen – in 't kort alles, wat met de onderlinge toenadering van de Volkeren verband houdt; Boeddha, als de meest onvervalste Ariër van het viertal, zal het Nationaal-Socialisme geleidelijk zo reorganiseren tot het een volmaakte Bond van Algemene Broederschap van de Mensheid geworden is; Lao-tse zal hetzelfde met het communisme doen en Mozes bleek het meest geschikt om het Europese en Amerikaanse Groot-kapitalisme te sublimeren tot een Orde van Offering en Hulpbetoon. Zo komen alle tegenstellingen tot een heerlijke eenheid en als het een beetje wil, beleven wij dat nog wel ook."

"U, misschien," zei ik met een licht melancholieke blik op haar fris jong gezichtje.

"U moet ook voor u zelf niet wanhopen," zei ze goedhartig. "U moet begrijpen hoe vlot de vooruitgang marcheert, als maar eenmaal de grote Leiders de zaak ter hand genomen hebben. Jammer dat ze het niet kunnen doen voordat het kwade wereld-karma zo ongeveer is uitgewerkt, maar sinds er weer zoveel boodschappers op aarde gekomen zijn..."

Ik vrees dat het lieve kind mij alle diepste Geheimen van de Schepping zou hebben uitgepraat, maar opeens liep er een merkbare ontroering door de aanwezigen en Hijzelf verscheen, ontvangen met een geruis van eerbied. Het was een rijzige jonge man met een knap gezicht: diepe, dromende ogen onder lange wimpers contrasteerden merkwaardig met een besliste trek om de mond als van iemand die zich in geen geval vast zal laten zetten. De donkere kleur van zijn huid en het Oosterse gewaad maakten hem nog interessanter. Ik wierp terzijde een blik op mijn begeleidster;

ik bestond blijkbaar niet meer voor haar; zij verloor de jonge man op het podium geen ogenblik uit haar ogen, die een kwijnende uitdrukking hadden aangenomen.

Het jongmens, wiens uitspraken in ademloze stilte werden afgewacht, overzag met voldane blik de voor verreweg het grootste deel vrouwelijke vergadering en sprak met weke en welluidende stem: "Ik heb u eigenlijk niets te zeggen dat ge niet weet."

Diepe eerbied tekende zich op de gezichten van allen rondom na deze openbaring. Toen vervolgde hij nadrukkelijk: "Gij behoeft mij volstrekt niet te geloven; ik wil zelfs niet dat ge mij gelooft." Hernieuwde verrukking rondom!

Daarna sprak hij met opgeheven wijsvinger: "Ik ben de Weg, de algehele Waarheid en het Leven. Maar dat zeg ik zo maar bij manier van spreken (de ogen schoten mij vol tranen om zoveel bescheidenheid) en gij moet alles zelf vinden." Toen sprak de leraar een korte rede uit, maar letterlijk volgepropt met diepe wijsheid. Hij verzekerde dat alle organisatie uit den boze was, ook wat je innerlijk betreft, dat je je neigingen altijd moest volgen, dat de twijfel een zachte helende balsem was op elke zielewonde en met nadruk eindigde hij: "Vindt alles zelf, neemt van niemand wat aan; Uw leraren zijn uw vernietigers." Daar stond ik nou! Ik weet maar een ding dat ik mij nooit zo bewust ben geworden van het lage niveau van mijn evolutie als in die korte tijdspanne dat de Leraar sprak. Minstens een kwartier lang was ik overtuigd dat eigenlijk alles op z'n kop hoorde te staan. Daar had ik me heus altijd ingebeeld dat de Twijfel – ja misschien wel eens heilzaam wezen kon, maar toch op zijn hoogst een scherpe en bittere artsenij kon worden genoemd; nu was 't ineens een balsem. Ik schaamde me diep, bedenkend, dat ik vroeger – och nu is 't niet meer zo nodig, maar ik ben ook jong geweest en onervaren – werkelijk wel eens begeerte had beteugeld, al lukte 't me helaas – och ik bedoel gelukkig, die foute denkmanieren zitten zo ingeroest – niet al te vaak. Ik moest bekennen – ja – ik had wel eens geprobeerd iets te leren van anderen die meer wisten en scherper konden denken dan ik – nu werd me duidelijk: daarmee had ik mezelf kapot gemaakt. Ik was innerlijk helemaal plat. Het moet op mijn gezicht geschreven gestaan hebben, want het meisje naast mij merkte m'n verslagenheid en hielp me door me in 't oor te fluisteren:

"Ziet u, u moet dat ook allemaal op de goede manier opvatten. Hij heeft het over zulke hoge dingen dat Hij het wel zó moet zeggen, maar u zult later wel inzien dat Hij eigenlijk niet anders leert dan wat ook net zo in de evangeliën staat. Hij drukt het alleen anders uit en daardoor lijkt het 't tegenovergestelde."

Nu, dat plantte dan weer een greintje zelfrespect in mijn ziel; ik raakte een beetje uit de verwarring en volgde de verdere manipulaties van de Leraar met klimmende belangstelling. Deze keek een paar briefjes in, waar klaarblijkelijk vragen op geschreven stonden. Hij legde de hand op het hart en terwijl hij met grote reine ogen rondkeek, verzekerde hij met diepe overtuiging: "Neen ik heb helemaal geen strijd, heus niet!"

"Dat geloof ik direct van hem," zei ik half tegen mijzelf, half tegen mijn begeleidster.

"Ziet u wel," fluisterde ze blij, "u komt ook al onder de bekoring van zijn onweerstaanbare liefde-uitstraling."

"Inderdaad," zei ik, "hij is een door en door sympathiek jongmens."

"'t Is een schat," herhaalde het lieve kind met een donkere blos die haar zo aardig stond dat ik, ofschoon ik maar een ouwe vrijer van over de vijftig ben, niet kon nalaten haar verrukking te delen.

"Iedereen vindt Hem een schat," corrigeerde ze ijverig.

"Ik ben ervan overtuigd," zei ik galant, "al werden al zijn haren geteld, er zou geen enkel kwaad haar bij gevonden worden. Waarom zou hij de kinderkens tot zich laten komen? Hij is zelf een kind in alle boosheid, volkomen rein, volkomen gelukkig. Het is

alles zo te zeggen een blijgeestige correctie van de tragedie van Golgotha, een soort verbeterde herziene... "

Het was alsof de nieuwe Messias mijn eerbiedig gefluisterde woorden aangevoeld had, want na enige ogenblikken diep geheimzinnig te hebben gezwegen riep hij uit met stralend gelaat:

"Ik ben toch zo verschrikkelijk gelukkig! En ik wou toch zo graag dat jullie even gelukkig werden als ik! En jullie moeten zelf het middel daartoe vinden. Amen!"

Hij maakte zich plechtig op om heen te gaan. De gehele vergadering verhief zich als één vrouw, voor zover nog gezeten en uit aller mond klonk hem de hymne toe: *For he is a jolly good fellow!* waaraan ik van harte deelnam.

Ik kuierde het kamp nog wat door en overal werd mijn eerste indruk bevestigd: die van degelijkheid, netheid, zorg, eenvoudige hartelijkheid en onderling hulpbetoon. Nergens had het materiële schade behoeven te lijden onder het geweld van de geestelijke stroom die hier ontsprong.

Even later hoorde ik een welbekende stem en stond ik tot mijn blijdschap weer vlak tegenover mijn vriendinnetje.

Ik was nu vooreerst niet van het lieve kind af, dat het zich tot op zekere hoogte tot een verwijt rekende dat ik nog niet volledig geloofde in de nieuwe wereldleraar en zijn zending. Ik moet bekennen dat ik er wel wat voor over had dit aardige wezentje, een en al enthousiasme, nog een beetje langer om me heen te hebben. Ze begon me nog eens uit te leggen hoe uit alles bleek dat de wereld toch zo ontzaglijk geëvolueerd was in de tweeduizend jaar sinds Hij het laatst mens was. Toen leidde Zijn weg door Gethsémané en Golgotha, steile gruwelijke wegen; nu was die weg zo te zeggen gladjes gemacadamiseerd en Hij reed Zijn aardse pelgrimstocht in een Rolls Royce. Vroeger had de Zoon van de Mensen geen steen om Zijn hoofd neder te leggen en nu sliiep Hij toch zeker op een vi-springmatras.⁶⁸ Toen werd Hij omringd door – ze kleurde wel hevig maar zette toch dapper door – hoeren en tollenaars, nu door een phalanx van nette dames en heren. Vroeger juichte het gepeupel van Jeruzalem Hem toe als Hij de stad binnen reed op een smoezelige ezelin; als Hij nu in Zijn auto het kamp binnenkomt, hebben de meesten die Hem begroeten toch wel middelbaar onderwijs genoten. "Vroeger moest Hij spreken in gelijkenissen om het Onzegbare te uiten; nu kan Hij ons precies zeggen waar 't op staat, want wij zijn ontwikkeld. Eenmaal heeft Hij de fout begaan zich tot Jan-en-Alleman te wenden, ("komt herwaarts tot Mij, die vermoeid en belast zijt", mompelde ik onwillekeurig) en dat liep natuurlijk spaak. Daarom treedt Hij nu op binnen een omheining van prikkeldraad en heffen we een klein entrée, dat voor geen dorstende ziel een bezwaar kan zijn.

Hij geneest ook geen zieken meer en wekt geen doden op en meer van die ongeestelijke wonderen, want dat is eigenlijk alleen maar om indruk te maken op de grote massa en wel beschouwd onverantwoordelijk ingrijpen in Karma. Hij zegt wel dat we Hem niet moeten geloven maar zegt u nou zelf, wie kan dat nu laten? Die wonderen zijn dan ook helemaal niet meer nodig. Denk maar eens aan dat van de broden en de vissen. Wat een organisatie! Dat de apostelen met de handen in het haar zaten en elkander vroegen: "Waar zullen wij brood kopen, waarvan zullen zij eten? En zie nu eens hoe mooi wij dat allemaal voor elkaar hebben." "De leraar heeft het daardoor wel heel wat makkelijker gekregen," stemde ik toe.

"Dat komt omdat wij al jaren Zijn komst hebben voorbereid door het geven van cursussen in goddelijke wijsheid," zei ze. En daarna met overtuiging: "U begrijpt we moeten zorgen dat zo'n wereldleraar het goed heeft, terwijl Hij onder ons mensen

⁶⁸ Vi-spring, een Engels bedrijf opgericht in 1901, was de eerste onderneming die 'pocketveren' matrassen produceerde op basis van individueel verpakte veren.

wandelt, want anders zou er in de toekomst geen animo meer zijn voor het ambt en wat moest de mensheid dan beginnen zonder Een van die Groten?"

Ik vond dat het nu genoeg was, dankte haar en drukte hartelijk de hand die ik iets langer vasthield dan eigenlijk strikt nodig was.

Onder het weggaan kocht ik aan een tentje een zakje heerlijke Nirwana-bonbons, gevuld met het echte Indische elixir – hoed u voor de Amerikaanse vervalsing of de Duitse namaak – stond er uitdrukkelijk op het etiket. Ze waren lekker en aromig maar naar mijn smaak wat al te zoet, een beetje een vrouwekostje vond ik. Ik denk omdat mijn smaak door het dagelijkse bittertje – ik begon er net trek in te krijgen – bedorven is. Bovendien verzekerde ik mij nog van het bezit van een handig exemplaar van een brochure uit de serie: Mystiek voor iedereen. "*How to become a worldteacher in only three incarnations*. De enige onfeilbare, gemakkelijke en absoluut ongevaarlijke methode." Gedurende de twee eerste incarnaties kon men zijn betrekking blijven vervullen, stond er opzettelijk bij.

Ik ging weg, dankbaar gestemd ofschoon niet geheel voldaan. Ik denk dat ik niet het nodige nut uit de ervaring heb kunnen trekken omdat Erasmus niet bij mij was. Aan de uitgang hoorde ik een stem achter mijn rug zeggen: "Nou ja hij is een beetje Ersatz, maar wie vraagt er nu tegenwoordig naar echte juwelen. In elk geval, de kinderen zijn er blij mee. " Ik keek verrast om: het was een dame die aan een vriendin een armband liet zien.

Ik bladerde wat in het boekje waarin de wereldevolutie in het verleden, het heden en de toekomst heel nauwkeurig werd uitgedroefd; ging toen in de wondermooie droomstille avond peinzende verder. Weet nog hoe onsamenhangend mijn gedachten werden, tot me, ik begrijp niet goed waarom, ineens te binnen schoot: "Die Logos die dan de evolutie van het Heelal moet besturen, het heeft er wel wat van of die een paar erg humoristische veren in zijn staart heeft!"

O dwaze, dwaze Erasmus Parvus, wat haal je je toch alzo in je hoofd, als je goede genius niet bij je is om je te weerhouden allerlei domme dingen te denken!

X. Het Debat

Ik heb vanmiddag, toen ik mijn gewoon twee-uurs-slaapje hield, een droom gehad, zo vreemd dat ik er zeker van ben dat Erasmus de hand in 't spel gehad heeft, ook al kwam hij zelf niet te voorschijn.

De droom was eigenlijk een beetje oneerbiedig, maar ik heb zelfs wel eens gedroomd dat ik mijn eigen moeder vermoordde en dat kon ik toch ook niet helpen. Ik droomde dan dat ik naar de hemel ging ofschoon ik helemaal niet het gevoel had dat ik dood was. Eerst zag ik Petrus; het was wel de apostel Petrus, maar het was toch ook de oude heer van Lingen bij wie ik elke woensdag mijn kaartavondje heb; en dan had ik bij nader inzien net zo'n idee of ik het ook een beetje zelf was.

Petrus lag met een lorgnet, dat hij met de hand op zijn neus vasthield – mijnheer van Lingen doet dat ook altijd – gebogen over een krant en ik weet nog dat ik dacht dat zeker de een of andere overledene het bij vergissing in de zak van zijn jas had laten zitten.

Hij las met grote belangstelling; ineens keek hij op en wenkte haastig met het lorgnet in de hoogte. Daar kwam onze-lieve-heer aanlopen, die zag er net uit als klaveren heer in het nieuwe kaartspel dat we sinds een week gebruiken; hij droeg een scepter in de ene en een rijksappel of wereldbol in de andere hand, en een hermelijnen mantel met zwarte klavertjes bezaaid.

"Is er wat?" vroeg hij Petrus.

"Nou en of! Dat kan riskant voor ons worden aanstaande donderdag," lachte Petrus en gaf hem erg familiaar een duwtje in de zij. Toen vond hij na een moment zoeken het bericht, dat hem zoëven geïnteresseerd had en las met een stem, die een beetje komiekerig bang deed:

"Donderdagavond 12 januari a.s. te acht uur zullen dominee Steilrecht en de bekende atheïst Eygenwijzer in de grote zaal van de Haagse Dierentuin een openbaar debat voeren over de vraag: Kan God bestaan? Toegang 25 cent."⁶⁹

Petrus keek onze-lieve-heer of de klaveren heer – ik weet niet goed hoe ik hem noemen moet – met opgetrokken wenkbrauwen grappig-bedenkelijk aan: "Wie zou het winnen, denkt u? U ziet, er hangt voor mij ook nogal wat van af, want als u niet bestaat, ben ik meteen mijn baantje kwijt en op mijn leeftijd krijg ik niet zo gauw wat anders, behalve dat ik toch veel liever hier blijf." Onze-lieve-heer had intussen het berichtje nog eens nauwkeurig nagelezen en knikte benieuwd: "Dat zal spannen." Toen met een ironisch lachje: "Ik herinner mij nog als de dag van gisteren, dat ik ze allebei schiep – ik had toen geen erg gelukkige momenten."

"Ik vind dat u toch wel verplicht is u op de hoogte te stellen," zei Petrus, die naar het mij scheen niet zo absoluut gerust was als hij het wilde doen voorkomen. "Bij slot van rekening is u er toch het meest bij geïnteresseerd."

Onze-lieve-heer trok opeens een verbaasd gezicht. "Ik geloof waarachtig," zei hij, "dat we nog maar net op tijd zijn. 't Is al donderdagavond 12 januari 1931 na Christus kwart voor acht. Ja, als je zo in alle eeuwigheid leeft, dan raak je wel eens in de war met de tijd."

⁶⁹ Trapma, (2011 p 134): "Waarschijnlijk gaan achter deze namen de theoloog A.H. de Hartog (de vader van Jan de Hartog) en de vrijdenker Anton Constandse schuil. De Hartog had als antwoord op de vrijdenkersvereniging De Dageraad de vereniging De Middaghoogte opgericht. De debatten tussen beide heren trokken in de jaren twintig van de vorige eeuw volle zalen."

En toen legde hij even de wereldbol uit zijn hand en schiep zo maar uit niets een radio-ontvangtoestel van het duurste merk met een Philipsluidspreker en hij en de apostel gingen er op hun gemak bij zitten luisteren.

Maar Petrus begon al heel gauw slaperig te worden en omdat ikzelf ook zo'n beetje Petrus was, werd ik soezerig en verstond niet wat er gezegd werd; ik geloof trouwens dat de galmende toon van de spreker er ook ietwat schuld aan was. Wel merkte ik dat de klaveren-onze-lieve-heer onrustig heen en weer begon te schuiven; nu en dan greep hij naar zijn kroontje alsof hij het vaster op zijn hoofd wilde drukken en het leek mij dat zijn mooie gouden, rode en blauwe kleuren hoe langer hoe doffer werden.

Petrus werd wakker toen het wat snetterig geluid van het radiotoestel ineens ophield en een luid applaus uit de vergaderzaal in de hemel opklaterde... Hij zag dadelijk dat het met zijn klaveren heer en meester helemaal mis was. Hij las op diens gelaat een radeloosheid, een verslagenheid, die hij er nog nooit op gekend had.

"We staan er beroerd voor, ouwe kameraad, we staan er beroerd voor. Nog nooit in al mijn eeuwigheid heb ik zo aan mijn bestaan getwijfeld. Wat blijft er in godsnaam op die manier van iemand over?"

't Deed de goedhartige oude apostel zeer zijn meester zo moedeloos te zien. Hij probeerde het geval over de grappige kant te gooien, schudde hem bij de schouders en schreeuwde hem bijna in het oor:

"Are we down-hearted?"

Maar het krachtige "No", dat volgde gooide hij er alleen uit, want onze-lieve-heer had zijn kaarten-koningsscepter uit de hand gelegd en steunde treurig zijn gekroond hoofd dat hij telkens zwijgend schudde.

"U moet het u niet zo aantrekken, wat andere lui van ons zeggen," troostte Petrus. "Bij slot van rekening hebt u toch zelf ook nog wel een duit in het zakje te doen. En dan zo'n Eygenwijzer, zo'n atheïst, u weet wel dat die vent u nooit heeft kunnen uitstaan..." "Zie je nu wel," viel de kaartenkoning-onze-lieve-heer ineens fel uit – "zie je nu wel, dat je weer aan het dutten geweest bent. Natuurlijk wil je 't niet weten, maar anders zou je weten..."

"Ik heb niet geslapen," protesteerde Petrus. "'t Is alleen maar omdat u zich hebt laten overduvelen door die Eygenwijzer. Maar als dominee Steilrecht maar weer aan 't woord komt..."

"Dat is het juist," zei klaveren-onzelieveheer op scherpe toon. Als je niet geslapen had zou je weten dat dominee Steilrecht 't eerst gesproken heeft en... alle theologische argumenten heeft hij uitgeput... en nu weet ik pas zeker dat..."

Moedeloos zonk hij in zijn zetel terug. Zijn toorn om Petrus' slaapje was verdwenen; teder vatte hij de benige hand van zijn oude metgezel... "en nu weet ik heel zeker dat ik niet besta. Zo iets bestaat niet, kàn niet bestaan. En als nu straks nog die Eygenwijzer..."

Petrus raakte wat in de war; daar had hij niet op gerekend. Maar met de doorzetterigheid van een oude man wou hij zich niet gewonnen geven. "Kom, kom," zei hij, "is er niet een klein stemmetje in uw binnenste dat u zegt dat u toch..." Maar daar begon de luidspreker weer frasen uit te galmen; Eygenwijzer de bekende atheïst was nu aan het woord en bewees uit Darwin en uit Büchner⁷⁰ en uit de Natuur en uit het Verstand en uit de Historie en ten slotte zelfs uit de Bijbel dat er geen sprake van kon wezen dat er zo iets als een aasje van een god ooit had bestaan, kón bestaan of ooit zou kunnen bestaan en dat alles maar van de moleculen en de atomen en van de electriciteit kwam, tot hijzelf en dominee Steilrecht inclusief. En Petrus – en ook ikzelf,

⁷⁰ Ludwig Büchner (1824-1899) Duitse filosoof en medicus, exponent van het wetenschappelijk materialisme en oprichter van de Duitse Vrijdenkersliga.

Erasmus Parvus, was het een beetje – had nog juist met innig medelijden naar zijn goede meester zitten kijken, want hij wist uit eigen aards bestaan hoe een bitter en dodend gif de twijfel en meest van al de twijfel aan zichzelf was. Maar hij zag ineens met vreugde hoe onder de atheïstische argumentaties de ogen van onze-lieve-heer begonnen te schitteren en hoe het goud van zijn scepter en kroon weer flonkerde en het rode opperkleed begon te stralen en de gehele gestalte zich verkrachtigde.

En toen Eygenwijzer de bekende atheïst zijn laatste argumenten via de radio in de hemel had geslingerd en het applaus als het klateren van een plotselinge regenbui op klonk, sprong onze-lieve-heer krachtig op beide voeten en sloeg van plezier met de vuist in de palm van zijn hand.

"Petrus, ouwe vriend, ik bestà, da's paalvast, ik bestà, en door geen gewauwel van honderd orthodoxe dominees laat ik me ooit weer van de sokken praten."

Toen nam hij zijn scepter in de linker en de wereldbol in de rechterhand en zei dat hij nu wegging om eens flink te regeren.

Als een kaartenblad verdwijnt uit de hand van een fikse goochelaar, zo was plotseling de gestalte van klaveren-onze-lieve-heer verdwenen; ook Petrus vernevelde zich en was weg; half werd ik wakker en het was of ik uit de hoge hemel iets opving dat klonk als het onuitblusbaar gelach van de eeuwige goden, dat de oude Homerus zo vaak heeft gehoord.

Ik merkte dat ik bij de radio in slaap was gevallen. Nog juist hoorde ik de stem van de AVRO-omroeper: "Mijne heren, het debat tussen dominee Steilrecht en de heer Eygenwijzer is geëindigd; nu volgt..."

XI. De Haagse Dierentuin

"Ik heb gehoord van een onlangs overgegangene oppasser dat de Haagse dierentuin een radicale verbetering heeft ondergaan," zei Erasmus tegen me – en we moesten er eens gaan kijken. Aardse dingen kan ik door jouw ogen toch beter zien en de schepselen hier in de hemel zijn allemaal zo engelachtig mooi dat ik me wel eens wil vermaken met een paar ondermaanse gedrochten. Ik hoor dat Hagenbeck⁷¹ ze in alle oorden van de wereld bij elkaar vangt en ze dan bij jullie een poosje laat logeren: van dat raar gedierte, waar je in mijn tijd niet van hoorde, overgangen tussen mens en aap en zulk soort, die in de mode zijn gekomen sinds Darwin ze voor zijn theorie nodig had." Ik ben een te goed Hagenaar om niet top te zeggen. Ofschoon onze mooie stad in de geestenwereld toch al bijzonder goed staat aangeschreven, kan er nog wel wat bij. Ikzelf heb als lid vrije toegang en Erasmus wegens zijn onzichtbaarheid – de controleur aan de ingang is beslist niet helderziend – dus kosten waren er niet aan verbonden.

We troffen het. Er was veel nieuw spul, zei de portier, een hele troep jonge Amerikaanse apen, die ze hier ook wouwen inburgeren. En d'r was ook een wilde-man, die kwam helemaal uit... maar dat wist ie niet goed meer en meneer most zelf maar 's zien.

En meneer zag en door hem keek Erasmus mee en we keken met z'n beiden mijn ogen uit voor de stevige kooi, waarin men de 'rabiante pacifist' had opgesloten. Eerst was ik verontwaardigd dat men een creatuur dat toch veel op een mens leek zo maar als een beest in een hok had gezet, maar een oppasser zei me dat ze het eerst met goed en met kwaad hadden geprobeerd hem tot rede te brengen maar 't ging niet, hij was te gevaarlijk. Men had met grote moeite verscheidene exemplaren gevangen in de wildernissen van onze grote steden, waar zij vooral sinds 1914 niet zo zeldzaam meer waren en...

Maar de uitleggingen van de brave man werden opeens onderbroken, doordat de kooibewoner, die tot nog toe lodderig op een bank had gelegen, zich blijkbaar op zijn beurt voor ons begon te interesseren. Hij vloog als razend tegen de tralies – ik schrok me dood – ("nou begint ie," riep de oppasser), en brulde me vlak in mijn gezicht: "Vrede op aarde" – en toen ik beteuterd bleef staan kijken en van pure alteratie niet direct daarmee instemde, sloeg hij met de vuist een nieuwe barst in het hout van zijn tafeltje en brulde met een ware grote-algemene-protestvergadering-stem: "Vrede op aarde g.v.d.! Maar wat kan zulke bloedzuipende mensenvleesvreter de engelenzang donderen!"

Ik stond wat je noemt paf; het verwijt doelde klaarblijkelijk op mij, ik, die mijzelf altijd voor de vreedzaamste meneer-op-kamers heb gehouden, die de delices van een nette pensionjuffrouw uitmaakt; – als je niet getrouwd bent, hoef je niet veel te vechten en ik kan me niet herinneren dat ik na mijn vijftiende jaar er nog aan gedaan heb. Maar Erasmus die klaarblijkelijk grote belangstelling voor deze primitief koesterde, zag de zaak psychologisch in en zette me uiteen dat dit nou eigenlijk niets anders was dan je effectieve omlaag gesublimeerde edele verontwaardiging. Dat was iets dat de volgelingen van Freud nog niet ontdekt hadden, maar hij zou wel eens gauw naar Wenen of Zürich gaan en een of andere psychoanalyst bij de kop pakken om het hem in te blazen, dan konden de mensen er nog heel wat plezier van beleven. Ik stond nog met aandacht naar Erasmus te luisteren toen ik iets zeer onsmakelijks rakelings langs

⁷¹ Carl Hagenbeck (1844-1913) was een Duitse dierenverzamelaar, circusexploitant en eigenaar van een dierentuin in Hamburg.

mijn hoofd zag vliegen; de oppasser trok mij opzij en behoedde me daardoor voor een tweede beter gemikte worp: "O, meneer je moest eens weten hoeveel moeite we met dat kreng hebben: hij gooit zo maar iedereen met zijn vuil, dat kenne we 'm maar niet afleren," en hij schudde met zijn stok tegen de wildeman.

Het wezen in de kooi beantwoordde het dreigement met een zo ontzaglijk gebrul van "gehuurde moordenaars, beul en betaalde kindertjesverkrachter", dat ik me niet kon denken, waar hij die stem vandaan haalde. Hij raakte in een paroxystische⁷² woede, herhaalde al maar door als een korte blaffende kreet: "Nooit meer oorlog, nooit meer oorlog," viel met tanden en nagels aan op een paar oude uniformen, die ze hem in de kooi hadden gegeven en scheurde ze letterlijk aan flarden.

Dat scheen hem wat te kalmeren. Hij keek kwaadaardig rond, ging toen staan voor een paar portretten van generaals, die aan de wand hingen – o.a. was van Heutz⁷³ erbij – en begon ze zo volhardend en langdurig te bespuwen, dat mijn mond er droog van werd.

"Die hebben we hem gegeven," zei de oppasser, "op advies van de zenuwdokter, omdat hij 'n rolberoerte zou krijgen als hij niet genoeg uit kon spoken. Dat heit ie positief nodig voor z'n gezondheid. En wilt u nu wel geloven, meneer, dat de geleerde lui hebben uitgemaakt dat ie eigenlijk van hele goeie komaf is en dat 'r broertjes van 'm rondlopen, nette lui, die 't werkelijk goed menen met de mensheid?"

Nou, dat viel meneer moeilijk te geloven. En omdat ik vond dat we nu al tijd genoeg hadden vermorst aan dat monster, vroeg ik de oppasser om ons de hokken met de nieuwe Amerikaanse apen te wijzen. Maar de man hield pertinent vol dat ik me moest vergissen en dat er geen Amerikaanse apen aangekomen waren. Juist omgekeerd was uit Holland menigeen z'n aap op de loop gegaan naar Amerika, beweerde hij. Maar toen ik hem vertelde, wat zijn collega aan de ingang had gezegd, ging hem een licht op: "O, meneer bedoelt de jongelui van het Instituut voor Vrijende Jeugdvorming van Ben Lindsaai!⁷⁴ Ja dat hebben ze hier tijdelijk in het paviljoen ondergebracht omdat de jonheeren en jongedames in hun mooie huis in de stad alles kort en klein geslagen hadden. Uwes mot maar gaan, waar u 't meeste lawaai hoort, daar bent u zeker terecht."

Nou ik, of liever wij, behoefden niet lang te zoeken. We vonden zonder moeite het grote gebouw waar een ontzaglijk getier uit vensters en deuren naar buiten barstte. Op een vuilnishoop naast de ingang vond ik de gebroken gipskoppen van Fröbel en Pestalozzi⁷⁵ liggen; boven de deur prijkte een marmeren buste van rechter Lindsay. Binnengekomen dacht ik een ogenblik toch in het apenhuis te zijn beland. Een woest door elkaar krielende hoop kinderen, die net deden waar ze lust in hadden. Een beetje afgezonderd zaten een paar troepen kleintjes en speelden heel aardig met elkaar, maar de meesten krakeelden en schreeuwden oorverdovend en wisten blijkbaar niet recht waar zich mee te amuseren.

De ouderen wisten 't wèl: die zaten volgens de regelen van Lindsay's huwelijk in kameraadschap op de meest onbeschaamde manier in 't publiek met elkander te vrijen.

⁷² Hoogste graad, toppunt

⁷³ Joannes Benedictus van Heutz (1851-1924) Nederlands luitenant-generaal, gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en gouverneur van Atjeh.

⁷⁴ De Amerikaanse jeugdrechtser en sociale hervormer Benjamin Barr Lindsey (1869-1943) verdedigde in zijn boeken *Opstandige jeugd* en *Huwelijk als kameraadschap* o.a. een soort proefhuwelijk vooraleer echt te huwen, hetgeen als propaganda voor vrije liefde en promiscuïteit werd beschouwd!

⁷⁵ Friedrich Fröbel (1782-1852) opvoedkundige en oprichter van de eerste Duitse kleuterschool; een andere pionier van de pedagogiek was de Zwitser Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827).

Of op enigerlei wijze mijn – ik weet zeer onbehoorlijke en belachelijk-ouderwetse – afkeer op mijn gezicht te lezen was, ik erken dat het mogelijk is geweest – in elk geval, ik werd begroet met een daverend hoongelach.

Een bijzonder brutaal aapachtig wezen, dat door de anderen met de naam Mien werd aangeduid, maakte zich uit de armen van een puistige slungel los. Ze keek me een ogenblik met een wit gezicht met kwade zwarte ogen aan, trok toen een bijna opgerookt eindje sigaar uit haar mond, wierp me dit met treffende nauwkeurigheid midden in het gezicht en voegde me toe: "Kaalkop, donder op!" – wat een gierend gelach bij de hele kudde opwekte.

Ik moet tot mijn schande bekennen dat ik over dit optreden verontwaardigd was! Ik was vergeten dat verontwaardiging nergens en nooit te pas komt voor een mens die zich tot de intellectuelen rekent. Gelukkig slaagde mijn lieve leermeester Erasmus er spoedig in mij te overtuigen hoezeer ik hierin in het ongelijk was, hoe groot mijn gebrek aan objectiviteit, hoezeer ik tekort schoot in appreciatie van het hogere, dat zich in de handelwijze van Mien – ze bleek Mien Proost⁷⁶ te heten – manifesteerde.

Erasmus wees mij er op, zachtmoedig maar nadrukkelijk, hoe ik in de eerste plaats weigeren moest mij op een eenzijdig standpunt te stellen en dat het feit dat ik een kleine persoonlijke onaangenaamheid had ondervonden, moest worden uitgeschakeld. Veeleer paste het mij enige bewondering te gevoelen voor de juiste kijk die het wicht had gehad op de toestand van mijn hardos; het pleitte voor haar scherp waarnemingsvermogen en haar niets ontziende zin voor waarachtigheid, haar snelle besluitvaardigheid en onfeilbare zekerheid in het treffen; kortom zowel voor de intellectuele als voor de sportieve ontwikkeling van de moderne jeugd.

Van een nog breder en hoger standpunt bezien echter trad de voortreffelijkheid van de gehele geste in een nog helderder licht. Dat zij zich in dichtmaat gaf was een verblijdende uiting van de verhoogde levensvergeestelijking van onze dagen. En dan wèlke poëzie! Vergelijk die korte en krachtige uiting met de lange slepende alexandrijnen van onze voortachtiger⁷⁷ poëten of met de gekunstelde sonnetten van de Nieuwe-Gidsers. Raak, evenals de worp! Niets te veel, niets te weinig, een kwalificatie, een ordonnantie; een wereld van gevoelens lag hierin gecomprimeerd; een levenskijk, een levensdurf, heel de toekomst van een jong geslacht in een notedop. Meer gesuggereerd dan uitgedrukt, een mystisch gebaar tegen de wijde lucht. Het deed denken aan oud-Chinese meesterwerken. De jeugd! de jeugd, de wereld voor zich opeisend, de oudere generatie, na ze onthuld te hebben in al haar wrakheid, bevelend heen te gaan! Het was symbool! De eeuwige Wisseling als in een magnesiumflits geopenbaard; terecht zal men deze Mien Proost een plaats inruimen aan de rijk bezette dis van jong-Nederlandse litteratoren.

Ik beled mijn schuld en ik zeg het met trots: ik was overtuigd. Want wie zich als vijftigjarige laat overtuigen dat hij altijd ongelijk heeft, diens ziel is nog niet verstard en dood, hij mag nog meedoen.

Reeds van plan naar huis te keren ljep ik nog even het nieuwe reptielenhuis binnen; daar lag een grote slang van een soort die ik nog nooit gezien had: 'n griezelige wurger, 'n groen monster, zo in elkaar gekronkeld dat je niet kon geloven dat het zichzelf ooit weer uit elkaar zou krijgen. Ik bezag het wezen met een mengeling van nieuwsgierigheid en afschuw, zoals die in een kleine burgermansziel plegen op te

⁷⁶ Hans M. Klomp (1902-1987) dichter; onder het pseudoniem 'Mien Proost' schreef hij een bundeltje verzen *Het Middelbaar onderwijs* (1929) met o.a. een gedicht 'Opstandige jeugd'...

⁷⁷ De 'Tachtigers' vormden een beweging binnen de Nederlandse literatuur van 1880 tot 1894. Het tijdschrift *De Nieuwe Gids* was een belangrijke spreekbuis hiervan.

komen bij het aanschouwen van dergelijke wonderen van Gods schepping. Een platte driehoekige kop met grote karbonkelogen maakte zich los uit de onsmakelijke hoop; een gespleten tong speelde als een vlammetje naar buiten; plotseling richtten zich hals en kop op vlak achter het glas en ik hoorde bijna tegen mijn gezicht aan zeggen: "ssalve mossieu".

Ik deed een sprong of ik vijftien in plaats van vijftig was, ik wist niet dat mijn ouder wordende benen nog zo lenig waren: ze wierpen me met een ruk naar achter zodat ik hijgend en met kloppend hart in een hoek terecht kwam; ik voelde de haren op mijn achterhoofd in kramp overeind gaan staan.

De oppasser, die juist de dieren kwam verzorgen, zag me daar trillend en doodsbleek staan; met gemoedelijke hulpvaardigheid bracht hij me een glaasje water: "wel meneer, wat is je nou overkomme?"

Met bevenden vinger wees ik naar de kooi van het monsterdier en stotterde: "h...h...hij...zeit wat!" De oppasser, een gemoedelijke Geldersman, lachte luid en goedhartig: "Nou meneer, wat zou dat nou! Da's niks anders as de effectieve sprekende slang oet 't paradijs. Wist uwes niet dat we die hier te logeren hadden'? 't Miraakel heit wat 'n aorige conversaosie!"

Ik vond ineens mijn schrik overdreven en belachelijk. Iemand die geregeld met het au-delà⁷⁸ converseert moest toch voor zo iets niet uit de weg gaan. Dus deed ik direct brani⁷⁹ en ging pal voor het hok staan.

"Is u werkelijk de sprekende slang uit het paradijs?" vroeg ik nog wat beverig – ik hoopte heimelijk dat ik maar geen antwoord krijgen zou. Maar jawel!

"Iss U sssomsss dominee Geelkerken?"⁸⁰ hoorde ik het monsterdier vragen in een sissend maar toch duidelijk verstaanbaar dialect, terwijl het kwaadaardig zijn breed-driehoekige kop achter het glas heen en weer zwaaide.

"Neen," zei ik.

"Dat ssspijt me. 't Zou andersss niet meer dan beleefd sssijn dat die sssich eensss persssoonlijk kwam overtuigen dat ik werkelijk bessta."

't Drong nu pas tot me door dat het in dit speciale geval toch wel aangewezen was me voor te stellen en ik zei daarom met een lichte buiging: "Mijn naam is Erasmus Parvus."

De ogen van het dier begonnen kwaadaardig te lichten: "Erasssmussss wasss me altijd ssseer sssympathiek," zei hij, maar ik voelde dat hij loog. Toen besefte ik pas goed welk een wonderlijk wezen ik hier voor me had, dat de schepping der wereld en de geschiedenis van de gehele mensheid moest hebben meegemaakt. Ik was zo geïnteresseerd dat ik het gesprek met alle geweld wilde voortzetten en toen de slang aanstalten maakte zijn kop tussen zijn kronkels te verbergen, deed ik de vrij stupide vraag: "Dus u bestaat werkelijk?" "Dat sssou ik sssoo sseggen," antwoordde hij met klaarblijkelijk welgevallen.

En niet erg snugger ging ik voort: "Ik heb altijd gedacht dat u een symbool was."

"Sssymbool," siste het beest en beet zich in de staart van verontwaardiging, "sssymbool! iss u sssomsss een sssymbool?"

Ik was te beteuterd om iets te zeggen op deze insinuatie.

⁷⁸ Hiernamaals, leven na de dood

⁷⁹ Moedig, stout

⁸⁰ Trapman (2011 p 135): "Een zaak die in die jaren veel aandacht trok, ook buiten kerkelijke kringen, was de kwestie-Geelkerken. Ds. J.G. Geelkerken, gereformeerd predikant te Amsterdam, had in een preek de mogelijkheid opengelaten dat bepaalde elementen uit het paradijsverhaal, zoals de sprekende slang, misschien niet letterlijk bedoeld waren. Als gevolg daarvan werd hij door de Synode van Assen in 1926 afgezet als predikant."

"Op de Asser ssynode wisssten ssse 't beter," ging de slang voort met trots in zijn stem.

"Was u dan zelf op de Asser synode?" vroeg ik stom verbaasd.

"Ik wasss er de voornaamssste ssspreker, ik heb ssse allen geïnsppireerd," klonk het uit het hok. "Spreekt u nog wel eens elders?" vroeg ik een beetje dringend. Ik had gemerkt, dat de slang na het horen van de naam Erasmus neiging vertoonde zich weer te gaan toeknopen en voelde me nu pas recht geïnteresseerd.

Ik had het gevoelige punt getroffen, want nu ontrolde het monster zich tot zijn volle lengte en hief plechtstatig de kop op. Zijn ogen bliksemde van satanische trots en hij spuwde mij sissend in het gezicht:

"Ik heb gessproken sssindsss de ssschepping der wereld en ik sssal ssspreken tot aan haar einde, in alle talen en tongen der menssschheid en geen Erasssmusss sssal me dat beletten. Overal waar de leugen ssspreekt en de lissstige lassster en waar de verwaande domheid het verssstand hoogmoedig het ssswijgen oplegt, daar ben ik het die het woord voert. Vroeger sssprak ik het meessst in de kerken en in de vergaderingen der diplomaten, maar nu vooral op politieke sssamenkomsssten en op congresssen en in vergaderingen, waar men het volk ophitssst en holle frasssen doet daveren. En bijna overal waar honderd en meer vergaderd sssijn, in wiensss naam dan ook, daar ben ik te midden van hen. Vertel dit aan dominee Geelkerken en de sssijnen, dan kan hij op sss'n neus kijken."

En plotseling schoot het monsterdier zijn groen-glinsterend lichaam in duizend kronkelingen en verwarde zich in zichzelf tot een dooreenkrielande hoop van levende krinkels, waar ik kop noch staart aan kon onderscheiden.

Erasmus vond het tijd om naar huis te gaan en ik ook na dit ongewoon geëmotioneerde tuinbezoek. Om wat op mijn verhaal te komen nam ik nog een kalm kijkje langs de vogelkooien met hun oude en nieuwe curiosa: de speculatiegieren die alles opslokten wat ze maar door hun keelgat konden krijgen, al stonk 't ook nog zo; het gallische hoen, wereldrecordhoudster in het leggen van ministeriële windeieren; en het vreemdsoortige Nazi-kalkoen, wiens lellen in één nacht tien maal zo lang gegroeid waren en dat zich nu helemaal voor het pronkjuweel van de schepping hield en zonder ophouden kalde.

Bij het uitgaan van het hek liep ik mijn Ouwe vriend Piet Taal tegen 't lijf, de Scheveninger visser, met wie ik in m'n jonge jaren aan de Hoek van Holland viste en meestal bot ving. Of liever hij liep mij tegen het lijf, zoals hij gewoonlijk doet als hij iemand tegenkomt. Hij zag er nog net uit als toen en zei, net als toen, als we krabben en kwallen of zeeduivels in het net kregen, hoofdschuddend, wijzend met de duim naar de tuin en zijn bewoners: "Meneer, onze lievenheer heit toch raere kostgangers."

En ik zei, net als toen: "Gelijk hei je Piet!"

XII. Het mooie kermispuul

Op het terrein van het Lunapark zal een kermis!!! komen. 't Is niet nodig dat Erasmus me aanspoort er heen te gaan. Kermis! dat is van mijn kindertijd het zevendagige wonder in het werkelijkheidsjaar: dan is de wereld enkel muziek en moois en lekkers. En dieper, mysterieuzer nog dan het genot is het voorgenielen, de zalige verwachting, de geheimzinnige atmosfeer van: Nu komt HET!

Als vreemde mannen, die uit verre en daarom schone landen komen, op het doolie marktpleintje van het stadje in de avond wondere dingen voorbereiden; als bij het licht van walmende petroleumfakkels onbegrijpelijke manipulaties worden verricht, waaruit straks de grote heerlijkheid zal verrijzen! Dus ik er op af. Ik had ditmaal Erasmus niet verzocht mee te komen, verbeeldde me dat ik beter alleen kon genieten. Met welbehagen snoof ik weerom de geur op van het veel-veel-belovende; in mij roerde zich de Verwachting, wilde zowaar opstaan uit het graf dat de wereld haar gegraven had; ik herdacht een wijle de blijde hoop, dat goede offer, dat de nog onervaren ziel brengt aan het toekomstige. Goede kermis, waarvan men zoveel kwaad gesproken heeft: jij bent het niet die mij bedrogen hebt; ik wil nog even met gesloten ogen stil zijn en je danken voor al de schone beloften die je me hebt gehouden.

En zo zag ik weer, als lang voorheen op het kleine marktpleintje maar nu heel in 't groot op het wijde veld van het Lunapark, de drukke bedrijvigheid. 't Was eigenlijk heel anders, maar zo de tover ontbrak dat lag aan mij omdat ik geen kleine sprookjesprins meer was, O hé nee! Echt genoegelijk heb ik daar staan kijken. 't Was een heel gedoe om het grote, nu eens zuiver Hollandse circus op te zetten, dat om de vier jaar verschijnt met een nieuw programma, dat alleen wat te veel op het oude lijkt, ook al hebben ze in de regel het personeel gewisseld.

Daar had je dat levendige toneeltje met die grote staatswagen die ze niet vooruit konden krijgen. In mijn tijd ging dat simpeler toe: ze namen een kranige koetsier en die spande net zo lang paarden er voor tot 't wel lukte. Maar nu ging 't principiëler. Een partij werd aan de ene kant van de wagen gespannen: 't zal wel aan de voorkant geweest zijn, hoewel je dat bij die nieuwe modellen haast niet zien kunt. 't Was een bakbeest van 'n wagen, lomp en zwaar gebouwd, maar ik keek toch wel gek dat er zoveel nodig waren – en nog gekker, toen ze een andere partij paarden aan de achterkant of tenminste aan de andere kant van de wagen aanspannen. En toen werden er nog een paar losse paardjes hier en daar aan de zijkant vastgebonden. Samen waren 't er wel 'n honderd. Dat alles ging onder voortdurend gekrakeel van de diverse voerlui en ik merkte dat ze 't er geen van allen over eens waren waar de wagen heen moest. Op het laatste ogenblik kwam er nog een heel stel kleine mannetjes op ponnies en ezels aanrennen; ze waren bijna te laat gekomen want ze deden niets anders dan onder het geroep van "eenheid, eenheid" elkaar stompen en schoppen uitdelen en een beentje lichten. Maar nog juist op tijd lukte 't er een alle anderen weg te trappen. "Weg met alle richtingen," riep hij fors, "alleen één richting uit, de mijne!" en toen bond hij zijn eigen paardje op een heel rare en erg onhollandse manier, dwars aan de wagen dat ik helemaal niet begreep waar dat naar toe moest. Ik stond met open mond te kijken als een boerenlummel voor een skyscraper. Iemand die blijkbaar met autoriteit bekleed was, gaf een teken en daar begonnen al die honderd beesten tegelijk te werken: de zwepen knalden, de omstanders brulden, de touwen zwiëpten, de wagen kraakte.

"Maar de boel gaat kapot," schreeuwde ik onder het lawaai door; gelukkig ging mijn stem verloren in de overstelpende meerderheid.

Gelukkig, want ik had een mal figuur geslagen – de meerderheid weet 't altijd het best – de wagen was er klaarblijkelijk op gemaakt en ging niet uit elkaar. Het bleek dat er aan de ene kant een paar stevige paarden méér waren gespannen en zo kwam er toch ten slotte logge, krakende, schommelende beweging in het gevaarte. En de paardjes aan de zijkanten maakten de gekste sprongen en de zwakste partij zette zich schrap, steigerde, maar moest meegeven; ten slotte werden ze tegen de grond gesleurd en met wagen en al onder oorverdovend kabaal meegezeuld.

Gezegde autoriteit veegde zich de zweetdruppels van het voorhoofd, sprak van een mooie actie en dat de vooruitgang gediend was, maar een ander brulde hem toe, of hij dan bij dit en dat niet zag dat de wagen achteruit reed!

Maar waarachtig: 't ging; de sterkste partij wist èn de wagen èn de tegenspartelende minderheid mee te krijgen; ik was vol bewondering voor de prestatie; 't was natuurlijk bloot toeval, dat 't sturen wat moeilijk ging en daardoor het hele stel terecht kwam in een diepe modderkuil – want de vele regens van ons lieve klimaat hadden zich dagen lang bevljigd de bodem te doorweken. En daar bleef 't vastgerammeid zitten. Hevige verwijten van de koetsiers van het achterspan tegen 't voorste en vice versa. Opwindende pogingen van alle spannen om de wagen er weer uit te krijgen, hij ging zelfs even omhoog door de uiterste inspanning van alle krachten in diverse richtingen – maar toen zakte hij dieper in de modder met een geluid alsof een reuzenbaby aan een reuzenzuigfles lurkte. En alle rukken en draaien en kraken en knersen en brullen was vergeefs, 't was alsof de aarde de raderen met tanden vasthield.

Daar kwam de grote olifant Primus aanzetten, op zijn rug prijkte de melancholieke clown Veritas, de roem van het gezelschap, de man van de onbetaalbare grappen. Even werden de koppen bij elkaar gestoken; de autoriteit monsterde de erbarmelijk hijgende, rillende en bemodderde spannen: "'t Zal motte," zei hij eenvoudig. De olifant zette zijn kop achter de wagen: een geweldige duw en met slurpend geluid werkten zich de raderen los uit de modder en de hele santekraam kwam in beweging. "Hu! hu! hu!" hoorden de omstanders, "'t sterke beest! de krachtpatser!"

"Nou ja, resultaat..." kritiseerde de autoritaire met een stem of hij noten kraakte, "nou ja, resultaat..., maar wat een methode! Met je kop!" Schouderophalend keek hij de olifant na, die groot en geduldig wegschommelde.

"Houdt die in de gaten!" fluisterden de spanleiders, voor 't eerst vertrouwelijk met elkander.

Ik was op 't punt tegen te spreken, maar werd nog net in mijn bemoeialligheid gestuit door Erasmus, die toch was meegekomen – en mij de zaak ineens uit een heel ander standpunt liet bezien.

"Wat is er voor kunst aan, zo iets te doen, als je in je eentje bent en sterk en een kop hebt? Neem dan dat meerderheidssysteem, daar zit pit, daar zit gang in, daar zit spanning in, op die manier pulseert het leven door het hele gedoe en alles, alles, tot het miserabelste knolletje toe heeft deel aan het grote geheel en dat werkt nogal niet opvoedend."

En toen ik nog niet helemaal murw was, altijd nog wat weifelde, sloeg hij mij helemaal dood met het grootste citaat uit de grootste dichter: "Though this be madness, yet there is method in it,"⁸¹ en dat is maar het voornaamste!

Maar na de voorpret, de echte en wat een! Waarachtig ik heb me moeten inhouden op die kermis geen kattedwaad uit te halen; ik heb op 't punt gestaan m'n waardigheid als goed-gesitueerde ouwe vrijer te grabbelen te gooien en ze allemaal op d'r gezicht te

⁸¹ Commentaar van Lord Polonius in Shakespeare's *Hamlet*.

slaan van puur plezier. Ik werd bijna weer een kwajongen. Daar had je die fijne griezelige kraam die ik ook al van dertig jaar geleden kende: Aanschouw de gruwelen van het kapitalisme, of: De levende-mensenvreter! kost maar vijf cent, kinderen half geld en militairen nog wat toe. Daarnaast galmden een liedjeszanger het welbekende epos: “Komt vrienden luistert naar mijn lied, wat door de rooien is geschied, zij hebben vorst en volk vermoord, de welvaart in haar bloed gesmoord.” Je had er een prachtige nieuwe schiettent van de E.V.:⁸² als je op een pop mikte trof je partout een andere en veel bijzonders won je nooit.

Je zag er allerlei monsters: het schaap met de roofdierklauwen en het kindje met de twee monden dat de ouders wilden laten opleiden voor staatsman, en de dikste dame van de wereld, zwanger van de hoop der toekomst die maar nooit beviel. En de magerste vrouw van Nederland: dat bleek de Hollandse Kunstmaagd te wezen, ze werd uitsluitend door witte raven gevoed en ook die vergaten haar meestal. En de grootste dwerg van de wereld: Pietje demagoog met een bek groter dan hij zelf, en de kleinste reus van Europa, toekomstig dictator van Nederland;⁸³ als je ze met de ruggen tegen elkaar zette bleken ze precies even groot.

Dan had je nog de politieke kramen, maar daar verspilde ik mijn geld niet aan; ik wist van ouds dat ze allemaal de gemene streek uithaalden je gratis proefpakjes in handen te stoppen met allerlei lekkers, maar als je dan wat kocht was 't bocht. Of je nam een broodje dat er lekker uitzag en als je er op beet zat er onder het lekkere bruine korstje een steen of je dacht dat je een worst kocht en je zat met een piepblaas, die een lange neus was! En toch hadden die lui altijd nog weer klanten.

Ideale luchtballonnetjes in de kleuren van alle partijen werden door dito venters met veel geschreeuw aangeboden, hele bossen dansten hoog in de lucht aan lange staken, ze fonkelden in de zonneschijn en wilden als maar hoger op! Ze zagen er zo lustig uit dat zelfs mijn al een beetje beschimmelde hart warm werd. Ze gingen dan ook grif van de hand: ik denk dat het daarom was dat ik later in de stad zoveel grienende kinderen tegen kwam, die met een vies verschrompeld velletje aan hun vingers geplakt rondliepen.

Maar toen die malle molen, die heerlijke *malle* molen! Ja, ik mocht er wel alleen naar kijken, ik mocht er niet in! Net als wanneer ik als jongen al mijn kermiscenten versnoept had, maar ja, kijken was toch ook al fijn.

Erin zitten mochten alleen de honderd grootste mannen van 't land⁸⁴ – er waren ook een paar vrouwtjes bij – en dat kon je daaraan zien dat hun pakjes allemaal met duizenden rode potloodstipjes bezaaid waren; 't stond wel een beetje clownachtig, moet ik zeggen, maar dat deed aan de waardigheid niets af.

Ze zaten daar op hobbelpaarden, ofwel hobbies zoals ze tegenwoordig voor de chic zeggen, de rustige schuitjes uit mijn jeugd waren verdwenen. Hobbelpaarden in allerlei kleuren, zwarte en rooie en pimpelpaarse en gestreepte, allemaal erg futuristisch aangedaan. Ik zag er geen een meer in natuurlijke, eenvoudige paardenkleuren; die waren er vroeger wel geweest, mooie en elegante beestjes, zei de baas van 't spul, maar hij had ze moeten afschaffen, hij had met zijn tijd mee moeten gaan. Felle kleuren eiste de nieuwste smaak en dik erop gesmeerd, anders trok je niet. En de arme man moest trekken, want z'n spul kwam een beetje in diskrediet, zei die: er was zoveel concurrentie. Sommigen van de gelukkige bezitters probeerden nog hun hobbelpaard met zekere gematigdheid en waardigheid te berijden, maar de meesten geneerden

⁸² Niet duidelijk waar E.V. voor staat.

⁸³ Doelt Dietz hier op Hitler die in 1933 aan de macht kwam?

⁸⁴ De Nederlandse Tweede Kamer telde destijds 100 leden.

zich helemaal niet en hobbelden, hobbelden dat een kind, dat pas zoiets op z'n verjaardag gekregen heeft, er maar 'n prutsertje bij is. Ze sloegen haast over de kop en trachtten de aandacht van het publiek te trekken door getoeter en zwaaien met bonte vlaggetjes. Ofschoon 't aldoor in de ronde ging hadden ze 't allemaal druk over de vooruitgang en een ieder verbeeldde zich aan de spits van alle anderen om en om te draaien. Er waren er die hun paardjes op de gekste manier hadden toegetakeld met engeltjesvleugelen en dwepende blikken en met de ene voorpoot ten hemel wijzend. Een paar hadden hun beestjes vuurrood geschilderd met schuim om de bek en ze een hele machinerie in de buik geprakkiseerd, zodat er een waar leeuwengebrul uit opsteeg als de man zijn partes posteriores op en neer liet hotsen. Een bijzonder originele knaap had een paard, dat was een koe en hij zat er expres-boerenkinkelig boven op met 'n hark en 'n mestvork over zijn schouders en zondagse klompen aan. Ik wou 't spul net nog meer op m'n gemak bekijken, daar zag ik de baas grijpen naar 't touw van de bel die 't einde van de rondrit aankondigde... en daar begonnen ze allemaal nog driemaal zo hard te hobbelen, te hobbelen... ik dacht dat de boel aan stukken vloog! Dat was om de volgende keer nog eens mee te mogen doen, want alleen wie erg hard gehobbeld had mocht er nog eens in. Maar, mijmerde ik, hoe is het mogelijk dat de molen dat uithoudt?

"Om je de waarheid te zeggen, de ouwe kast kraakt aan alle kanten," fluisterde mij een onbekende toe die mijn gemompel gehoord moest hebben, "en dat weten ze eigenlijk allemaal, maar ze willen 't niet weten!"

"Je mot straks eens zien," zuchtte een ouwe juffer aan m'n linkerkant: "troepen willen d'r in en d'r is maar plaats voor net honderd! dat geeft dooien, dat geeft dooien!"

Maar ik heb 't ouwe mens maar laten praten, want daar gingen de lichtjes op en in alle pracht flonkerde aan de donkere gezichtseinder, als een droom van het kindje van Andersen⁸⁵, het grote Nederlandse circus en dat slokte ineens al mijn aandacht glad op en ik besloot me te gaan baden in die stroom van licht die van uit het inwendige naar buiten golfde. Heerlijk klonken mij tegemoet de krachtige tonen van het oude welbekende lied:

Slaap kindje slaap
Daar buiten loopt een schaap
Een schaap met witte voetjes
Dat geeft je melk zo zoetjes
Slaap kindje slaap

met onbeklemd borst door het volle, zeer koperrijke orkest geblazen.

De man van wie ik mijn kaartje kocht was om een praatje verlegen, daar 't nog vroeg was en hij eigenlijk nog niets te doen had. Daarom nam hij de moeite om mij uitvoerig uit te leggen hoeveel last de directie gehad had om eindelijk een lied te vinden, waardoor niemand of bijna niemand zich zou voelen buitengesloten of beledigd. Vroeger werden de voorstellingen met het aanheffen van het Wilhelmus geopend; sinds echter de socialisten betoogd hadden dat hun dit het hart verscheurde en zij geëist hadden dat de tribune absoluut neutraal zou zijn, ja met tegendemonstraties bedreigd hadden, had een van de vurigste voorstanders van Oranje, uit Nijmegen afkomstig, doorgezet de waardigheid van dit aloude Vaderlandse lied te redden door het voortaan achterwege te laten, welke fiere voorslag door de directie aanvaard was.

⁸⁵ Sprookjesschrijver Hans Christian Andersen.

Daar echter de muziekloosheid buitengewoon slecht bleek te werken op het aantal bezoekers had men de juiste middenweg willen inslaan en de wederinvoering van het Wilhelmus toegestaan op voorwaarde dat door de andere helft van het orkest de Internationale werd ten gehore gebracht, wat echter op zulk een onduidelbare kakafonie uitliep dat de hele zaal leegstroomde.

Maar omdat het nu eenmaal zonder muziek niet kon, dat stond vast, had het vernuft van diverse commissies, door de directie ingesteld, er meer dan drie jaar dagelijks over vergaderd om een echt gemeenschapslied te vinden, zodanig geformuleerd dat het door iedereen kon worden aanvaard.

Men had eens zelfs Patertje-langs-de-kant⁸⁶ durven proponeren, wat echter bij de Katholieken een storm van protest had verwekt, als zijnde een onmiskenbare schimp en vol laster betreffende het erotisch leven van de geestelijkheid. Een tijd lang had "Alle eendjes zwemmen in het water" alle kans gehad tot volkslied te worden gepromoveerd, 't klonk zo echt Hollands vond men en vooral de Amerikaanse toeristen, die men om hun opinie vroeg, waren er verrukt over. Maar nog juist bijtijds hadden enige orthodoxe predikanten ontdekt hoe geweldig de toorn Gods over Nederland zou losbreken wanneer een met uitzondering van weinige uitverkorenen tot verdoemenis veroordeeld geslacht het zou wagen zulke lichtzinnige taal uit te galmen als het refrein: falderalderiere, falderaldera; zij hadden een onweerstaanbare volksbeweging ontketend; de Aprilbeweging⁸⁷ zaliger gedachtenis was er niets bij geweest, en men had voor die uit het hart van het beste deel van het volk voortkomende drang moeten wijken.

Ten einde raad had men advies gevraagd aan de Bond van Nederlandse Onderwijzers, die immers uit kracht van hun examen als onovertreffelijke pedagogen konden worden aangemerkt, en deze hadden het slaapdeuntje gekozen, als zijnde het enige dat aan de eisen van een strikte neutraliteit voldeed en waarvan grote opvoedende kracht zou uitgaan.

Het werd dan ook met bijna algemene stemmen geaccepteerd; ernstige oppositie kwam alleen van de kant van de Neo-Malthusianistische Bond⁸⁸ die er een hoon op zijn beginselen en een zijdelingse propaganda voor de soldatenkwekerij in zag, en van die van de Humanistische Vegetariërs die betoogden dat in dit lied de brutale roof aan het lammetje, het enige wezen dat recht had op de "melk zo zoetjes" van het moederschaap, werd verheerlijkt. Maar daar dit maar kleine partijen waren en de talrijke en dure commissies niet opschoten en er eigenlijk niets anders overbleef, besloot eindelijk de directie dit lied, dat zo al niet de gehele dan toch een zeer groot deel van de Nederlandse natie, zonder partijgewetenswroeging kon meezingen, tot Nationale Eenheidshymne te verklaren.

En inderdaad, toen ik later in de allengs gevulde zaal gezeten, dit lied met echt mannelijke geestdrift en gevoel, en door de vrouwen met verinnigde tederheid, zonder een enkele wanklank hoorde aanheffen, besepte ik hoe hiermede de Bond van Nederlandse Onderwijzers zijn grootste dienst aan het land bewezen had.

En nu de voorstelling? Och ja, eigenlijk zijn zulke vertoningen, als je al een beetje ouder bent, altijd 'n teleurstelling. Je kunt niet meer met onvertroebelde kinderogen

⁸⁶ 'Patertje langs den kant' is een oud kinderspel ('zoenspel') waarbij de kinderen zingend in een kring rondlopen: in het midden staat een jongen als 'patertje' en bij de tekst 'hij vatte zijn zoetelief bij de hand' kiest hij een meisje en voert hij met haar de handelingen van het lied uit.

⁸⁷ De Aprilbeweging (1853) was het protestantse protest tegen het herstel van de Rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie in Nederland dat volgens de orthodoxen calvinistisch moest blijven.

⁸⁸ De Nieuw-Malthusiaanse Bond (1881-1940) pleitte o.a. voor geboortebeperving.

alles wat blinkt aanzien en bewonderen en toejuichen. Heus ik voelde – want Erasmus had me zelfkennis bijgebracht – dat 't aan mij lag. Menige mop waar ik vroeger om gierde, kwam me nu wat ongezouten voor, menige prestatie die me vroeger heroïsch aandeed, leek me nu meer branie-achtig. Ze hadden bovendien van alles zo veel mogelijk de glans en de schittering afgeplukt, en 't oog wil toch ook wat!

Maar een zuurmuil ben ik toch niet geworden, hoor, en er bleef nog genoeg over waar ik echt van genoot. Grappig b.v. om te zien hoe gewillig hele troepen van het personeel, allemaal gekleed in een hemd van buitenlands model, zich tot getrapte pyramides rangschikten, waarop dan ineens handige kleine kereltjes, die je eerst helemaal niet opgemerkt had, rap over de schouders en hoofden van hun kameraden omhoog schoten tot in de nok van het circus, waar ze op alles met heersersblikken neerzagen en deden of ze échte hoogvliegers waren. Maar net als ze dan zo geweldig trots stonden te kijken, kregen de lui onder hen ruzie en raakten aan 't vechten, en dan duikelde de hele mooie pyramide in elkaar tot een krielende mensenhoop. Nou of dat nummer succes had! De lui riepen aldoor maar bis bis bis! en wilden van geen uitscheiden weten! En dan dat interessante slangenmens dat zich onder en tussen alle hindernissen door wist te wringen en toch ten slotte het maar verder bracht dan de kranigste hardloper!

De hogeschool-dressuur, als gewoonlijk door de directeur zelf gepresenteerd, had nog altijd mijn belangstelling, al vond ik het jammer dat er zo bijna uitsluitend op de praktijk afgericht werd, veel meer dan vroeger. Ik zal niet zeggen dat de paardjes de kunstjes niet goed geleerd hadden, maar de gratie en zwier van de vroegere prestaties had er toch merkbaar onder geleden.

Ook de dressuur van de middelbare en lagere school mocht er wel wezen; weliswaar had iedereen er aanmerking op, maar ik vond dat ze hierin sedert mijn kindsheid flink waren vooruitgegaan.

Och, de clowns waren toch eigenlijk ook wel grappige kerels. Daar had je August de beredderaar die zich altijd aanstelde alsof je sommige dingen beter alleen kon doen dan in commissie. En dan vooral de melancholieke clown Veritas, dezelfde die op de olifant gezeten had – de ridder van de droevige figuur, de stakker, die overal schoppen opliep. 't Scheen dat iedereen in deze omgeving het land aan hem had, maar hij maakte 't er ook naar, want hij keek met zo'n zuur gezicht de wereld in of heel die lollige vooruitgang van de laatste jaren hem niks bommen kon. Maar hij was zijn geld wel waard. In een politiek blijspelletje had hij de rol van de stommerik te spelen. Dan moest je hem dingen horen zeggen als: “de eerste man op de eerste plaats; iedereen is niet gelijk aan iedereen”, en meer dergelijke pummelige nonsens.

Als ik 't zo neerschrijf lijkt het misschien niet zo aardig, maar je moest 't hem zien zeggen met z'n bête smoel; de lachsalvo's waren niet van de lucht. Bij slot van rekening had hij zulke geweldige meppen in ontvangst te nemen dat het klonk of er honderd zevenklappers tegelijk afgingen.

Trouwens die andere vent was ook goed. Hij stelde de burgemeester van een grote stad voor die een zitting van de gemeenteraad leidde en toen hij met overtuiging rondkeek en diep-gewichtig zei: "De voorzitter *vertrouwt* niet tevergeefs een beroep te doen op het *gezond verstand* van de leden van de raad", kreeg de halve zaal een lachstuip.

Maar het voornaamste moest nog komen: het optreden van de wereldberoemde, revolutionaire dierentemmer kolonel Zambo, die zich volgens de aanplakbiljetten ongewapend en zonder zweep in het hok van de geduchte Nederlandse Leeuw zou begeven om hem binnen enkele seconden in vrijheid te dressereren.

Glanspunt van het programma! Alleen in Holland mogelijk!

Klatsch, klatsch, klatsch, klatsch, klatsch, kondigde een vervaarlijk geknal het binnentreden van kolonel Zambo aan, een klein parmantig kereltje met een boev... – hier houdt Erasmus nog net mijn hand terug – ik zal maar zeggen met een avonturiersgezicht, van onder tot boven met blikjes behangen.

Ik constateerde met enige angst dat hij werkelijk ongewapend en zonder zweep was; het daverend geknal wist hij alleen met zijn tong te bewerkstelligen. Maar 't werkte, want de leeuw die tot nog toe met rustige waardigheid een vet kluijfe, hem door de hem klaarblijkelijk goedgezinde chef-de-cuisine van 't circus toegeworpen, had zitten verorberen, stooft als een haas – dit geldt alleen wat de snelheid betreft – onder een van de banken en was niet te bewegen er onder uit te komen.

Tot kolonel Zambo hem onvervaard aan z'n staart er onderuit trok en zo geweldig tegen hem begon te bulderen dat het arme beest geen kik meer durfde te geven. Om het ontzag te verhogen krabde de kolonel, die blijkbaar niet de moderne zachtaardige temmersmethoden was toegedaan, toen de leeuw even gromde, hem met zijn eigen klauwen de neus bloedig en dwong hem daarna met schoppen en trappen onder de Curaçaose mangel⁸⁹ door te kruipen. Dat was een soort folterinstrument dat deed denken aan het Caudijnse juk⁹⁰, ons welbekend uit onze klassieke jongelingsjaren; toen 't beest daar onderdoor was gegaan, leek het wel of hij helemaal geen ruggegraat meer had.

Ik vond 't eigenlijk een dégoutante vertoning, maar een heleboel lui hadden er schik in. Ten slotte liet Zambo de leeuw met een Nederlandse vlag z'n modderige laarzen schoonmaken en maakte het zo bont dat een verweerde Hollandse zeeleeuw van het ouwe slag, die er bij zat te kijken en al begon bij deze gelegenheid zichzelf te consumeren, z'n pijpje scheef tussen z'n brokkelige tanden nam en bromde: "Zeg ereis cheffie, zel ik dat loeder es effies met m'n trossie tussen z'n onderpijpen zwabberen – as ie maar eenmaal op z'n g... leit kunnen we 'm nog wel eris afdrogen samen" – en dreigend liet hij zijn staartpluim in de richting van de hooggelaarsde benen van de kolonel kwispelen.

Maar de leeuw werd zo wit als een tafellaken en bromde: "Bij alle heiligen, dan scheidt hij er nooit uit. Als je dat waagt laat ik je hangen wegens landverraad."

En als slotapothese droeg hij de kolonel op z'n gekraakte ruggegraat deftig de arena uit, terwijl hij huilerig gromde: "Jullie mosten d'r zelf maar eens voorstaan" – waar ik hem niet helemaal ongelijk in geven kon, maar ik ben ook geen leeuw.

Maar ziet nauwelijks was hij terug of hij verhief zich in zijn volle kracht en waardigheid als koning der dieren, sprong op een voetstuk met zijn staart in de lucht en brulde: "Semper eadem! Morgen weer net zo! Nimmer zal gezegd kunnen worden, dat edel Hollands leeuwenbloed is vergoten door de hand van nietswaardige bandieten."

Voor welk blijk van karakter de directeur opstond en hem ontroerd de leeuwenklauw drukte. Een dergelijke daad van moed, zulk een onvervaard trotseren van de publieke opinie, verdiende een monument verklaarde hij en het toeval – neen blijkbaar een hogere bestiering – wilde dat in Den Haag daarvoor een standplaats vrij was of althans vrij gemaakt zou kunnen worden.

Daar bevond zich nl. een voetstuk, bestemd voor een beeldengroep ter herdenking van de gevallen in de Bandjermasinse oorlog 1859-63.⁹¹ Het monument zelf,

⁸⁹ Een mangel was een werktuig voor het uitpersen en strijken van gewassen textiel; vandaar de uitdrukking 'door de mangel halen': iemand onder druk zetten, figuurlijk uitpersen.

⁹⁰ Vernedering van het Romeinse leger in de veldslag bij Caudium; 'onder het Caudijnse juk doorgaan' = zich aan een zeer smadelijke vernedering moeten onderwerpen.

⁹¹ In de Banjarmasinsche oorlog (1859-1863) poogde Nederland haar koloniale autoriteit te herstellen in het zuidelijk deel van Borneo. Ter plekke kwam na veel discussie wel een controversieel monument:

ontworpen door een beeldhouwer uit de bloeiperiode van onze Vaderlandse kunst omstreeks 1859, was gelukkig nooit uitgevoerd.

Op het gezegde voetstuk bevonden zich weliswaar de toepasselijke woorden ingebeiteld:

"Wel hem, die het Vaderlandt
Meer dan zichzelf bemint
En in het sneuven voor zijn eer
Een zuivere wellust vindt",⁹²

maar men zou het zo kunnen inrichten dat deze proeve van vaderlandse poëzie aan de achterkant werd geplaatst en dus slechts door de weinigen zou worden gelezen, die de onhebbelijkheid hadden de dingen van alle kanten te willen bekijken.

Verheven poëzie heeft altijd tot gevolg dat mijn helderziendheid, onder leiding van Erasmus al vrij aardig ontwikkeld, in werking treedt.

Plotseling verdween het met mensen gevulde circus, verdween de statige gestalte van de heldenleeuw voor mijn ogen en ik zag in de geest een hartverheffend toneel.

Ik aanschouwde de geboorte van deze verheven dichtregelen uit het van hemelgeestdrift zwangere brein van enige vaderlandslievende burgers anno 1863. En ik zag hoe zij deels aan deels onder de bittertafel⁹³ in elkanders armen lagen en hoe zij tezamen weenden.

Zij weenden met elkander omdat een wreed noodlot hen had gedwongen thuis te blijven, omdat hun constitutie niet tegen kogels kon en ze zo naar werden van klewanghouwen!⁹⁴ Thuis blijven! terwijl anderen, betaalde dienaren! Zwitsers en Duitsers, die in hun eigen vaderland geen droog stuk brood hadden kunnen verdienen, mochten uittijgen en zich roem en dood oogsten!

Van de vaderlandse bitter – mij werd geopenbaard dat het curaçao⁹⁵ was, en ik verbaasde mij over de veelgekronkelde, innerlijke, geheime samenhang van alle dingen, verborgen voor wie niet nadenkt – van de vaderlandse bitter braken zij vele flessen moedig de hals... vele... vele... met tomeloze moed.

Tot eindelijk, toen zij totaal sikker⁹⁶ waren, maar ook pas toen, zij in staat waren deze klewangwettende krijgssang omhoog te slingeren uit de barning⁹⁷ van hun geprangd gemoed.

Tot hulde en heil van degenen die in de rimboe onder de hete tropenzon hadden liggen sterven en zich de vliegen niet hadden kunnen weren van hun wonden, alsmede van henzelf, omdat het deze voortreffelijk bewaarde voor het droeve lot van heldenmoed te barsten!

De daverende klanken van het "slaap, kindje, slaap" ontrukten mij aan de trancetoestand waarin ik zo schoone dingen had mogen aanschouwen. Maar ik ontwaakte in een niet minder schone wereld: die waarin allen tezamen, zonder één

<https://javapost.nl/2016/10/25/onze-overwinning-is-hun-ten-zegen/> Dietz verbleef zelf een tijd met erg gemengde gevoelens in Nederlands-Indië (Indonesië).

⁹² [originele voetnoot] Historisch helaas!

[onze toevoeging] Verzen uit *De Hollandsche Natie: in zes Zangen* (1812) van Jan Fredrik Helmers.

⁹³ Tafel waaraan men in groep een bittertje (kruidige jenever) drinkt.

⁹⁴ Klewang is een slag- of hakwapen, veel gebruikt in het voormalige Nederlands-Indië en later bekend als de Marechaussee-sabel.

⁹⁵ Likeur gemaakt van een citrusvrucht op het gelijknamige eiland.

⁹⁶ Dronken

⁹⁷ Branding

wanklank, konden aanheffen de eindelijk gevonden eenheidshymne van de Hollandse natie – behalve dan de Nieuw-Malhusianistische bonders en de Humanistische Vegetariërs – deze natie op wie, naar ik tevreden overdacht in het naar huis gaan, een ex-keizerlijk woord van toepassing is, zo groot te zijn in het kleine en zo klein in het grote.⁹⁸

In de gapende leegheid van het circus zat alleen nog maar de weemoedige clown Veritas; hij zuchtte en wreef zich de builen, die men hem in de politieke farce geslagen had, in met *oleum patientiae*;⁹⁹ in zijn ogen blonk een vreemd licht als van het zekere weten van een uiteindelijke overwinning.

⁹⁸ Een uitspraak van/over de koning van Pruisen, Frederik II of Frederik de Grote, die in werkelijkheid klein was.

⁹⁹ Olie van het geduld.

XIII. De Mens en de Allekoop

Dr. Allecooper,¹⁰⁰ de almachtige onder de machtige chefs van de firma X. en Co., maakte zich gereed de jongste koersen van de concurrerende maatschappijen, die hem zoëven uit New York geseind waren, in te zien.

Hij had het plan daarop nieuwe en, naar hij met reden verwachtte, zeer voordelige speculaties op te bouwen, want zijn firma verkeerde momenteel in een felle strijd met de *** Cie, de enige die haar de wereldmacht in haar speciale branche durfde te betwisten.

Iedereen wist dat in zulke grote, financieel-wereldhistorische momenten niemand hem storen durfde en hijzelf wist dit het best.

Daarom constateerde hij dan ook met lichte, maar als man van de wereld, ie zichzelf volkomen in bedwang had, goed verborgen gehouden verbazing, dat hij niettemin een bezoeker, die daar ineens voor hem stond, zeer beleefd een stoel aanbood. Hij kon zich niet herinneren dat dit bezoek tevoren was aangekondigd, ook niet dat hij gebeld had om iemand binnen te laten en toch vond hij het vanzelfsprekend dat de ander daar zat en hij de stapel telegrammen, die hij al een halve dag met de grootste spanning had verwacht, ongeopend opzij schoof.

Het gelaat van de man tegenover hem zag, uit het reeds vallende duister van den februari-avond, hem aan als een bleek portret uit een donkere lijst. Hij kon zich niet herinneren hem ooit ontmoet te hebben en toch kwam dit gezicht hem merkwaardig bekend voor.

Hoe was deze man eigenlijk hier gekomen en wat kwam hij doen?

Toen gebeurde, en nog wel zonder enige naspeurlijke reden, wat nog nooit gebeurd was, niet tijdens de meest ingewikkelde financiële combinaties, niet in de hachelijkste ogenblikken van zijn leven: Dr. Allecooper geraakte lichtelijk in de war. Het volgende ogenblik echter werd hij de situatie weer meester, toen hij de voor de hand liggende onderstelling accepteerde dat deze man naar een betrekking kwam solliciteren, waarbij hij hem, om de een of andere hemzelf nog duistere reden, persoonlijk te woord stond.

Dr. Allecooper bezat, in zijn in de regel niet onvriendelijke omgang met zijn personeel, de ongecompliceerdheid van iemand die genoeg macht bezit om altijd recht op zijn doel af te gaan en vertelde daarom zijn bezoeker maar dadelijk rondweg waar het op stond. "Het is u bekend," zei hij, "dat in onze firma alleen mensen van positief christelijke beginselen voor de leidende posities in aanmerking komen. Hoe staat het in dit opzicht met u? Is u deze beginselen, onze beginselen, zonder enig voorbehoud toegedaan?"

Op het gelaat van de man aan de andere kant van de schrijftafel kwam een ietwat hulpeloze uitdrukking. Hij liet zijn ogen glijden langs de kostbare parketvloer, het rijke behang, de diamanten vingerring van de directeur, toen keek hij langs hem heen en Dr. Allecooper voelde dat zijn blik bleef hangen aan het dreigend-zware silhouet van de brandkast die achter hem stond.

"Ik dacht het, maar ik weet het nu niet meer helemaal zeker," was het met lichte aarzeling gegeven antwoord.

¹⁰⁰ Volgens Trapman (2011 p 133) zou de 'christelijke kapitalist' Dr. Allecooper gemodelleerd zijn naar de Nederlandse politicus en zakenman Hendrik Colijn (1869-1944), die minister-president was tijdens de crisisjaren 1930 en voorheen als directeur van het olieconcern Bataafsche Petroleum Maatschappij (onderdeel van Shell) zeer rijk was geworden.

"Dat dient u dan toch te weten," zei Dr. Allecooper even ongeduldig, maar veel minder dan hij in gewone omstandigheden om een zo zonderling en draaiërig antwoord geweest zou zijn. En omdat de ander nog steeds voor zich uit bleef staren, vroeg hij op de man af: "Is u lid van de Christelijk gereformeerde kerk A of B?"

"Neen," antwoordde de ander nu zonder omslag, "in de landen waar ik ben opgevoed telt deze kerk weinig aanhangers."

In ieder gewoon geval zou Dr. Allecooper hiermede het gesprek als geëindigd hebben beschouwd; maar vreemd genoeg, ofschoon er toch eigenlijk niets bijzonders gebeurde: het geval wàs niet gewoon. Hij bleef geïnteresseerd en voelde zich bewogen, ofschoon hij het zelf bespottelijk vond het vraagstuk van de Christelijkheid van de ander langs meer psychologische weg te benaderen.

"Maar welke zijn dan uw ideeën?" vroeg hij en betrapte er zich op dat hij in ademloze spanning het antwoord afwachtte.

"U kunt ze in de evangeliën vinden," zei de ander.

"Dan kunnen wij verder praten," zei Dr. Allecooper merkbaar opgelucht. Het zou hem gespeten hebben te moeten constateren dat hij met deze vreemde man tegenover hem principieel van mening verschilde. Maar een volgend ogenblik gevoelde hij dat hij juist om deze ongewone behoefte aan sympathie, die toch heus niet in zijn aard lag, dubbel op zijn hoede moest wezen en hij knoopte er dadelijk aan vast: "Daarop beroepen zich velen, die mijlen ver van de ware leer afwijken. Het komt er op aan of u de woorden van de evangeliën ook op de juiste wijze interpreteert."

"Ik vat ze op zoals ze gezegd zijn," zei de ander eenvoudig-weg.

"Ho ho, zo simpel is het geval niet," zei Dr. Allecooper.

De vreemdeling antwoordde niet direct; hij keek weer langs het hoofd van Dr. Allecooper en deze voelde hoe zijn ogen gericht waren op de brandkast achter hem; hij kon maar niet thuis brengen waarom hij dat zo onaangenaam vond.

Er was enige ogenblikken stilte. De grote financier greep alweer nerveus naar het stapeltje telegrammen... wat een dwaasheid toch, dacht hij, om terwijl hij het zo druk had een dromerig gesprek te voeren met iemand... die hij... toch eigenlijk... niet kende – maar terwijl hij zo zichzelf kapittelde, wachtte hij tegelijk met diepe eerbied af wat de ander zeggen zou.

Ofschoon hij dus op een min of meer theologische wending in het gesprek was voorbereid, irriteerde het hem toch even toen van over de schrijftafel met vaste en klare stem uitgesproken, hem de welbekende woorden van het evangelie toeklonken: "Welk gebod is groot in de Wet? Gij zult de Heer Uw God liefhebben met geheel uw hart, met geheel uw verstand, met geheel uw ziel. Dit is het eerste en grootste gebod. En het tweede dat daarmede gelijkstaat: "Gij zult uw naaste liefhebben als u zelf."

"Ieder christen zal deze woorden als de kern van het evangelie beschouwen," antwoordde Dr. Allecooper en hij liet erop volgen, alsof ze speciaal op hem gedoeld hadden: "Ook ik heb naar mijn zwakke krachten steeds getracht dit verheven gebod op te volgen, al ben ik mij maar al te bewust, dat de zondige natuur van de mensen..."

"Hij voelde zich ongemakkelijk en keek rond in het vertrek, het was of alle voorwerpen, de stapels papieren, de schrijfmachine, de brandkast hun gezicht veranderd hadden; ze waren hem ineens vreemd geworden en er straalde iets vijandigs van hen uit. En dat werd er niet beter op toen de onbekende gast, weinig acht slaande op de bekentenis van zijn gastheer, van de hak op de tak sprong en, naar het gevoelen van de christen-financier, zeer ongemotiveerd ineens te voorschijn kwam met: "En vergadert u geen schatten op aarde, welke de mot en de roest verteren, want waar uw schat is daar zal uw hart zijn,"

Het laatste gedeelte van de zin werd met een bijna dreigende nadruk uitgesproken. Van dat ogenblik af waren er twee Dr. Allecoopers in de kamer: een die woedend was en zich afvroeg of hij gek, stapelgek geworden was, dat hij die indringer niet direct de deur wees, en een andere deemoedige, bedremmelde zelfs, die met grote eerbied luisterde naar de zo vaak gedachteloos gehoorde woorden, nu ze van deze lippen klonken. En de ene, de sterke die alle situaties beheerste, kon geen woord uitbrengen; de andere, de ongewone die zich in 't nauw voelde, legde hem absoluut het zwijgen op. Deze verlaagde zich zelfs om te zeggen, ofschoon hij daardoor in het defensief gedrongen werd en hij wist dat dit in de regel een nadelige positie was: "Mijn hart is bij Christus, die mij met zijn bloed heeft vrijgekocht, daarom bezit ik een schat in de hemel. En wat de aardse schatten betreft, die ik verzamel..." Dr. Allecooper raakte werkelijk een ogenblik in de war... lastig dat hij zich maar niet vrij kon maken van het vervolg op de tekst: "want gij kunt niet gelijk God dienen en de Mammon."

"Ik gedenk het bijbelverhaal van de rijke jongeling," vervolgde de ander met een zekerheid of hij er zelf bij geweest was. "Die vroeg: Meester wat moet ik doen om zalig te worden, en hoe hem geantwoord werd..."

"Verkoop al uw goed en geef het geld aan de armen," viel Dr. Allecooper zijn partner in de rede.

Ineens gevoelde hij zich weer geestelijk de meerdere. Hij had dit geval vaak uitvoerig met zichzelf en met enige zeer orthodoxe predikanten overlegd en er een volkomen bevredigende uitvlucht... wat kan een mens zich in gedachten toch gek verspreken... uitleg voor gevonden.

"Christus doorzag het gemoed van de jongeling. Hij wist dat diens hart aan zijn aardse schatten hing, immers hij ging bedroefd heen en volgde de Meester niet. Hem bezwaarde het offer, daarom moest de Heer het eisen."

Maar het onweerlegbaar syllogisme¹⁰¹ scheen op die aan de andere zijde zo weinig indruk te maken dat Dr. Allecooper ging improviseren en wat schooljongensachtig en schutterig voortging: "Het is in onze tijd, nu Christus heerst, niet meer nodig. Waar moest het heen met de samengestelde verhoudingen van onze tijd als wij de letter, van de Schrift wilden toepassen in plaats van de geest, zonder rekening te houden met de eisen van onze tijd" ... en nog veel meer over "onze tijd". De andere in Dr. Allecooper, die zich allang had zitten verbijten om de gedweë houding in zijn tweede ik, wist plotseling vrij te komen.

"Daar heb je 't al," dacht hij, "als 't een beetje wil ontpopt hij zich nog als een verkapte socialist of communist. Misschien is hij wel een pas beginnende heilsoldaat.¹⁰² Maar dan moest hij toch begrijpen dat het godsrijk in de kerk thuis hoort en niet op het kantoor."

Desalniettemin kwam hij niet verder dan het gesprek zonder overgang op praktisch terrein over te brengen en met een beleefde buiging in zijn stem te zeggen: "Ik vrees dat wij u op het ogenblik zeer tot onze spijt niet zullen kunnen gebruiken."

"Ik vrees het ook," zei de man aan de overkant rustig; er klonk ternauwernood teleurstelling in zijn stem, eerder iets als medelijden.

De ander in Dr. Allecooper vond het antwoord bijna brutaal, op zijn minst zeer vrijpostig. Maar hij ging voort: "Wij zijn verplicht geweest zeer tot ons leedwezen zelfs goede oude krachten te ontslaan. U begrijpt dat wij dus geen nieuwe kunnen aannemen; misschien wilt u over enige tijd eens terugkomen."

Belachelijk, het leek wel of hij zich verontschuldigde! Hij meende dat hij nu wel een teken kon geven dat hij het onderhoud als geëindigd beschouwde, maar bleef

¹⁰¹ Logisch opgebouwde redenering, waarbij het bijzondere uit het algemene wordt afgeleid.

¹⁰² Belijdend lid van het kerkgenootschap Leger des Heils.

niettemin beleefd afwachten tot de man aan de overzijde aanstalten maakte om weg te gaan.

Reeds was de bezoeker opgestaan en ging naar de deur. "Eigenlijk ben ik hier ook niet gekomen om een betrekking," zei hij met zachte stem.

Dat liep nu toch alle spuigaten uit!

"Waarvoor komt u dan hier en legt beslag op mijn tijd," stooft de grote Christen-zakenman in gedachten op. "U weet toch wel, dat mijn tijd... hij zocht naar een lang bekend woord, kon er even niet op komen... dat mijn tijd... geld is!" Maar in werkelijkheid gaf hij gehoor aan een plotselinge drang om op te staan en de vreemdeling naar de deur te geleiden die hij opende, terwijl hij met de deurklink in de hand bleef staan als een bediende die zijn chef uitlaat. En onderwijl mompelde hij: "‘t Spijt me zeer, 't spijt me zeer, maar komt u nog eens terug."

En toen hij, ietwat aangedaan, zijn ongewone bezoeker nazag, vond hij het helemaal niet vreemd dat hij rond diens hoofd, tegen een donker gangraam, zich een glanzend licht zag aftekenen.

Dr. Allecooper keerde terug naar zijn schrijftafel en draaide alle lampen in het vertrek achter elkaar aan; de kamer stond vol van hard licht, de dingen rondom naderden hem en werden weer goede oude bekenden. Hij ging zitten en greep zich een paar keer naar het hoge voorhoofd.

Hij was te verstandig en te gelovig om bijgelovig te zijn. Hij nam de stapel telegrammen en begon ze door te werken. Maar hij kon zijn gedachten niet bepalen bij de cijfers; ofschoon hij beseftte dat ze van het hoogste gewicht waren, keek hij ze aan als onbeduidende krabbels. Hij voelde dat hij lichter werk moest gaan doen en zette zich fluks aan het ondertekenen van een aantal ontslagbrieven, wat noodzakelijk moest gebeuren, wegens de beginnende malaise, om de dividenden voorlopig nog op peil te kunnen houden.

XIV. De Heksenketel

Ja het is niet altijd prettig met de geest van Erasmus er op uit te gaan! Ik die gewoonlijk m'n tien uurtjes kalm rondslaap, ik lag onrustig te woelen op mijn bed en toen ik even indutte, voelde ik hoe de Droom zich op mij neerstortte: een reusachtige adelaar droeg mij door een wilde nacht.

Ik was te bang om te schreeuwen of te worstelen, bewegingloos hing ik in zijn klauwen, angstig te vallen in de leegte die ik wist dat onder mij was. Toen werd ik opeens zeker dat de adelaar niet anders kon zijn dan de geest van Erasmus, dat ik in de wijde plooiën van zijn mantel hing en dat hij in reuzengedaante voortsuisde onder een stormachtige hemel; mijn angst sloeg om in vertrouwen, ik klemde mij stevig vast onder zijn wapperend gewaad.

In de lucht rondom werd het al wilder; demonstemmen huilden en vloekten elkander toe, storm van haat joeg om ons voort; als ik door een spleet van de mantel keek zag ik schelle bliksems schieten langs een pekzwarte hemel, als de grijns over een verwoed gelaat.

Uit de aarde onder mij klonk een lang gejammer, daar bovenuit een vloekwoord van schrikkelijke dreiging, schoon onverstaanbaar; altijd hetzelfde, met het regelmatig dreunende geweld van een machine, die een heipaal rammeit.

Daar mengde zich, onder dit oproer van geluiden, wat mij het pruttelen en borrelen van een reusachtige ketel leek; het zwol en zwol naderbij tot het alle ander geluid verslonden had; het werd tot een onheilspellend rommelen dat bij tijden uitbarstte in zwaar donderende knallen. En ik zag, heel bang glurend onder de beschermende mantel uit, het Wijf, het ontzaglijke Wijf dat voor een enorme ketel zat waaruit dit rommelen en knallen opsteeg. Het Wijf zag er uit zoals ik als kind de heksen op plaatjes had gezien. Haar rug geleek een scheve halve hoepel, haar armen waren als gevild van magerheid, haar neus gebogen en scherp als een sikkel en de punt priemde tegen de omhoog krommende kin; in al mijn ontzetting voelde ik de kinderachtige vraag bij mij opkomen, of ze daartussen wel een noot zou kunnen kraken?

Maar ze was reusachtig, het Wijf. Haar grijze haren slierden door de wolken en haar handen kon ze dopen in de zee aan de oosterkim en de zee aan de westerkim, en als ze hurkte stak haar kop uit boven de ketel, de ketel die ik zag dat de krater van een geweldigen vulkaan was, die beefde van het vuur onder hem, die overschuimde en waaruit dampwolken ploffend opkookten en haar klederen deden druipen van een bloederig vocht.

Ze moet wel familie geweest zijn van de heksen van Macbeth, want ze neuriede: *fair is foul and foul is fair*, en roerde van tijd tot tijd met een schuimspaan in de geweldige massa dikke brij voor haar.

Ik was enkel benepenheid en in elkaar gedrukte angst om de gruwelgedaante en toen Erasmus haar naderde en aansprak, hield ik mij als een arm nietig wezentje vast aan de rand van zijn kleed, spiedde bang door een spleet naar buiten.

Toen hoorde ik, door het loeien van het vuur en het knallen en ploffen van de gloeiende brij in de kraterketel heen, de klare zeldzaam rustige stem van Erasmus vragen: "Wat gebeurt hier?"

"Nog geen weet van, mooie meneer?" krijste de gigante met een krakende lach alsof een zwaar bos omgeknakt werd door de storm. "Ik kook de proletariërssoep van de toekomst. Lust je d'r soms van, schat?" schaterde ze honend en schepte een geweldige lepel vol van het donkerrode mengsel op, dat ze met een geluid als van een kokend en waterval weer in de soep liet plonsen.

"Niks voor jou, zou ik zo zeggen; een veel te nette vent, jij! Mijn jongens zien er niet zo gladjes uit!"

Ze wierp een giftige blik op het fijne gelaat van Erasmus. "Zeker zo' n soort intellectueel hè? zo' n suffe in-de-hemel-kijker, die 't niks kon verdomme of wij ons op aarde krom werkten en ons de nagels afslepen van 't wroeten in de gorigheid"; – met valse blik liet ze Erasmus haar korte kromme zwarte nagels zien. "Jullie dames en heren lusten alleen fijne partekeliere kosjes hè?" hoonde ze verder. "Zo'n ratjetoe voor allemaal is niks voor jullie verwende bekjes. Hou je maar koest m'n jongen, hou je maar koest! 't soepie is nog niet gaar, in lang nog niet, maar 't komt toch al aardig aan de kook. Jullie hebben 't allemaal zelf gestookt, jullie stommelingen. Eerst met de harde blokken van jullie gierige kapitalistische hart en toen 't al goed vlamde, de olie van jullie weë mensenlieverigheid er bovenop."

Weetgierig boog Erasmus zich over de dampende ketel; zijn talaar¹⁰³ viel open, bijna was ik er uitgegleden. Ik hield mij nog vast met wanhopige kracht, zwevend boven het zwarte kokende meer waaruit stinkende damp opwalmde. Nog nooit had ik zo'n angst uitgestaan, het leek wel of Erasmus het wezen, dat als een nietig insect in de plooiën van zijn kleed hing, vergeten was. Maar mijn gegil ging verloren in het brullen van de ketel, in zijn woest onderaards gerommel.

"Hoor je dat diepe gegrom daar," zei de heks plezierig, "dat benne de werkloze miljoenen!" "Nog maar een beetje geduld m'n jongens, de soep is nog niet gaar! nog effies honger lije; hij smaakt er des te fijner om," riep ze naar beneden.

"Wou je ook 's weten, wat moeder d'r in kookt, lievert?" wendde zich het Wijf opeens schamper tot Erasmus." 't Geheim van de smid, joch, 't geheim van de smid! dat kun jij zelfs niet ruiken met je fijne neus die je overal in steekt! Kijk-er-is-an!" En met een flinke haal van haar schuimspaan viste ze uit het walgelijke nat een schep koppen en kluiven omhoog. Ik herkende afgehakte hoofden waar nog kroontjes op zaten, verscheurde ledematen waar de flarden van rijke vorsten- en priestergewaden om hingen.

"Ja, an eerst schoonmaken doene we hier niet," gilde ze; "we hebbe te veel haast om te vreten! Dat bennen de botten van al die mooie koningen en papen; ze hebbe d'r zowat allemaal in gemotten en de rest zal wel volgen, dat maakt 't soepie krachtig." Ze smakte met de lippen. "Maar 't is nog niet vet genoeg, weet je, d'r mot nog wat klapstuk in, kapitalistenvlees! Die hebben we niet zo gemakkelijk stuk kennen hakken als die pierewieters van keizers en koningen. Maar we leren het wel, we leren het wel! Ik hoor de messen al slijpen." Ogen en mond wellustig dicht geknepen, luisterde het Wijf in de verte waar, tussen het brullen en knallen van de soepketel door, een wreed, sjirpend geluid hoorbaar werd als het scherpe wetten van vele messen.

"Da's muziek," zei ze, "toekomstmuziek, maar 't duurt niet zo lang meer of 't wordt opgespeuld; hopsa Janneke!"

"Kom, zou jij maar niet ereis in zo'n kluiffie happen?" noodde ze vals Erasmus die met afgrijzen zijn hoofd van de ketel had teruggetrokken. "Je zult er toch an motten geloven m'n lieve jongen, als je niet wilt creperen van de honger bij de proletenbrij en dat zou jammer wezen van zo'n fijne knaap als jij bent, jij met je vossensnuit! 't Is uit met de kostjes apart naar ieders smaak. Vreten wat iedereen vreet of verrekken!"

"Ha, daar hebben we nieuwe leveranties," krijste ze opeens. "Na de Russische slacht, de Chinese vetpot. Smaakt allemaal goed al is 't wat rare kost! vooruit maar!"

Lugubere, met bloed en drek besmeurde gedaanten suisden aan door de lucht; in hun wrede klauwen hingen trossen mannen, vrouwen, kinderen; het waren burgers,

¹⁰³ Lang kleed, gewaad.

kooplieden, officieren, geleerden, priesters, opgehangen aan de darmen van aristocraten. Velen leefden nog toen ze jammerend en gillend werden geplonsd in het kokende nat. "Wat die krengen toch taai bennen, wat?" lachte het Wijf tot Erasmus die nog geen woord geantwoord had. Maar alleen de ijzige koude, die door hem heen huiverde, maakte dat ik niet stierf in de hete dampen van de ketel.

"En nog klontjes ook," gierde het Wijf en heel een pracht van tempels, paleizen en goden, een wereld van oude schoonheid, krakend en plonsend achterna geworpen, verdween in de brullende brij.

Daar rende haastig aan een andere spookgestalte; zijn overlange benen repten, in zijn magere armen droeg hij een arsenaal van kanonnen en bajonetten en hield ze boven de ketelrand. "Ook de soep in, moedertje," hijgde hij, "onze communistische maaltijd moet er een van vrede en eendracht zijn; weg met dat wapentuig!"

"Nog effies wachten, m'n goeie jongen," lachte de oude. "M'n soepie is nog niet heet genoeg om dat goed stuk te koken; en m'n kostgangerties konden wel eens zo'n graatje in d'r keel krijgen. Ze hebbe zo lang honger geleie en 't benne nou zulke reuze-slokkers geworden! Die beware we nog een poosje; ze kunnen nog eens te pas komen, als andere lui niet zo vredelievend benne als wij," lachte ze dol. Tussen een paar wezens met misdadigersgezichten en grote wrede handen zag ik een vrouw de berg op slepen, die was als de schoonste droom die ooit een heilige of een dichter droomde. Zij verzette zich heftig en had meer kracht dan haar slanke leden zouden doen vermoeden, maar zij werd overweldigd en stond trillend, bloedend, geschonden aan de ketelrand.

"Hé mooie juf ben je daar eindelijk, hebben mijn jongens je eindelijk te pakken gekregen!" lalde het Wijf. "Nou wat zeg je van zulke vrijers?"

Ik rilde, hoe moesten ze het kind geschoffeerd en mishandeld hebben.

"De soep in," wees het Wijf met de schuimspaan; "die bourgeois-mooijghed hebben de proletariërs niet nodig."

Ik voelde een siddering gaan door het lichaam van Erasmus; ik voelde... of was ik het zelf, was het in mijn kleine brein dat het wanhopige lied van Heine steunde, het lied van de ondergang van de schoonheid.¹⁰⁴

*Du arme Schönheit, schaudre nicht
Wohl ob der bittren Arznei.
Ich selber kredenze dir den Tod
Bricht auch mein Herz entzwei!*

Er was even een demping van alle geluiden, een ogenblik werden al die razende gebaren tegengehouden – was het de machtige geest van Erasmus, die dit deed? Toen krijste een gore stem ergens uit een krioelende hoop beneden: "Vooruit! bliksems, de meid het 't altijd met de rijkelui gehouwen!"

En – Wahnsinn und Narretei!¹⁰⁵ – de arme schoonheid werd gillend in de gloeiende brij geworpen, die het Wijf lustig met haar spaan omroerde zodat de vlokken schuim over de rand spatten.

"Zou je d'r zelf ook maar niet alvast inspringen?" wendde ze zich ineens tot de steeds zwijgende Erasmus. "D'r in motte jullie toch en 't was voor beide partijen wel zo

¹⁰⁴ Strofe uit 'Nächtliche Fahrt' (1851) van Heinrich Heine. Vluchtig vertaald: "Arme schoonheid, huiver niet voor het bittere medicijn. Nu ik u de dood presenteer, breekt ook mijn hart in twee."

¹⁰⁵ Waanzin en zotternij.

makkelijk; denk maar 's an Rousseau en Tolstoj,¹⁰⁶ brave jongens! ferme jongens! die hebben mijn potje te vuur gezet, maar ze lustten de soep niet zelve en d'r in motte ze."

"Nou wat dunkt je d'r van?" sarde het Wijf, trantelend van woede om het hooghartige zwijgen van mijn grote en goede geest. "Verbeeld je maar niks, alle intellectuelen de soep in en fijngeskookt tot moes hoor, dat geeft zo'n pikant smaakje, zo'n fijn geestelijk aroma" – ze klakte met de tong. "Niet lollig voor jullie hè, die zo op je in-di-vi-du-a-liteit gesteld bent! Niks hoor, polka is geen mode meer en de pieren hebben nooit veel verschil gemaakt, dat waren van oudsaf de democraten van jewelste."

Haar roodgerande ogen zagen Erasmus aan, ze waren als twee bloedige bekken die hem wilden verslinden.

Toen deed Erasmus voor het eerst zijn mond open en zei klaar en rustig temidden van de duivelse herrie: "Ik weet dat ik onsterfelijk ben."

De heks hield even in, als een ogenblik versted; toen krijste ze met een krakende, gedwongen lach: "*Nous avons changé tout cela*".¹⁰⁷

Maar Erasmus' waardig antwoord had haar opgezweept tot een paroxysme van woede. Zij gaf een trap tegen de berg dat hij daverde en huilde naar omlaag:

"Hei, jullie daaronder, stoken! stoken! jongetjes, stoken!"

Een verward gebrul in alle talen van de wereld uitgestoten voer van onder de ketel omhoog; naast alle vloeken van Europa hoorde ik de bloedige dreigementen in het Russisch en de snerpende haatkreten in het Chinees en de klankrijke verwensingen in het Maleis en in de sonore talen van de negers.

"Hoor m'n zeuntjes maar es," zei het Wijf blij en stak haar vinger als een dorre tak in de lucht. Toen zat ze peinzend neer en keek naar de hemel; haar blikken, onder wenkbrauwen als zwijnenborstels, loerden vol haat naar de sterren: "Jullie kan ik d'r nog niet insmijten... nog niet... nog niet... nog niet."

Alsof ze ineens kinds geworden was, bewogen haar lippen altijd eender door – en het Wijf was in haar stompzinnig gebabbel, griezeliger dan tevoren in haar woestheid.

Ik werd wakker, rillend en zwemmend in mijn zweet. En bij mijn eerstvolgende tafeldans vroeg ik aan Erasmus mij voortaan alsjeblijft niet meer mee te nemen naar zulke vreselijkheden: hij moest bedenken dat ik maar een eenzaam klein renteniertje was en mijn zieltje kon daar niet tegen.

¹⁰⁶ De Franse filosoof en schrijver Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) verdedigde in zijn *Du Contrat sociale* (1762) een destijds nieuwe visie op democratie. De Russische schrijver Lev Tolstoj (1828-1910) schaarde zich in zijn werk grotendeels aan de kant van het volk en de verdrukten.

¹⁰⁷ Citaat uit Molière's toneelstuk *Le Médecin malgré lui* (1666): 'We hebben dat allemaal veranderd'.

XV. Op Bezoek bij de Muzen

Ja, zo wil nou Erasmus dat 't heten zal. Deze anders zo vooruitstrevende geest is op één punt conservatief: hij kan maar niet laten overal waar het even gaat zijn aftandse klassieke paardjes van stal te halen, die hij tijdens zijn Rotterdamse leven zo druk bereden heeft. Toen ik van plan was 'de kringetjesspugerie' hier boven te zetten, schudde hij met mijn hand van neen en bleef doorzetten door de onmogelijkste krullen en krisse krassen over het papier te halen, net zo lang tot ik hem zijn zin gaf. Enfin hij moet het zelf weten. Iedereen die dit leest is er nu wel van overtuigd dat het Erasmus Magnus Rotterdamensis is, die deze annalen schrijft, dus ik ga vrij uit.

Erasmus dan vond het nodig voor mijn ontwikkeling, die hij zich de laatste tijd meer ter harte neemt dan m'n ouwevrijers-gemakzucht eigenlijk lief is, dat ik eens kennis ging maken met de diverse kunstkringetjes die in ons vaderland floreren, natuurlijk alleen de verst-vooruite. Ik had me tot nog toe wel nooit veel met Kunst en kunsten bemoeid – vond dat iets om aan de jongelui en de vrouwen over te laten – maar dat was juist een reden om er nou eens extra aan te gaan doen, vond hij.

Ik moest beginnen bij het begin en dat was natuurlijk mijn opwachting maken bij een van onze titanische potentaten, die weliswaar geen kunstenaar wou zijn, maar als criticus-geweldige een leven leidde van oosterse machtswellust als officieuze uitdeler van artistieke oorvegen. Wie hij wilde die kwakte hij op een eigen getimmerd troontje en pompte hen zo dik op dat ze tweemaal zo groot werden als ze waren. Anderen, vooral malse, erotische kippetjes, ging hij direct plukken, stak ze aan 't spit en vrat ze op. 't Ergste was als je in zijn doofpot terecht kwam, waar je je laatste glimpje enthousiasme kon liggen versmoren in de as van de vergetelheid.

Toen ik me met een beetje bevend hart bij hem aandiende, hoorde ik duidelijk dat hij bij 't zien van mijn kaartje mompelde: "weer zo'n kunstjongen," en ik wist bij de begroeting niet goed hoe me te houden, want al ben ik door mijn dagelijks verkeer met Erasmus wel gewend met grote mannen om te gaan, eigenlijk is een criticus toch maar je ware koning in het rijk van de geest, tenminste zolang hij nog leeft.

Maar toen hij hoorde dat ik geen verzen op mijn geweten had en alleen maar kwam om van hem te leren wat ik mooi moest en wat ik niet mooi mocht vinden, werd hij menselijker, zodat ik me niet helemaal meer voelde als die van de gezellen van Odysseus in het hol van de cycloop, die aan de beurt was om opgegeten te worden. Hij begon zelfs direct met me te onderrichten, pakte een paar kunstwerken bij de lurven, duwde ze zo stevig tegen mijn neus, dat ik er tranen van in de ogen kreeg en zei op afkeurende toon: "Dat is nou kunst ziet u, dat is bijna zoals ik 't gedaan zou hebben, als ik 't gedaan had. En weet u nou maar dat als u er soms anders over mocht denken, dat u een benepen burgermanszieltje hebt."

Nou, ik zei dat ik er niet aan dacht over iets te denken dat hij had uitgemaakt. Dat stemde hem heel zacht, hij werd bepaald vriendelijk en 't kostte me zelfs een beetje moeite om weg te komen. Hij begon beschouwingen op te diepen, schreef mij uit zijn "Kookboek van de Enig-ware Kunst" een recept voor versgevoeligheid over, werd ten slotte zelfs joviaal en gaf als het belangrijkste orakel ten beste: "Het voornaamste in de kunst, amice, is de kringetjesspugerie. Wie het ver brengen wil, hetzij als artiest, als criticus of als kenner, die beoefene dit schoon gebaar in de eerste plaats." En demonstratief spuwde hij in 't rond van kleine spuugplekjes een volmaakte cirkel, waar hij in 't middenpunt stond. "Heb je eenmaal zo'n kringetje, dan ben je het artistieke heertje, daarbuiten blijf je 'n stumper. Laat je raden, laat je raden."

Ik ging heen, erg verguld dat de grote man de moeite genomen had tot mij te spreken. In mijn broekzak droeg ik als Heracles de appels van de Hesperiden¹⁰⁸ een paar introducties die hij mij welwillend had verstrekt.

Het was, geloof ik, toch wel Erasmus die me van binnen raadde te beginnen met de schilderkunst maar eens flink de eerste van het lijstje aan te klampen, de bijna halfberoemde Jandoris Vliegenterhaar.

Plots herinnerde ik mij de vorige herfst schilderijen van hem gezien te hebben en ik antwoordde beslist: "Neen daar ga ik niet naar toe. Al heb ik geen vrouw en kinderen, een oud vrijgezel heeft ook zijn leven lief."

Maar ik hoorde Erasmus lachen en hij verzekerde mij positief dat ik veilig zou zijn. Toen verkeerde de schilder nog in zijn revolutionaire periode, praatte hij verder. Daar was hij nu al lang boven uit. "Bovendien is Jandoris in zijn hart eigenlijk een doodgoeie kerel, hij is nooit zo kwaadaardig geweest als zijn doeken."

Gerustgesteld, niet het minst door de belofte van Erasmus dat hij niet van mijn zijde zou wijken, heb ik de volgende morgen aangeklopt op een deur met een bordje, waar zo maar gewoon-menselijk J.Th. Vliegenterhaar op stond.

Jandoris ontving mij bijna op zijn kop staande, welke houding hij kon volhouden door met de rug in een zeer laag stoeltje te zakken en zijn zeer lange benen op een zeer hoge schoorsteenmantel te leggen. Daar zijn zwaar gemillimeterd hoofd met bovendien een daaruit hangende lange kromme pijp een hoekige knik maakte in de richting van een voorwerp dat zich verdacht ophield aan de andere zijde van de haard, concludeerde ik dat hij mij een stoel aanbood. Ik spreek hier van een stoel, 't lukte mij echter niet zo dadelijk het in de hoek van het vertrek staande gedrocht als zodanig te herkennen. Zolang ik er nog tegenaan keek, leek het mij meer een of ander vernuftig uitgedacht folterwerktuig dat de ongelukkige, die zich argeloos daarin neerliet, plotseling in verborgen stalen klemmen zou vangen en wurgen of op andere pijnlijke wijze afmaken. Maar ik bedacht de geruststellende woorden van mijn geestelijke geleider, ik bedacht dat ik bij mijn weten Jandoris nooit enig kwaad gedaan had en wierp mij manmoedig in het onbekende. Het viel mee; ik werd opgevangen door en aantal lappen, banden en koorden, het ding bleef tam en ik voelde mij tamelijk veilig. Gedurende deze eerste worsteling met de intieme kunst van het moderne binnenhuisje keek Jandoris mij scherp schuins-links-omhoog aan; toen zakte zijn kin ontmoedigd een paar centimeter omlaag, ik zag even zijn lippen bewegen en Erasmus droeg mij zijn gedachtenflits telepathisch over: "de vent heeft geneens luizen!"

Ik schrok, voelde het al kriewelen over mijn gehele lijf.

Maar Erasmus stelde mij direct gerust. "Eigenlijk is hij net zo kreen¹⁰⁹ als jij, hij houdt er alleen maar een hygiënisch kwekerijtje van gedesinfecteerde luizen op na die hij bij plechtige gelegenheden in zijn baard plakt om er mee te paraderen."

Ik begon, om het vuur te openen, te zeggen dat ik verleden jaar op de herfsttentoonstelling van de ultra-onafhankelijken enige schilderijen van hem gezien had, maar hij sneed mij de pas af met een vernietigend: "Kwatsch! Toen nog hoog-revolutionair, sindsdien vele treden omhooggeklommen, werelden doorstormd. Nu sinds zes weken simplicissimist,¹¹⁰ tot woensdag, dan heft zich uit bajert¹¹¹ nieuwe

¹⁰⁸ Als een van zijn twaalf moeilijke opdrachten moest de Griekse held Herakles (Hercules) de gouden appels van de Hesperiden (mythologische nimfen) stelen.

¹⁰⁹ Zindelijk, rein

¹¹⁰ *Simplicissimus* was een Duits satirisch weekblad (1896-1944).

¹¹¹ Vormeloze klomp

geboorte: Nubilisme.¹¹² Voel het altijd een week vooruit. Al – vernevelt zich." Ogen en hoofd deden vaag.

Plots veerde hij met een schok uit zijn omgekeerd-verticale houding omlaag en stond over (zijn onderste) eind. Ik zag hoe de Geest in hem werkte dat zijn pijp ervan uitging. Met stijf gebaar naderden zijn gestrekte vingers die een tekenstift hielden, een grote plakkaat wit papier; nerveus streepten zij omhoog, een bijna rechte lijn ontstond, die ineens uitschoot naar links met een zweepachtig krulletje. Jandoris was zeer zichtbaar aangegrepen; hij beschouwde het product van zijn scheppingsdrang met innig vertederd gelaat. Toen hij eindelijk bemerkte dat ik hem vragend en met ietwat verbaasde ogen aanzag, verwaardigde hij zich te verklaren met in zijn stem het onmiskenbaar verachtende timbre van daar-kun-je-natuurlijk-uit-je-eigen-niet-achter-komen-ventje: "Onsterfelijke liefde". En even later alsof hij alleen tot zichzelf sprak, fluisterde hij in diepe ontroering, zodat ik het toevallig horen moest: "Afscheid van het simplicissimisme. Mijn beste werk!"

Na deze ontlading werd Jandoris heel wat soepeler. Hij nam de welwillende houding aan van iemand die zo hoog staat dat hij best kan begrijpen dat een ander daar in 't geheel geen kijk op heeft. Hij leidde mij met trots voor een wit vlak, ongeveer 4 m lang en 3 m hoog, waarop ik eerst niets zag. Eindelijk ontdekte ik in de linker bovenhoek een kleine ronde stip en, verdwaald over de wijde vlakke, drie kriebelige slangelijntjes, "In den Beginne," lispelde hij met heilige schroom. Ik herinnerde mij iets: hier stond ik voor het door een criticus onlangs tot hoogtepunt van het simplicissimisme verklaarde meesterwerk, de "integrale uitbeelding van het machtige eerste bijbelwoord!"

Een curieus product trok mijn aandacht. Het was een soort ouderwets theeblad, bedekt met een dikke laag hard geworden timmermanslijm. Daarin staken een kleine honderd lucifers, schots en scheef, sommige koploos, andere geheel of gedeeltelijk bedolven onder de roodbruine kleverige massa.

"Ziel der menigte" stond er op een tablet bij en daaronder in simpele oprechtheid: *f* 2500.¹¹³

"Kwatsch," zei Jandoris, "is te koop. Twee maanden geleden, toen ik nog vast zat in het psychologisme."

Hij werd nadenkend, schoot toen ineens uit: "Ik moet stijgen, steeds hoger en hoger, hin musz ich über tausend Stufen."¹¹⁴ Eén ogenblik neergezeten op een enkele. Verleden jaar nog subrealist. Dook ónder het wezen van de dingen. Toen "de gebrande billen". Drie weken onsterfelijk. Bijna verscheurd door philisters.¹¹⁵ Gebrande bil kwintessens van de kosmische tragedie, blaren zitten wereldsmart. Kwatsch! Daar, is te koop, *f* 1000—" wierp hij mij minachtend het afbeeldsel toe.

"Ik dacht..." zei ik.

"Denken, denken, denken," – zei Jandoris met een vies gezicht - "da's geen net werk. Stakerigheden¹¹⁶ denken niets tegen wervelende innerlijkheden van het ik, verhevelingen van..."

En daar ik mij schaamde geen *f* 1000 over te hebben voor Jandoris' overleden meesterwerk en ook omdat ik gedacht had, nam ik zo gauw mogelijk afscheid.

Mijn bezoek bij Vliegenghaar had een eigenaardige uitwerking. Het was alsof ik hoge aspiraties onder mijn vest voelde blazen. Een ongekend zelfvertrouwen en durf ontwaakten in mij, ik voelde mij tot het hoogste in staat, er kwam heus iets in mij op

¹¹² Neologisme vermoedelijk op basis van 'nubilus', wolk

¹¹³ *f* (van florijs) is symbool voor gulden (= 0,45 Euro); € 1000 in 1935 zou nu meer dan € 20.000 zijn!

¹¹⁴ Ik moet over duizend treden.

¹¹⁵ Oude Duitse uitdrukking voor 'niet-studenten' in zin van bekrompen mensen.

¹¹⁶ Stakerig: stijf, stokkerig.

van: dat kan ik óók nog wel! Zo kwam het dat ik veel minder kleinvoelend dan zoëven de werkplaats van de beeldhouwer Kwakernaast binnenstapte. Deze ontving mij alsof ik zijn broeder was die tien jaar onder de menseneters had gewoond zonder te zijn opgegeten – bijna met omarmingen. Hij sleurde mij langs een hele trein ontwerpen van geweldige afmetingen – spokige getimmeren van latten die ergens in de hoogte grote bonken klei torsten, en ik kromp weer erg klein in elkaar toen ik zo ondervond dat er in die geïnspireerde hoofden van zware kunstenaars toch maar dingen opkwamen die je met je verdraaidste hersenkronkelingen niet volgen kon. Daarna duwde Kwakernaast mij een stoel in mijn knieholten; bood mij een keurig fijne sigaar aan en begon theorieën uit te werpen als bommen uit een oorlogsvliegtuig.

"Zet u dat maar precies zo in uw krant," begon hij. (Liet mij niet de gelegenheid er tussen te komen en hem te zeggen dat ik geen journalist was.) "De materie scheidt de gestalte. De maker heeft zich geheel op de achtergrond te houden. Zonder opzet, zonder wil, zonder weten, zonder kijken, zonder philistreus¹¹⁷ overleg, moet je de dingen kwak-neervoelen. De in de vingers levende demonische knoeidrift te laten uitleven, amice, dat is het alkahest¹¹⁸ van de kunst. Zo heeft de bezielde broddeling van de handen niets anders te doen dan de vormdrang van het materiaal te veruiterlijken – zet u dat maar precies zo in uw krant, amice. Beton bouwt zich, klei bootst zich, steen brokt zich. Onze vingers graaien oer-erotisch-primitief; ze klonteren en klidderen en knoeien en soppen en poedelen en zie, de verbaasde bewustheid, die van niets weet, van niets weten måg, bespeurt dat zij de puurste schoonheid gepeurd heeft uit het ongekende. De kunstenaar heeft alleen het gebeuren onder zijn handen te dienen en er bij te staan praten om de ogen van het stupiede publiek voor deze oerwaarheid open te stompen. Zet u dat maar precies zo in uw krant..."

Ik maakte een armbeweging in de richting van de stakerige machinaties in het atelier en Kwakernaast holde die kant op. "Mijn nieuwste evoluties, wat u daar zag. De ontwerpen, mij opgedragen door de vooruitstrevende architectenvereniging "Het Zandvompje" – u weet dat die tegenwoordig van gemeentewege dwangrecht bezit, wie er niet aan meedoet wordt geboycot. Zij bouwt aan haar grote wereldschepping: "Keet der Mensheid". Bovenop staat een horizontale vliegmachineschroef om de stijgende vlucht te symboliseren. Op elk van de zes bladen zal een figuur van mij geplaatst worden. Zet u dat vooral in uw krant. Gestalte heb ik weggedacht, gestalte gaat geheel onder in Gebaar. Het zijn de oergebaren van de mensheid, oorsprong en stuwkracht van elke cultuur, die zich hier baren in hout en klei. Hier ziet u het duimlurkgebaar, het nagelbijtgebaar, het stompgebaar, het kop-krabgebaar, het jeukgebaar... ik zoek en zoek nog het zesde, het éne dat de harmonie van de oergebaren, het enige gewichtige in de evolutie, oorsprong van al het latere, het zogenaamd verhevende, dat eigenlijk het gedegenereerde is, zal volmaken."¹¹⁹

Ik weet niet wat er over mij kwam; nu, bij kalm overleg, besef ik wel dat het Erasmus of een nog hogere kunstgeest moet geweest zijn die mij een stomp in de rug gaf, maar voor ik het goed wist had ik het er uitgegiert: het neuspeutgebaar!

De tegenover mij staande pratende en armzwaaiende man werd ineens zo stil als een doodbidder; hij liet zijn arm zakken en zag mij aan met open mond.

¹¹⁷ Bekrompen

¹¹⁸ Het universele oplosmiddel waar de alchemisten naar zochten.

¹¹⁹ In de boekbespreking voor het *Algemeen Handelsblad* (20 september 1935), citeert Kees van Bruggen deze passage en merkt op: "Overigens is dit proza geen slechte namaak van gangbare Wendingenstijl." *Wendingen, maandblad voor bouwen en sieren* was een invloedrijk architectuur- en kunsttijdschrift (1918-1933).

"Dat is het," stamelde hij met weke stem. Weg was hij en ik hoorde hem in het vertrek ernaast slepen met houten balken en kwakken met klei en ik begreep dat hij voor mij geen oog en geen woord meer zou hebben en zo ging ik stil en ongemerkt heen, een beetje met het gevoel dat ik ondankbaar behandeld werd.

Wat meer op mijn gemak toog ik naar de literaire kring die op het mij verstrekte programma stond. Ik wist dat deze grotendeels beheerst werd door... ik zal hem maar de zwaargebaarde noemen, nog een ouwe kennis van mij uit mijn eerste studiejaar – verder heb ik het nooit gebracht, want ik kreeg toen mijn erfenisje – en ik had de vriendschap zo'n beetje aangehouden.

Het dienstmeisje, dat mij nog wel scheen te kennen omdat ik altijd nogal royaal met fooien ben tegen aardige daghitjes – nou helemaal in 't fatsoenlijke, zeker ik weet genoeg van de moderne psychologie om te beseffen dat dat zo mijn manier van seksuele losbandigheid is – zei tegen me: "Loop u maar door, meneer, de heren zijn net aan 't vergaderdichten." Ik bleef op de mat van de studeerkamer staan, luisterde met klimmende verbazing naar een koor van smakkende, hikkende, slurpende, blazende en gorgelende geluiden, alsof een regiment huzaren toilet maakte of een familie O-W-ers¹²⁰ aan 't diner zat.

Daar op mijn herhaald kloppen niet werd gereageerd, stapte ik met kunstenaars-onbescheidenheid maar de kamer in, waar de Zwaargebaarde mij zeer joviaal ontving en mij aan de andere leden van de bent¹²¹ voorstelde.

"Wij waren juist bezig met de declamatie van ons jongste gemeenschappelijk keel-neus-maag-darm-gedicht," zei de Zw. G., zoals ik hem maar verder zal aanduiden. "Ik stoor toch niet?" zei ik mechanisch.

"Helemaal niet," was 't antwoord. " 't Is een beetje vermoeiend." Hij schraapte zijn keel als iemand die last heeft van rauwe stembanden.

"Jullie zijn dus tegenwoordig dada-isten?" vroeg ik om te tonen dat ik literair bij was – ik had juist een lang betoog over het woordloze dichtwerk in de krant gelezen.

Algemeen protest volgde. Uit de chaos van de stemmen wist zich ten slotte die van de Zw. G. omhoog te werken en hij antwoordde mij waardig:

"Dada heeft afgedaan. Wij zochten en vonden het Primaire. Dada heeft een voorgeschiedenis van eeuwen, van eeuwen, is het product van een onafzienbare cultuurevolutie, is reeds gearticuleerd, is hypercultuur, aanvang van de decadentie. Wij zijn opgestegen tot de ware oerklank, tot het urre-urre-urre, het eerste reine ontwaken van mensengeest in de enige nog niet veronzuiverde ziel: die van Het Wurm, dáár ontspringt de bron van onze inspiratie. Er is groter afstand tussen het urre-urre-urre en het dada dan tussen dada en de relativiteitstheorie. Wij zijn in opstand tegen de tyrannie van *Sire le Mot*, niet alleen op het toneel, maar in de gehele literatuur en... – hier werd zijn stem fanatiek – wij zullen het doden, het..."

"Het doden, het doden," stemden allen in met dreigend Wilson-of-de-gentleman-dief-accent.

"In godsnaam stil," zei de Zw. G., "anders loopt de ploertin naar de politie of zegt me de kamers op."

"Maar," vroeg ik, "hoe willen jullie zonder woorden...? jullie geven toch een tijdschrift uit en de literatuur heeft toch nooit zonder..."

Plechtig legde de Zw. G. – hij is veel groter dan ik – mij de hand op de schouder. "Wij erkennen het woord slechts als een noodzakelijk kwaad. Het woord werkt bij ons door zijn tegenstelling, de leegte, die het om zich heen laat. Deze alleen is het eigenlijk

¹²⁰ OW = afkorting voor oorlogswinst; de winst die smokkelaars en louche handelaars tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland maakten.

¹²¹ Artiestenclub

gezegde. Het woord staat bij ons in de vlakke" – hij liet mij enige afleveringen zien van het tijdschrift Urre-urre-urre, in driehoeksformaat; "het staat, zoals je ziet in 't midden of scheef of omgekeerd of bij een van de hoeken; door plaats en stand van het tot minimum, tot onschijnbare bijkomstigheid gereduceerde woord suggereren wij werelddiepten aan hen, wiens geest daarvoor open is."

"Ik heb wel eens gehoord van tussen de regels lezen," zei ik tamelijk banaal terwijl ik de bijna lege bladen van het tijdschrift omsloeg.

"Van regels is bij ons geen sprake, wij lezen om de woorden heen."

Ik bladerde voort. De langste gedichten waren hoogstens tien woorden in alle standen verstrooid over de bladzijde. *Rari nantes in gurgite vasto*¹²², reciteerde Erasmus of een oude gymnasiaal-herinnering in mij. Ik las met moeite:

O, wat mij zo spijt
Hij komt nooit op tijd.

"Dat zegt meer dan een dikke tragedie van vijf bedrijven," oreerde de Zw. G. "Hierin is de weemoed van een vrouw volledig uitgezegd, een die zich niet genoeg bemind weet; de zuchten van haar smart zwalken over de bladzijde, er moet veel ruimte omheen om de gapende leegte van haar ziel weer te geven..."

Ik weet niet wat me toen opeens bezielde. Of eigenlijk weet ik het nu wel, het kan niet anders dan de hoge muzische geest van Erasmus geweest zijn, maar een feit is dat ik het toen hield voor een ongepaste aanval van grapjasserij. Ik begon mee te doen en fabriceerde een hele reeks zulke gedichten in urre-urre-stijl. Ze spoten er zo maar uit. "O, ik ben bang, hij wordt zo mager en zo lang" suggereerde heel de angst van een moeder om de gezondheid van haar zoon.

En toen kwam er nog meer los: "Dat geflonker in het donker." Ik wist wel niet precies wat het betekenen moest, maar het was daardoor des te echter.

"Dat paar, hoe naar"... kreet de verterende ijverzucht, 'n heel Othello-drama waard. In de vergadering vertoonde zich steeds hoger klimmende belangstelling. Men knikte elkander goedkeurend toe. Snel handelend spuwde de Zw. G. een cirkel rondom mij en de anderen heen en juichte gedempt: "een van de onzen!"

Maar toen de oude-jongeheer in mij er opeens uitknalde: "Vrouw–Au!" trad hij op mij toe, zijn hand zocht naar de mijne en hij fluisterde met bevende lippen: "Meester!" Vroeg verlof om dit laatste gedicht af te mogen drukken op de eerste pagina van de nieuwe aflevering van Urre-urre, en na lange discussie werd uitgemaakt, door de commissie voor woord-architectuur, dat het moest worden gezet in de vorm van een asymmetrische gothisch boog, juist op 13 cm van de benedenste punt van de driehoek.

Ik heb hen niets gezegd maar ik wist wel wie ik te danken had voor deze aanblazingen van genialiteit, waarvoor mijn eigen geest te arm is en 'k heb mijn plicht gedaan, 's avonds op mijn kamer, terwijl ik de tafel liet dansen.

¹²² 'Apparent rari nantes in gurgite vasto' uit de *Aeneïd* van Vergilius: 'Hier en daar verschijnt een zwemmer in de onmetelijke zee' als uitdrukking voor 'het zijn uitzonderingen'.

XVI. Het vrijwillige gekkenhuis

Op zekere dag stond ik, zonder recht te beseffen waarom ik op mijn wandeling een mij geheel onbekende weg had ingeslagen – want ik wandel liefst altijd weer dezelfde kalme oude paadjes – voor een groot gebouw dat een buitengewoon lugubere indruk op mij maakte. Ik ben nu langzamerhand wel zo verstandig geworden nergens toeval meer in te zien en besepte al heel gauw dat Erasmus mij met een of andere bedoeling voor de grote, gevangenisachtige poort had gebracht. Temeer daar ik een totaal ongemotiveerde neiging bespeurde er binnen te gaan. En ik vernam dan ook al heel spoedig hoe hij ongewoon plechtig tot mij sprak: "Ik zal je heden, nu wij weldra voor het laatst samen zullen zijn, geleiden naar een van de meest interessante en tegelijk een van de nuttigste inrichtingen van de moderne wereld. Of eigenlijk, ik zal je het maar direct zeggen, is het nog een beetje van de toekomstige wereld, helemaal zover zijn jullie aardbewoners op dit ogenblik nog niet, maar je weet dat bij ons geesten 't met de tijd een beetje onbegrijpelijk toegaat. Je ziet hier voor je het vrijwillige gekkenhuis. Daar worden of zullen in worden opgeborgen al je ongelukkige medeschepselen die de koene vlucht van de nieuwe zakelijkheid in bedrijf, wetenschap, kunst, liefde, leven, niet vermogen te volgen en hopeloos verliefd zijn op de kleverige slakkengang en de onnutte rompslomp van het verleden, degenen die hun hoofd builen stootten tegen de stevige realiteit van de nieuwe inzichten, over wiens harten de eg van de moderne ideeën heen ging als een rasp en ze tot bloedens toe verwondde. Het is dus een bepaald soort zielszieken waarmee ik je in aanraking breng en opdat je goed zult weten met wie je te doen hebt, heb ik een onlangs overgegane professor in de psychiatrie verzocht je eerst een kleine cursus te geven over het verloop van de bijzondere soort geestelijke ziekte waarvan slachtoffers hier opgesloten zijn. Ik moet weg, mij voorbereiden voor mijn overgang in hogere sferen." Onmiddellijk daarop hoorde ik een gewichtig-eentonige stem die mij een langdradig betoog hield dat ongeveer, heel in 't kort, op het volgende neerkwam:

"Slachtoffers van de ziekte," zo zei de professor, "zijn in de regel mensen van wie men vroeger, toen de psychologie nog op lagen trap stond en vol was van populaire vooroordeelen, zou gezegd hebben dat zij grote talenten of zelfs genieën waren. Tegenwoordig heeft de gemeenschapszielkunde uitgemaakt dat dit niet anders zijn dan gevallen van pathologische geestelijke reuzengroei. Zulke boven de gezonde middelmaat uitstekende individuen zijn niet anders dan gedegenereerden die, zo men hun geest niet besnoeide en ze van jongs af aan klein hield en aan een energieke dwangbehandeling onderwierp, tot ware parasieten van de gemeenschap zouden uitgroeien, het merendeel van hunr soortgenooten in de schaduw zouden stellen, een ongunstige invloed uitoefenen op hun levensvoorwaarden en ze zelfs ernstig ziek zouden maken van nijd en afgunst. Sinds de moderne staat de middenmaat erkende als de enige afmeting die recht van bestaan heeft, legt men er zich sinds geruime tijd op toe zulke afwijkingen te voorkomen door een rationeel systeem, dat al in de vroegste jeugd begint met de eenheidsschool en tot op late leeftijd wordt voortgezet met economische onthoudingsmaatregelen, in ernstige gevallen tot hongerkuren toe. Deze behandeling heeft nogal eens succes; er zijn enige gevallen van beginnende geestelijke reuzengroei geconstateerd die men door een krachtige toepassing van deze therapie heeft kunnen voorkomen, zodat de lijder gebracht is op het peil van een voortreffelijke gemiddelde ambtenaar, ofschoon de patiënten er altijd wat gedrukt en geestelijk min of meer verdord blijven uitzien – ja wij kunnen de constitutie nu eenmaal niet totaal veranderen. Maar anderen, helaas het grootste percentage, blijven tegen

de kuur in maar doorgroeien en dan loopt het mis. Het eerste verschijnsel van de naderende krankzinnigheid is dat de patiënten klagen over een vieze smaak in hun mond. Zij wijten het aan de vuile luchtjes van de beschaving, maar dat zijn waanideeën, het ligt natuurlijk aan henzelf. Zo kunnen ze b.v. al heel gauw zelfs de meest verfrissende benzinelucht niet meer uitstaan en worden wee van de uitwasemingen van een grote algemene volksvergadering.

Dan volgen verdere bedenkelijkheden. Het gezonde oordeel wordt gestoord; de patiënten begrijpen niet waarom iedereen altijd uitsluitend op voordeel en het winnen van tijd uit moet wezen en betwijfelen zelfs de voortreffelijkheden van de nieuwste zegeningen van de techniek. Dat is altijd een heel ernstig symptoom. Het is een zeker teken dat het hun weldra zal beginnen te mankeren aan de principes van de eenvoudige logica; ze twijfelen aan de meest fundamentele axioma's, zo zelfs dat zij moeite hebben om te beseffen dat de helft plus een groter is dan de helft min een en dus de meerderheid altijd gelijk heeft.

En zo schrijdt deze degeneratie van de geest steeds verder voort, zodat de rampzaligen zich hoe langer hoe minder thuis gaan voelen in de maatschappij. Het einde is meestal dat zij zich vergrijpen tegen haar heiligste instellingen. Niet dat ze vernielen of mishandelen of moorden, neen erger dan dat! Deze sujetten verstouten zich het fundament van de twintigste-eeuwse samenleving, de onvoorwaardelijke onderwerping aan de macht van Jan-en-Alleman, aan te tasten. Zelfs de meest imposante solidariteitsgeste van een vast samenklonterende kliek dwingt hun geen eerbied af! Men vindt ze in alle klassen: Er zijn werklieden bij die zich niet neerleggen bij de besluiten van hun vakvereniging en artsen die zich niet storen aan de oekazen¹²³ van de Maatschappij van Geneeskunde!¹²⁴ Het is verbazingwekkend hoe bij deze lieden het moreel gevoel, het besef van we-zitten-allemaal-bij-mekaar-op-schoot, verloren gaat. Ze willen zelfs, waar het de meest intrinsieke levensbelangen betreft, handelen naar eigen oordeel, naar wat ze hun particuliere eertje en gewetentje believe te noemen!

Gij begrijpt, de kruik gaat zo lang te water tot zij breekt. De broederlijke gemeenheid – pardon gemeenschap – van onze tijd nagelt ze aan een kruis met duizend spelden, want ze is te humaan om daarvoor spijkers te gebruiken. 't Duurt dan ook niet lang of ze beginnen zelf in te zien dat ze zich niet kunnen handhaven en ze doen een verzoek om hier te worden opgenomen. Doen ze 't niet dan helpen we hen een handje en ze komen er toch in."

"Dus – waagde ik mijn zegsman in de rede te vallen – eigenlijk is het met dat vrijwillige..."

Maar hij nam geen notitie van mijn onhebbelijkheid en ging onverstoort voort: "Eigenlijk zijn het heel interessante gevallen van regressie, van terugvallen in primitieve, zelfs in oertoestanden van de menselijke geest die wij reeds lang overwonnen dachten. De traditie vertelt ons van reuzen die op aarde leefden, 'mannen van grote naam'. Maar gelukkig wordt deze geestelijke afwijking hoe langer hoe zeldzamer, naarmate het sociaal besef voortschrijdt en de schaaft van de democratische civilisatie alle ongewenste verschil tussen mens en mens wegneemt. Wij weten met zekerheid dat deze geestelijke stoornis, die men toentertijd als 'geniaal' aanduidde, vroeger op elk gebied veel vaker voorkwam; nu slechts sporadisch en dan nog alleen in verzwakte vorm. Men heeft kunnen constateren dat het genre in Rusland door de radicaaltherapie van de Sovjet-instellingen zelfs totaal is uitgeroeid, maar ook

¹²³ Bevelen van hogerhand.

¹²⁴ Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG) behartigt de beroepsbelangen van artsen in Nederland (vergelijkbaar met Orde der Artsen in België).

wij hopen door een consequent doorgevoerd nivelleringsstelsel, in verband met pedagogische allemanismethoden, in afzienbare tijd hetzelfde te bereiken."

Ik kon wel merken, dat dit niet de geest van Erasmus was. Mijn oren tuitten van het betoog dat veel langdradiger en grondiger was dan ik het hier kan weergeven en ik was blij toen de professor ophield en ik binnen kon stappen – de portier hield mij blijkbaar voor een familielid van een van de patiënten – en ik mijn ogen de kost kon geven.

Ik trof het bijzonder. Een van de doctoren meende in mij een collega te herkennen en ik hield mij maar van den domme. Daar de mij inspirerende geest een arts was, zorgde hij er voor dat ik nu en dan een opmerking er tussen kon gooien, waardoor ik tegenover de dokter die mij rondleidde geen al te gek figuur sloeg. Hij wees mij eerst in de verte een aantal fraaie landhuizen, omgeven door bloementuinen en sportvelden. Daar werden volgens het nieuwe humanitaire stelsel de geneeslijk-asocialen behandeld, zij die volgens de barbaarse opvattingen van vroeger dieven, oplichters en moordenaars, kortom zogenaamde misdadigers heetten.

"Wij zijn er thans volledig van doordrongen dat die zogenaamde boeven niet anders zijn dan arme onschuldige slachtoffers van maatschappelijke wantoestanden," verklaarde mijn begeleider. "Daar ze in een positie verkeerden dat ze niet direct alles konden krijgen wat ze wensten, moesten ze als energieke temperamenten het zich natuurlijk wel langs min of meer gewelddadige weg verschaffen. Wij brengen hen in een schone gezonde omgeving en vervullen al hun behoeften en ziet het prachtige resultaat: geen van deze geïnterneerden pleegt, zolang hij hier is, ook maar het geringste vergrijp. Is dit niet het schitterendste bewijs dat het alleen maar de omstandigheden waren die hen dwongen?"

Wij naderen nu het eigenlijke gebouw; toen ik er binnentrad ging mij een rilling langs de rug, zulk een onzegbaar desolate, koude indruk maakten op mij de hoge holle gangen en vertrekken van het sombere huis; het leek of de ruimten met wanhoop waren bezwangerd.

"Wij hebben al onze financiële krachten voorlopig uitgeput om het paviljoen van de geneeslijk-asocialen volkomen op peil te brengen," zei mijn beminnelijke gids die mijn afgrijzen bemerkte; "tot onze grote spijt konden wij daarom aan de afdeling van de ongeneeslijken slechts weinig ten koste leggen.

Ik zal u twee gevallen laten zien, zij behoren tot de volkomen hopeloze maar tevens tot de meest interessante."

Hij bracht mij in een vertrek dat behalve de meest noodzakelijke ingrediënten ongeveer niets bevatte. "Hier vindt gij," zei hij, "de laatste van de liberale democraten. Het is een merkwaardig geval van degeneratie op biologische grondslag. Hij is de treurige nakomeling van een eens bloeiende volksstam die, naar een aantal monumenten onweerlegbaar bewijzen, eenmaal een vrij hoge cultuur moet hebben gehad. Tegen het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw echter is dit volk, dat zulke diepe sporen in de geschiedenis van de beschaving heeft nagelaten, in barbaarsheid verzonken, daar het hardnekkig vasthield aan verouderde begrippen als de waarde en de onvervreembare rechten van het individu. Zo moest het wel het onderspit delven in de strijd om het bestaan. Het meest tragische is dat deze gedegenereerde nog altijd gelooft in de idealen van zijn groot voorgelacht."

Wat ik aanschouwde was inderdaad hartverscheurend. Het verblijf in deze harde omgeving had deze man, wat hij vroeger ook geweest mocht zijn, psychisch vermoord. Onder de pijnlijkste gelaatsvertrekkingen deed hij voortdurend pogingen zijn rechter- en zijn linkerhand samen te doen vallen: nu eens strengelde hij ze zo dicht mogelijk in elkaar, dan trachtte hij ze met de palmen, dan weer met de rugzijde tegen elkander te

drukken; ten slotte bleef hij stumperig hoofdschuddend het onoplosbaar raadsel van Rechts en Links bekijken en zuchtte: onmogelijk! onmogelijk! met een wanhopige uitdrukking van ik-kan-maar-niet-begrijpen. Achter hem lagen de hopeloze débris van een in elkaar getrapte ouderwetse kast, zo een als men vroeger kabinet placht te noemen. De ongelukkige draaide zich om en begon met werkelijk zielig aandoende hardnekkigheid dit kabinet uit de voorraad rommelig door elkaar liggende overblijfselen op te bouwen. Maar nauwelijks had hij iets geconstrueerd dat op een kastvormig voorwerp leek of het stortte krakend in elkander. Dan keek hij naar de ruïne met een hartbrekende uitdrukking in de ogen, een aandoenlijk mengsel van radeloosheid en overpeinzing; hij zuchtte diep: "wanneer wordt de arme liberaal weer beter?", dan begon hij, in eindeloze herhaling weer met zijn nutteloze handgrepen, wel voor de duizendste maal, deelde mij de psychiater mee.

Ik was vooral zo getroffen omdat op het lijdend gelaat van deze man glimpen schemerden van een klaar verstand en een nobel hart. En ineens hoorde ik Erasmus in mij spreken – ik schrok van blijdschap dat hij weer terug was – "vóór dit hart gebroken werd woonde daarin oprechte mensenliefde; vóór deze geest verstarde zag hij, zoal niet diep, dan toch klaar de wereld in; vóór deze handen nutteloze gebaren grimasseerden, deden zij menig goed en krachtig werk, hebben zij smadelijke banden geslaakt, wonden geheeld, veel menselijke ellende weggevaagd.

En ik werd geroerd en klassiek en riep: "*Oh, what a noble mind has here been overthrown*",¹²⁵ en dat was nog verkeerd geciteerd ook.

Maar de psychiater haastte zich naar de tweede patiënt, onderweg uitleg gevende. "Het is een bijzonder zwaar geval van negativisme," zei hij. "De man ontkent alles, ook het meest klaarblijkelijke en voor de hand liggende. Hij heeft zich vastgebeten in de vreemdsoortige waanidee dat het nieuwste niet altijd het beste of zelfs, intellectueel beschouwd, het absoluut ware is. Hij is er niet van af te brengen, blijft ongevoelig voor het meest logische betoog, ontkent zelfs het axioma van de gestadig voortschrijdende evolutie van de mensheid, zonder hetwelk geen zuiver denken mogelijk is. Bovendien stond hij er op deze verdraaide ideeën aan anderen mee te delen en maakte zelfs school. Hij werd er op betrapt te betogen dat het onnuttige zeer nodig kan wezen, hij noemde zelfs het overbodige dat hij als het schone liefde aan te duiden, bijwijlen het enig-nodige, en dergelijke paradoxen meer. Wij trachten altijd nog niet geheel hopeloze gevallen te redden. Dus lieten wij hem o.a. een film zien waarop vertoond werd hoe onze voortreffelijke industrie er in slaagde, om een statige woudreus binnen weinige uren te vellen, te transporter en hem in een stapel kranten te veranderen, die netjes bij de lui in de bus lagen. Denkt u dat hij verrukt was over deze triomf van de beschaving over de ruwe natuur? Hij zei dat hij het afschuwelijk vond. Onze meest verblijdende statistieken noemde hij gruwelstukken, onze nieuwste inzichten absurd. Zo bleek er geen huis met hem te houden en nadat wij heel wat moeite met hem hebben gehad, zijn wij tot de uiterste maatregelen moeten overgaan."

Intussen waren wij tot ons doel genaderd en ik zag door een dikke glazen plaat in een overigens vensterloze cel waarvan een angstige beklemdheid uitging. Daar zat een man voor een klein tafeltje, roerloos in elkaar gedoken, de handen voor de ogen. Ik voelde dat hij uren, ja dagen en jaren zo gezeten moest hebben en mijn hart wrong van medelijden. De psychiater die iets daarvan op mijn gelaat scheen te lezen, ging op half-verontschuldigende toon voort:

"Wij beschouwen deze man natuurlijk evenmin als een misdadiger als die in onze villa-afdeling. Maar het is onze plicht alle geestelijke en stoffelijke schade voor de

¹²⁵ "Oh, what a noble mind is here o'erthrown!" zegt Ophelia over Hamlet die 'anders ('gek') is geworden.

gemeenschap te vermijden, en waar zou het heen moeten als wij zulke denkbeelden, die hij met groot talent en met meeslepend enthousiasme wist te verdedigen, zouden toelaten? *Principiis obsta*,¹²⁶ nietwaar collega? Daarom moesten wij hem opsluiten in onze geluidloze isoleerkamer. Zij is zo ingericht dat het absoluut uitgesloten is dat enige geluidstrilling door de wanden heen kan binnendringen en dus ook niet het vertrek verlaten. Onder onze patiënten noemt men dit "de kamer van het dodende zwijgen" zei hij na zich even te hebben bedacht. "Och ja die luidjes zijn altijd zo pathetisch."

Ik vermoed dat de ongelukkige iets van onze aanwezigheid had bemerkte. Onze bewegingen voor de glasruit hadden ongetwijfeld enige wisseling van licht in de cel teweeggebracht. Hij hief zijn gelaat uit troosteloze handen tot ons op en ik zag een hoog voorhoofd, waar het moedige denken troonde, ogen die zeker vonken hadden kunnen werpen en stralen in verrukking over schoon en goed, een mond die zeker eenmaal tot zegenen en vervloeken sterk geweest was, maar nu in pijnlijke, bijna kinderlijke trekkingen trilde. Toen hij een vreemd gezicht voor de ruit zag, strekte hij de handen uit met een gebaar van zo innig-smartelijke verlatenheid dat ik wankelde, ik zag zijn lippen woorden formeren, smeekbeden zeker, die mijn oor niet konden bereiken. Ik had de ruit wel willen intrappen, maar ik zag dat ze te stevig was. Ik wendde mij ontroerd af, ik hoorde niets van het streng-logische betoog van mijn buurman; nog even zag ik om: hij zat weer met het gebaar van de volslagen wanhoop voor de tafel en ofschoon geen geluid drong door de wanden van zijn verschrikkelijke kerker, zag ik aan het wringen van zijn schouders dat die daarbinnen zich overgaf aan een wild schreien, dat geen troost geeft.

Die avond smaakte voor 't eerst sinds vele jaren mijn boterham mij niet.

¹²⁶ Letterlijk: 'weerstand vanaf het begin'; in de zin van 'ga onmiddellijk in het verzet', 'pak iets met de wortel aan' of 'ga direct in de aanval'.

XVII. Afscheid

Ja, nu moest het er van komen, waarop Erasmus mij al vele malen had voorbereid: nu is de tijd daar dat hij de tiende sfeer binnengaat, waar het lichaam van de geesten zo verrijnd is dat geen communicatie met de aarde mogelijk is.

Ik was er helemaal kapot van en ook Erasmus was aangedaan: op de séance waar hij het mij meedeelde, hing de tafel zo droevig scheef dat we haar ternauwernood met onze handen konden ophouden.

Diezelfde avond praatte hij voor de laatste keer particulier met me. Hij vertelde me nog dat vierhonderd jaar eigenlijk een heel korte tijd was om door de sferen op te stijgen, maar dat zijn bevordering versneld was ter beloning dat hij mij zo goed geholpen had. Op mijn wens deelde hij mij nog enige geheimen mee, die eigenlijk nog niet mochten worden verteld aan de aardse broeders omdat ze er nog niet rijp voor waren. Het kostte moeite om in de tiende sfeer te belanden tegenwoordig. Vroeger lukte dat als vanzelf; als je maar een flinke geest was die zijn best deed, kwam je wel vooruit net als in de aardse wereld. Maar sinds de theo-, anthropo- en andere -sofen¹²⁷ zo gemakkelijk met behulp van handboekjes bewuste toegang hadden gekregen tot de hogere gebieden, waren ze daar ook al geducht aan 't schoolmeesteren gegaan en je moest een examen afleggen, dat van jaar tot jaar moeilijker werd. Om te slagen voor de onderste afdeling van de hoogste sfeer moest je minstens een 8 halen voor theorie van broederschap, algemene mensenzinnelijkheid en toewijding – voor de praktijk van die vakken mocht je desnoods onvoldoende hebben. Kritische waarheidszin werkte zelfs nadelig, want dat werd van het cijfer voor je geloof afgetrokken. Daarom voelde zelfs Erasmus zich niet absoluut safe, want de vele Duitse en Engelse ingewijden die onlangs waren overgegaan en natuurlijk direct naar de tiende sfeer waren bevorderd, hadden daar een streng regime ingevoerd. Zelfs hadden ze willen doorzetten dat iedereen geëxamineerd moest worden uit Steiner¹²⁸ en Annie Besant,¹²⁹ maar gelukkig was dat niet doorgegaan want, zei Erasmus, dan had ik geen schijn van kans gehad want het is mij nooit gelukt om daaruit wijs te worden. (Dat verwonderde mij wel erg want ik ken toch een heleboel dames die er lang niet zo intelligent uitzien als Erasmus en zich daaruit toch maar wát wijs hebben gemaakt.) Ik zal maar niet zeggen welke egoïstische wens een ogenblik bij mij opkwam, maar ik onderdrukte hem direct. Neen, zulke kleine zelfzucht zal men een leerling van de grote Erasmus niet nageven!

Erasmus, ouwe vriend, nu je voorgoed of tenminste voor eeuwen van me vandaan gaat, schieten me de ogen vol tranen. Wat hebben we al niet met elkander doorgemaakt en wat heb ik al niet aan je te danken! Geef mij mijn hand, kerel, die je

¹²⁷ Zie volgende voetnoten.

¹²⁸ De Oostenrijker Rudolf Steiner (1861-1925) was de grondlegger van de antroposofie, een combinatie van spirituele filosofie en occulte wetenschap die het bestaan postuleert van een geestelijke wereld die toegankelijk zou zijn via innerlijke ontwikkeling. Dietz heeft elders opgemerkt dat Rudolf Steiners boek *Hoe verkrijgt men bewustzijn op hogere gebieden* de verkeerde titel droeg. Deze had moeten luiden: 'hoe word ik hallucinant', met als ondertitel: 'en hoe het best er voor te zorgen, uitsluitend Steineriaans te hallucineren' (citaat uit een polemiek over de waarde van de theosofie in het *Tijdschrift voor Parapsychologie* 1935).

¹²⁹ De Engelse Annie Besant (1847-1933) propageerde de theosofie, die stelt dat alle religies pogingen van een goddelijke macht zijn om de mensheid tot grotere perfectie te brengen; zie ook noot 67. Belangrijke bdenking hier: "Als student had Dietz al belangstelling voor het occulte en was onder andere betrokken bij de Theosofische Vereniging. Later zou Dietz zich van de theosofie afkeren en richtte hij zich meer op het humanisme en [...] op de vrijmetselarij" (Ingrid Els Kloosterman, *Wetenschap van gene zijde. Geschiedenis van de Nederlandse parapsychologie in de twintigste eeuw* (Amsterdam, Boom 2017 p 132).

zo vaak gebruikt hebt, excuseer mijn linker en let er niet op, als die een beetje beeft. En ik hoop, neen ik weet zeker dat je 't examen haalt en als nummer één! Al trekken ze nog zoveel af voor je kritische waarheidszin, je geloof in 't beste en edelste van de menselijke dingen is zo groot, dat 't wel wat lijden kan.

En als ikzelf dood ben en – ach 't zal wel lang duren – eindelijk het gebracht heb tot de tiende sfeer, op mijn woord ik zou mij schamen mij Erasmus Parvus genoemd te hebben als ik je niet kwam opzoeken.

Vale, Erasme!¹³⁰

¹³⁰ Vaarwel Erasmus!